

Е.І. Федорчук

Сучасні педагогічні технології

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Кам'янець-Подільський державний університет

Е. І. Федорчук

**СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ
ТЕХНОЛОГІЇ**

Навчально-методичний посібник

Кам'янець-Подільський
“Абетка”
2006 р.

УДК 371.3 (075.8)
ББК 74.00 я 73
С 11

Автор-укладач: Е.І. Федорчук – канд. пед. наук, доцент;

Рецензенти:

Кисіль О.П., канд. психол. наук, доцент, зав. кафедри педагогіки і психології Подільського аграрно-технічного університету

Кучинська І.О., канд. пед. наук, доцент кафедри психології та управління освітою Кам'янець-Подільського державного університету

**С 11 Сучасні педагогічні технології. Навчально-методичний посібник / Автор-укладач Федорчук Е.І. – Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 2006., ст. 212
ISBN 966-682-314-4**

Даний навчально-методичний посібник містить авторську модульну навчальну програму навчальної дисципліни „Сучасні педагогічні технології”, зміст лекцій і практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, списки рекомендованої літератури. У додатках розміщено опис найбільш поширених технологій, взятий з різних джерел. Посібник адресовано студентам педагогічних спеціальностей, викладачам педагогічних дисциплін та вчителям. Він може бути цікавим усім, хто займається проблемою сучасних навчальних і виховних технологій.

**ББК 74.00 я 73
УДК 371.3 (075.8)**

*Затверджено вченою радою Кам'янець-Подільського державного університету, протокол № 7
від 29 червня 2006 р.*

ISBN 966-682-314-4

© Федорчук Е.І., 2006 р.

ВСТУП

Національна доктрина розвитку освіти України, Концепція педагогічної освіти поставили завдання формування нової особистості педагога гуманістичного спрямування – високопрофесійної, творчої, активної, здатної виплекати, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в ній механізм самореалізації. Тому теоретичного осмислення суті навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи для належної підготовки педагога недостатньо. Потрібно допомогти студенту впритул підійти до практичної реалізації суб'єкт-суб'єктних стосунків з майбутніми вихованцями. Це дозволить йому більш упевнено відчувати себе в умовах реального педагогічного процесу, швидше адаптуватися у практичній діяльності, а в майбутньому забезпечить високий рівень професіоналізму.

Ознайомлення студентів із сучасними педагогічними технологіями дасть можливість розширити рамки педагогічної підготовки майбутніх учителів, підвищити рівень їх педагогічної компетентності. Сучасні вимоги до рівня професіоналізму вчителя акцентовані на посилення технологічного аспекту його діяльності в цілому і до впровадження особистісно орієнтованих технологій зокрема.

Навчальна дисципліна „Сучасні педагогічні технології” є вибірковою професійно-орієнтованою дисципліною, яка вивчається за бажанням студентів.

Метою вивчення дисципліни „Сучасні педагогічні технології” є оволодіння знаннями про сучасні педагогічні технології особистісно-орієнтованого спрямування та уміннями реалізації їх у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу; розвиток творчої активності студентів, потреби у здійсненні інноваційної педагогічної діяльності.

У процесі вивчення дисципліни мають бути реалізовані такі **завдання**:

- ознайомлення студентів із особливостями інноваційних процесів у освіті та визначення шля-

хів формування готовності майбутніх учителів до інноваційної діяльності;

- формування у студентів глибокого переконання у тому, що в основі інноваційних перетворень у сфері освіти лежить перехід на гуманістичну освітню парадигму і особистісно орієнтовані технології;
- усвідомлення студентами особливостей реалізації конкретних педагогічних технологій у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи;
- вироблення умінь вибирати і педагогічно доцільно застосовувати навчальні і виховні технології в залежності від мети і завдань навчання і виховання.

Формуючи зміст дисципліни, ми опирались на знання, отримані студентами при вивченні нормативного курсу педагогіки про мету, завдання, зміст, форми і методи навчання і виховання, про технологічний підхід до проектування, здійснення та діагностики навчально-виховного процесу.

У результаті вивчення курсу студент повинен знати:

- тлумачення понять “педагогічна інноватика”, “інновація”, “новація”, “новизна”;
- сутність та особливості інноваційної педагогічної діяльності;
- структуру готовності до інноваційної діяльності педагога та шляхи її формування у майбутніх педагогів;
- суть та особливості особистісно орієнтованого навчання і виховання;
- загальну характеристику особистісно зорієнтованих технологій;
- сутність та особливості сучасних виховних і навчальних технологій, переваги їх над традиційними;
- загальну характеристику системних педагогічних технологій (виховних систем);
- вимоги до педагога, який реалізує технологічний підхід у навчанні і вихованні на особистісно орієнтованих засадах.

Студент також повинен уміти:

- аналізувати позитивні сторони технологій та можливі труднощі, які зустрінуться педагогу при практичній їх реалізації;
- ставити педагогічну мету і вибрати оптимальну технологію для її реалізації;
- моделювати фрагменти навчально-виховної діяльності з використанням різних педагогічних технологій і проектувати можливий педагогічний результат при їх застосуванні;
- визначати рівень своєї готовності до інноваційної педагогічної діяльності та шляхи роботи над собою для його підвищення;
- працювати індивідуально, в малій і великій групі, будувати стосунки з товаришами на гуманістичній основі.

Для формування вищезгаданих знань і умінь вивчення дисципліни передбачає *теоретичну* підготовку (лекції) і *практичну* (практичні заняття, які допоможуть студенту виявити і розвинути педагогічні здібності). Переважаючи **методи**: бесіда, дискусія, самостійна робота, моделювання, аналіз, порівняння, узагальнення. **Прийоми**, які будуть доцільними при проведенні занять: переконання, збудження інтересу, безоцінність суджень, надання можливості вибору виду і способу діяльності, створення ситуації успіху тощо.

Велике значення надається **самостійній роботі** студентів: опрацюванню педагогічної літератури, виконанню практичних завдань, таких як підготовка фрагментів уроків і виховних заходів, моделювання технологічних процесів, аналіз і самоаналіз проведеної роботи.

Індивідуальна робота студентів над вивченням дисципліни передбачає формування ними спеціального „**портфоліо студента**”, який містить результати

практичної діяльності студента протягом семестра і служитиме основою для виставлення заліку. Крім того, складовими заліку є активна участь студента у практичних заняттях, проведення педагогічної рефлексії та написання підсумкової контрольної роботи.

Навчальні досягнення студентів оцінюються за відповідними критеріями і нормами. Продуктивність роботи студента на кожному *практичному занятті* оцінюються за традиційною системою: „відмінно” – 5 балів, „добре” – 4 бали, „задовільно” – 3 бали, „незадовільно” – 2 бали.

Оцінки „*відмінно*” заслуговує студент, який виявив всебічні, систематичні і глибокі знання програмового матеріалу, вміння вільно виконувати завдання, передбачені програмою, ознайомлений з основною та додатковою літературою, що рекомендована програмою; студент, який засвоїв взаємозв'язок основних понять дисципліни, виявив творчі здібності у застосуванні навчального матеріалу до професійно-педагогічної діяльності.

Оцінка „*добре*” виставляється студентам, які виявили повне знання навчально-програмового матеріалу, успішно виконують передбачені програмою завдання, засвоїли основну літературу, рекомендовану програмою, засвідчили систематичний характер знань з дисципліни і здатні до їх самостійного поповнення і оновлення в ході подальшої навчальної і професійної діяльності.

Оцінка „*задовільно*” виставляється студентам, що виявили знання основного навчального матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання і майбутньої професійної діяльності, які справляються з виконанням завдань, передбачених програмою, ознайомлені з основною літературою, рекомендованою програмою; такі студенти допускають і огріхи у відповіді чи при виконанні письмових завдань, але володіють знаннями для їх усунення під керівництвом викладача.

Оцінка „*незадовільно*” виставляється студентам, які виявили прогалини у знаннях, припустили принципних

помилки у виконанні передбачених програмою завдань; такі студенти, як правило, нездатні продовжити навчання чи приступити до професійної діяльності після закінчення ВНЗ без додаткових занять з відповідної дисципліни.

Проведена студентом *педагогічна рефлексія* оцінюватиметься 10 балами. Основний критерій оцінювання – вміння студента аналізувати власні досягнення і недоліки, уміння бачити прогалини в знаннях, несформованість умінь та шляхи роботи над собою.

Оцінювання *підсумкової модульної роботи* проводиться таким чином: виконання кожного з чотирьох завдань оцінюється за 5-бальною системою, а максимальна оцінка – 20 балів. Виходячи з цього, загальний розподіл балів, які виставляються студентам протягом вивчення дисципліни, може мати такий вигляд:

ЗМ1	ЗМ2							ІНДЗ	Підсумкова контр. роб. та педагогічна рефлексія	Сума
П1	П2	П3	П4	П5	П6	П7	П8			
5	5	5	5	5	5	5	5	30	30	100

Для отримання заліку студенту необхідно набрати 60 і більше балів.

МОДУЛЬНА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ „СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ” (54 год.)

1. Загальна характеристика навчальної дисципліни
 Напрямок 0101
 Педагогічна освіта
 Спеціальність ..... усі педагогічні
 Освітньо-кваліфікаційний рівень
 підготовки фахівця ..... бакалавр
 Характеристика
 навчальної дисципліни ..... вибіркова
 Семестр ..... У (IX)
 Вид контролю ..... залік

№ з/п	Структура навчальної дисципліни	Кількість
1.	Кредити за ECTS	1,5
2.	Модулі	1
3.	Змістові модулі	2
4.	Всього годин – аудиторних – позааудиторних	54 год. 26 год. 28 год.
5.	Види теоретичної і практичної підготовки: – лекції – практичні заняття – самостійна робота – індивідуальна робота (індивідуальні навчально-дослідні завдання)	8 год. 18 год. 18 год. 10 год.

2. Структура залікового кредиту

№ п/п	Змістові модулі, теми	Лекції	Практичні	Сам. роб.	Інд. роб.	
1.	Змістовий модуль 1. Особистісно зорієнтований підхід як умова інноваційної діяльності педагога					
1.1.	Інноваційна діяльність педагога	1	2	4	-	7
1.2.	Особистісно зорієнтоване навчання та виховання	1	-	4	-	5
	Всього	2	2	8	-	12
2.	Змістовий модуль 2. Загальна характеристика сучасних педагогічних технологій					
2.1	Виховні технології	2	4	4	4	14
2.2	Навчальні технології	2	8	4	4	18
2.3.	Системні педагогічні технології	2	4	2	2	10
	Всього	6	16	10	10	42
	Разом	8	18	18	10	54

3. Зміст дисципліни

Змістовий модуль 1. Особистісно зорієнтований підхід як умова інноваційної діяльності педагога

Тема 1. Інноваційна діяльність педагога – 7 год.

Поняття про педагогічну інноватику, її розвиток. Передумови виникнення педагогічної інноватики в нашій країні. Тлумачення понять „інновація”, „новація”, „новизна”. Основні компоненти інноваційного процесу. Застосування засобів педагогічної кваліметрії для вимірювання новизни педагогічних об’єктів.

Продукти інноваційної діяльності педагога. Форми інноваційної діяльності. Значення передового педагогічного досвіду у інноваційній діяльності вчителя. Компоненти інноваційної діяльності педагога. Особливості інноваційної педагогічної діяльності.

.Антиінноваційні бар’єри у професійній діяльності педагога і шляхи їх подолання. Причини, що заважають особистісному вияву творчої діяльності. Рівні здатності людей до інноваційної, творчої діяльності. Методика вивчення здатності педагога до саморозвитку. Готовність до інноваційної діяльності як важлива професійна якість педагога. Структура готовності до інноваційної діяльності майбутнім педагогом.

Тема 2. Особистісно зорієнтоване навчання і виховання – 5 год.

Дві основні парадигми в сучасній освіті.

Традиційна парадигма освіти. Нова парадигма, її розвивальна і компетентна основа та особистісно орієнтована спрямованість.

Витоки особистісно зорієнтованого підходу до навчання і виховання. Основні ознаки сучасної особистісно зорієнтованої навально-виховної моделі. Умови ефективності здійснення особистісно зорієтова-

ного підходу у навчально-виховному процесі. Недоліки особистісно зорієнтованого навчання і виховання. Внесення елементів особистісно зорієнтованого навчання і виховання в реальний педагогічний процес.

Головні вимоги до особистісно зорієнтованих технологій. Принципи особистісно зорієнтованого навчання і виховання. Класифікація педагогічних технологій особистісного спрямування.

Змістовий модуль 2. Загальна характеристика особистісно зорієнтованих педагогічних технологій

Тема 3. Виховні технології – 14 год.

Традиційна (пояснювально-ілюстративна) педагогічна технологія: витоки, основні ознаки, мета навчання і виховання, концептуальна основа, зміст освіти і виховання, переважаючі методи і засоби.

Сучасні виховні технології:

- технологія педагогічної підтримки;
- педагогіка співробітництва;
- технологія „Створення ситуації успіху”;
- технологія колективного творчого виховання;
- технології формування творчої особистості.

Тема 4. Навчальні технології – 18 год.

Загальна характеристика сучасних навчальних технологій:

- технології розвивального навчання;
- технології інтерактивного навчання: технології кооперативного навчання, технології колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання, технології опрацювання дискусійних питань;
- проектна технологія (метод проектів);
- нові інформаційні технології навчання.

Тема 5. Системні педагогічні технології (виховні системи, авторські школи) –10 год.

Поняття виховної системи. Основні риси виховної системи. Компоненти виховної системи. Закономірності розвитку виховної системи. Умови ефективного керівництва виховною системою. Функції виховної системи навчального закладу. Виховне середовище як невід’ємна складова виховної системи, основні підходи до його побудови.

Історія виникнення авторської школи як спроби реалізувати системну технологію. Масовий рух авторських шкіл в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. Характеристика окремих виховних систем (авторських шкіл), які функціонують в Україні, в Росії, в країнах Європи.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1. Особистісно орієнтований підхід як умова інноваційної діяльності педагога

ЛЕКЦІЯ I

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА

План

1. Інноваційні тенденції розвитку сучасної освіти.
2. Класифікація педагогічних нововведень.
3. Сутність інноваційної діяльності педагога.
4. Формування готовності педагога до інноваційної діяльності.

1. Інноваційні тенденції розвитку сучасної освіти

Розвиток освіти у світовому соціальному просторі привів до появи нової галузі педагогічних знань – **педагогічної інноватики** (лат. innovatio – оновлення, зміна) – **науки про створення, оцінювання і використання педагогічних новацій.**

У зарубіжній педагогіці дослідження інновацій започатковані в 60-х роках ХХ ст. Вони зосереджені переважно на теоретичному обґрунтуванні, аналізі різноманітних інноваційних процесів у системі навчання і виховання, виробленні практичних рекомендацій щодо освоєння, впровадження новацій, забезпечення оптимального режиму функціонування інноваційних проектів і програм. Проблеми інновацій досліджують сербський педагог К. Ангеловські, англійські й американські педагоги Х.Барнет, Д. Гамільтон, Н.Грос, У.Кінгстон, Н.Лагервей, М. Майлз, А.Хаберман, Р.Хейвлок та інші. Створюються інформаційні служби, започатковуються програми впровадження педагогічних інновацій, проведення міжнародних конференцій, випуск педагогічних видань.

В Україні розвиток педагогічної інноватики припадає на 80-90-і роки ХХ століття, не припиняється і сьогодні, Викликаний він суперечностями між суспільними потребами і реальним станом навчального процесу.

Базовим компонентом інноваційного процесу є інновація.

Інновація – нововведення, зміна, оновлення; новий підхід, створення якісно нового, використання відомого в інших цілях.

У постіндустріальному суспільстві чи не на перше місце виходить інноваційна діяльність у соціальній сфері, яка своїм змістом зорієнтована на людину (освіта, медицина тощо).

Тлумачень поняття „інновація” є багато. Дичківська І.М. у навчальному посібнику „Інноваційні педагогічні технології” наводить десять (с. 22-23). Найчастіше його вживають у педагогіці в таких значеннях:

- форма організації інноваційної діяльності;
- сукупність нових професійних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем навчання і виховання з позицій особистісно орієнтованої освіти;
- зміни в освітній практиці;
- комплексний процес створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу в галузі техніки, технології, педагогіки, наукових досліджень;
- результат інноваційного процесу.

Інновацію розглядають як процес і як результат. *Інновація як процес* означає часткову або масштабну зміну стану системи і відповідну діяльність людини. *Інновація як результат* має на увазі створене нове („новації”).

Розрізняють поняття новація та інновація. **Новація – це нове, нова ідея, засіб, які створені людиною (новатором), інновація – та нова ідея, засіб, які втілені в практику.**

Новизна – один із основних критеріїв оцінювання педагогічних досліджень, результат творчого пошуку, властивість і самоцінність нововведення.

Новизна завжди має конкретно-історичний характер. Те, що є новим сьогодні, завтра може стати нормою, а післязавтра – навіть гальмом розвитку.

У педагогіці розрізняють новизну:

- абсолютну;
- відносну (часткову, умовну, місцеву);
- суб'єктивну;
- псевдоновизну (коли нововведення не дають користь).

Вимірювання новизни об'єктів здійснює педагогічна кваліметрія – наука, яка займається кількісним оцінюванням педагогічних об'єктів переважно методом групових експертних оцінок.

З виявами новизни в педагогічній інновації пов'язана проблема педагогічної творчості. Результатами педагогічної творчості можуть бути :

- педагогічні відкриття (Коменський, Песталоцці, Макаренко, Дьюї);
- педагогічні винаходи (Шаталов, Лисенкова, Іванов);
- педагогічні вдосконалення (Гузик, Палтишев).

Інноваційні освітні процеси – зумовлені суспільною потребою комплексні процеси створення, впровадження, поширення новацій і зміни освітнього середовища.

Основу і зміст інноваційних процесів становить інноваційна діяльність – діяльність з оновлення педагогічного процесу, внесення новоутворень у традиційну систему, що передбачає високий ступінь педагогічної творчості.

Інноваційною діяльністю займаються багато педагогів, яких можна умовно поділити на три групи:

- *педагоги-винахідники*, які приходять до нового в результаті власних пошуків;
- *педагоги-модернізатори*, що вдосконалюють і поновому використовують елементи створених систем задля позитивного результату;

- *педагоги-майстри* – які швидко сприймають і досконало використовують як традиційні, так і нові підходи та методи.

2. Класифікація педагогічних нововведень

Ця класифікація дещо умовна, різні автори пропонують свою. Зупинимось на класифікації, запропонованій І.Дичківською (8 груп).

1. Залежно від сфери застосування:

- інновації в змісті освіти;
- інновації в технології навчання й виховання;
- інновації в організації педагогічного процесу;
- інновації в управлінні освітою;
- інновації в освітній екології (будівельні матеріали, інтер'єр, архітектура).

2. Залежно від масштабу нововведень:

- часткові (локальні, одиничні);
- модульні (кілька часткових, пов'язаних між собою);
- системні (охоплюють весь навчальний заклад, авторська школа).

3. Залежно від інноваційного потенціалу:

- модифікаційні нововведення (удосконалення, модифікація того, що є);
- комбінаторні (конструктивне поєднання відомих елементів);
- радикальні (відкриття: класно-урочна система, „космічне виховання” М.Монтессорі);

4. Залежно від позиції свого попередника:

- заміщуючі нововведення (заміна одних форм роботи іншими (Дальтон-план);
- відкриваючі (освоєння нової технології: комп'ютеризація освітнього процесу);
- ретровведення (введення того, що було забуте, довгий час не застосовувалось: історія релігій, християнська етика, психологія, логіка тощо).

5. Залежно від місця появи:

- нововведення в науці (педагогічні теорії);
- нововведення в практиці.

6. Залежно від часу появи:

- історичні нововведення (відродження історико-педагогічної спадщини в нових умовах);
- сучасні нововведення.

7. Залежно від рівня очікування, планування і прогнозування:

- очікувані (планові);
- неочікувані (незаплановані).

8. Залежно від галузі педагогічного знання:

- виховні (в галузі виховання);
- дидактичні (в галузі навчання);
- історико-педагогічні.

3. Сутність інноваційної діяльності педагога

Інноваційна педагогічна діяльність – це заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду цілеспрямована педагогічна діяльність, орієнтована на зміну й розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики.

Продуктами інноваційної педагогічної діяльності є *нововведення*, що позитивно змінюють систему освіти, визначають її розвиток і характеризуються як нові чи вдосконалені.

Інноваційна педагогічна діяльність може здійснюватись як у традиційних навчальних закладах (дошкільних установах, школах), так і в закладах нового типу (гімназіях, ліцеях). Здебільшого вона здійснюється емпіричним шляхом (спроб і помилок).

Інноваційна педагогічна діяльність – це творча діяльність. Оскільки це педагогічна діяльність (учні і вчитель – суб'єкти), то це співтворчість.

Провідним методом інноваційної діяльності педагога є *педагогічний експеримент* – метод, який передбачає вивчення ефективності нових форм і методів педагогічної діяльності.

Для педагогів, які працюють в інноваційному режимі, велике значення має вивчення *передового педагогічного досвіду*, особливо такого його виду, як *новаторський*.

Крім того, інноваційна педагогічна діяльність передбачає створення власного передового педагогічного досвіду:

- обґрунтування його актуальності;
- визначення його об'єкта та провідної ідеї;
- підведення теоретичної бази;
- розробка технології досвіду;
- демонстрація результатів через обнародування і публікацію.

Педагогічна кваліметрія визначає параметри педагогічного аналізу інноваційної діяльності, критерії оцінювання рівня інноваційного потенціалу педагогічного колективу та ін. [3, с.270].

Інноваційна педагогічна діяльність структурно охоплює *зовнішні* (мета, засоби досягнення, об'єкт впливу, суб'єкт діяльності, результат) і *внутрішні* (мотивація, зміст, операції) *компоненти*.

Як всяка педагогічна діяльність вона виконує гностичну, проектувальну, конструктивну, комунікативну, організаторську *функції*.

Головними *особливостями* інноваційної педагогічної діяльності є особистісний (або особистісно зорієнтований) підхід (спрямований на розвиток особистості), гуманістична природа, творчий, дослідно-експериментальний характер, стійка мотивованість на пошук нового в організації педагогічного процесу.

Отже, інноваційна педагогічна діяльність є основою оновлення навчальних закладів, чинником розвитку освітніх систем. Її результати – структурні та змістові зміни в роботі закладу, освітньої системи, а також створення якісно нової педагогічної практики – авторського закладу чи радикального реформування усієї освітньої системи.

4. Формування готовності педагога до інноваційної діяльності

Упровадження нової ідеї, проекту або технології часто наптовхується на різні перешкоди або *бар'єри*. Вони можуть бути зовнішніми і внутрішніми.

Зовнішні:

- соціальні (несумісність нового з цінностями, прийнятими в суспільстві);
- організаційні (протидія керівних органів втіленню нововведень);
- методичні (брак методичного забезпечення);
- матеріально-технічні (рівень заробітної плати, відсутність необхідної техніки).

Внутрішні бар'єри – особистісні, психологічні. Вони різні в різних організаціях, на різних етапах нововведення.

К.Роджерс ділить всіх людей взагалі на групи в залежності від здатності до інноваційної діяльності, творчості:

- новатори (2,5%);
- ранні раціоналізатори (13,5%);
- попередня більшість (34%);
- пізня більшість (34%);
- ті, що коливаються (16%);
- ті, що зрештою сприймають інновації (13,5%);
- ті, що ніколи не сприймають (2,5%).

К.Ангеловськи вважає, що вчителів можна поділити на такі групи:

- новатори – 7%;
- передові вчителі, які приймають і впроваджують новації – 45%;
- конформісти (погоджуються з перевіреними новаціями, але пізніше) – 18%;
- традиціоналісти – надають перевагу традиційним засобам навчання і виховання – 8%;
- консерватори (довше всіх опираються) – 22%.

Це свідчить про те, що природа людини (педагога) різна, різні й умови, в яких вони живуть і працюють, тому й виникають психологічні бар'єри до сприйняття новацій.

Причини, які заважають особистісному вияву творчої діяльності, можуть бути такі:

- схильність до конформізму;
- боязнь видатися нерозумним і смішним у своїх судженнях;
- боязнь видатися надто екстравагантним у критиці чужих думок;
- невміння реалізовувати нові способи і форми здійснення педагогічної діяльності;
- недостатня розвиненість індивідуального творчого потенціалу;
- відсутність потреби впроваджувати нове;
- боязнь помсти людини, чия позиція піддається критиці;
- особистісна тривожність, невпевненість у собі, знижена самооцінка;
- ригідність (негнучкість) мислення.

З'ясуванню особливостей прояву бар'єрів інноваційної педагогічної діяльності служать різноманітні методи вивчення здатності педагога до саморозвитку [3, с.263-264].

Уміння подолати внутрішні бар'єри є важливою ознакою готовності педагога до індивідуальної діяльності.

Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – це особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії.

Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – важливий компонент професійної готовності, передумова ефективної діяльності педагога, максимальної реалізації його можливостей, розкриття творчого потенціалу.

У процесі підготовки (формування готовності) до практичної педагогічної діяльності майбутній педагог має *набути*:

- розвинену творчу уяву;
- стійку систему знань, що розкривають суть, структуру і види інноваційної педагогічної діяльності;

- уміння цілеспрямовано генерувати нові нестандартні ідеї з використанням інтелектуальних інструментів і механізмів самореалізації;
- психолого-педагогічні знання про освоєння і впровадження інноваційних процесів у систему освіти;
- спеціальні психолого-педагогічні методи, прийоми і засоби, використання яких дає змогу активно включатися в інноваційну педагогічну діяльність.

Необхідно взяти на озброєння те, що під час навчально-виховного процесу треба буде *вміти реалізувати*:

- педагогічний гуманізм;
- емпатійне розуміння вихованців;
- співробітництво;
- діалогізм (здатність до діалогу з дитиною);
- особистісну позицію.

Вченими виділяються такі *структурні компоненти готовності*:

- мотиваційний (усвідомлене ставлення педагога до інноваційних технологій та їх ролі у розв'язанні проблем педагогічної освіти) ;
- когнітивний (сукупність знань педагога про суть і специфіку інноваційних педагогічних технологій та умінь застосовувати їх у власній професійній діяльності);
- вольовий (здатність завершувати розпочату справу, долати труднощі, які виникають при застосуванні нововведень);
- креативний (здатність до оригінального розв'язання педагогічних завдань) ;
- рефлексивний (пізнання й аналіз педагогом явищ власної свідомості та діяльності).

Готовність педагога до інноваційної діяльності визначають за такими *показниками*:

- 1) усвідомлення потреби запровадження педагогічних інновацій у власній педагогічній практиці;

- 2) інформованість про новітні педагогічні технології, знання новаторських методик роботи;
- 3) зорієнтованість на створення власних творчих завдань, методик, налаштованість на експериментальну діяльність;
- 4) готовність до подолання труднощів, пов'язаних зі змістом та організацією інноваційної діяльності;
- 5) володіння практичними навичками освоєння педагогічних інновацій та розроблення нових.

На основі співвідношення і міри вияву цих показників виокремлюють такі *рівні сформованості* готовності до інноваційної педагогічної діяльності:

- інтуїтивний (інтуїтивна налаштованість на позитивне сприйняття нового);
- репродуктивний (сам застосовує, але зрідка);
- пошуковий (намагаються працювати по-новому, осмислено, сміливо);
- творчий (володіють технологіями теоретично і практично, створюють нові).

Як видно, кожен попередній рівень такої готовності є передумовою формування нових, вищих рівнів.

З метою формування готовності до інноваційної діяльності майбутній педагог може:

- а) брати активну участь у навчальних заняттях, груповій роботі, дискусіях;
- б) осмислювати інноваційні ідеї, технології, техніки самостійно для наступного використання у практичній діяльності.

Література

1. Ангеловські К. Учителя и инновации.– М., 1991.
2. Бондарєва К.І., Козлова О.Г. Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя: Наук. метод. посібник.– Суми, 2001.
3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.– К.: Академвидав, 2004.– С.7-56, 247-295.
4. Паламарчук В.Ф. Педагогічні інновації: міфи і реалії // Директор школи, гімназії, лицю.– 2002.– № 3.
5. Підласий І.П., Підласий А.І. Педагогічні інновації // Рідна школа, 1998.– № 12.
6. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності: Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.11.2000 № 522.– Київ, 2000.
7. Попова О.В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні в ХХ столітті.– Харків, 2001.
8. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики.– М., 1991.

ЛЕКЦІЯ 2

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

План

1. Нова філософія освіти.
2. Суть і особливості особистісно зорієнтованого навчання і виховання.
3. Загальні підходи до класифікації особистісно зорієнтованих технологій.

1. Нова філософія освіти

Розвиток інноваційних процесів у освіті на сучасному етапі є об'єктивною закономірністю, що зумовлюється: інтенсивним розвитком інформаційних технологій у всіх сферах людського буття; оновленням змісту філософії сучасної освіти, центром якої став загальнолюдський цілісний аспект; гуманістично зорієнтованим характером взаємодії учасників навчально-виховного процесу; необхідністю формування творчої особистості вихованця, його готовності до активної діяльності в нових соціально-економічних умовах.

Нова філософія освіти розглядає педагогічну діяльність з позицій **парадигми особистісно орієнтованої освіти**.

Парадигма – усталена, звична точка зору, стандарт, зразок у розв'язанні освітніх, виховних і дослідницьких завдань [2, с.217].

Традиційна парадигма („знаннява”) має в основі формування в учнів знань, умінь і навичок, а також ідеалів і цінностей, які сприяють індивідуальному розвитку людини й збереження соціального порядку. У центрі навчального процесу знаходиться вчитель. Учень є його об'єктом. Навчальний процес зорієнтований на зовнішню мотивацію, з елементами примушування. Метою освіти є знання, уміння і навички. Зміст освіти має стало окреслений обсяг, формується суто за предметами.

Методика навчання спрямована на „середнього” учня. У процесі контролю увага акцентується на відтворенні завченого змісту. Оцінювання констатує наявний рівень знань, умінь і навичок безвідносно до минулого чи сучасного.

Нова гуманістична парадигма („розвивальна”) ставить у центр уваги учня як суб’єкта життя, як вільну і духовну особистість, яка має потребу в саморозвитку. Її й називають **особистісно зорієнтованою**. У центрі навчального процесу – учень, який є його суб’єктом. Орієнтація – на внутрішню мотивацію, що ґрунтується на радості пізнання та на успіху. Основною метою навчання є вироблення позитивного ставлення до нього. Зміст освіти є засобом досягнення мети, формується на внутрішньопредметному та міжпредметному рівнях. Методика навчання спрямована на колективну та індивідуальну діяльність в групах з метою формування комунікативних навичок. Оцінювання має форму загальних рекомендацій, скероване на констатацію успіху, стимулює зусилля учнів до самооцінювання, саморегуляції та самоосвіти.

Традиційну освіту постійно критикували за те, що її результатом є *знання, уміння і навички* (ЗУНи).

На сучасному етапі все більше говорять про *компетентності (компетенції)* як результат освіти. (Компетентний – знаючий, здатний до чогось, уміючий, досвідчений). Розвивальна парадигма освіти передбачає визначити якість освіти за наявністю у школяра (чи студента) сукупності компетенцій. Сучасними вченими виділяються так звані **ключові компетенції**:

- компетенції здоров’язбереження;
- компетенції ціннісно-сенсової орієнтації в світі;
- компетенції інтеграції (уміння узагальнювати, до наявних знань додавати нові);
- компетенції громадянськості;
- компетенції самовдосконалення;
- компетенції соціальної взаємодії;
- компетенції спілкування;

- компетенції пізнавальної діяльності;
- компетенції предметної діяльності;
- компетенції інформаційних технологій.

Компетентнісний підхід приведе до значних змін у змісті освіти, до повної відмови від предметно побудованих навчальних планів. Але це віддалене майбутнє. Першим кроком є особистісно зорієнтований підхід до школярів у педагогічному процесі.

2. Суть і особливості особистісно орієнтованого навчання і виховання.

Витоки особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання – у гуманістичній психології і педагогіці 70-80-х років ХХ століття. Такі всесвітньо відомі вчені, як А.Маслоу, К.Роджерс, Е.Фромм, Р.Бернс та інші, спираючись на гуманістичні ідеї вчених епохи Відродження (Т.Мора, Т.Кампанелла), представників нового часу (Я. Коменського, Ж.-Ж.. Руссо), класиків (Й.Г.Песталоцці) проголосили необхідність поставити в центр виховання людину як вищу цінність, її можливості, досвід, здоров'я, творчий розвиток.

У 80-і, а особливо у 90-і роки ХХ ст. соціально-економічна ситуація в нашій країні привела до зацікавленості як вчених, так і найширших мас учительства цією проблемою.

Сучасні вимоги до формування особистісного підходу поступово визначалися у дослідженнях К.О.Альбуханової-Славської, В.В.Серикова, І.С.Якиманської (Росія), І.Д.Беха, Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, О.М.Пехоти, С.І.Подмазіна, В.В.Рибалки та ін.(Україна).

Ними визначено такі основні **ознаки** особистісно зорієнтованої навчально-виховної моделі:

- дитина виступає суб'єктом пізнання і спілкування;
- мета – розвиток особистості школяра з урахуванням його можливостей і схильностей;
- педагог ставиться до дитини як вищої цінності;

- стратегія поведінки педагога полягає у створенні таких ситуацій, які сприяють максимальному розкриттю можливостей індивідуального зростання школяра, стимулюють його внутрішні сили до творчого саморозвитку і самовдосконалення;
- кожен вихованець бачить індивідуальність у собі та і в інших, має власну гідність та поважає гідність інших;
- співпраця вчителя і учнів базується за типом „дорослий-дорослий” (рівноправні позиції: учень отримує можливість виявляти самостійність мислення, незалежність, здатність до вибору тощо).

Особистісно зорієнтований підхід у навчально-виховному процесі здійснюється найефективніше, якщо:

- у кожному учневі вчитель бачить неповторну індивідуальність;
- педагог спирається на емоційну сферу дитини, розвиває її гуманістичні почуття;
- учитель вводить учнів у різноманітні педагогічні ситуації особистісного вибору, співпереживання гарантованого успіху, спланованої довіри, творчості;
- здійснюється особистий контакт учня з учителем, утвердження людської гідності;
- забезпечується звернення дитини на саму себе (самопізнання, осмислення своїх бажань, прогнозування наслідків своїх дій і вчинків, узгодження цілей діяльності із засобами їх досягнення);
- культивуються діалогічні форми педагогічної взаємодії вчителя з учнями як домінуючого виду навчально-виховного спілкування (обмін думками);
- забезпечується орієнтація на виявлення власних моделей учіння школяра, тобто найбільш ефективних для нього способів пізнання дійсності;
- вихованцеві надається можливість свободи вибору

того виду діяльності, де він може реалізувати себе як індивідуальність (виявити свої інтереси, потреби, здібності);

- педагог розвиває у себе вміння співпереживати учневі, виявляти доброзичливість, ставити себе на місце учня, заглиблюватись у свій психічний світ, в особливості своєї індивідуальності, спілкування з учнем, уміння встановлювати паритетну позицію з учнем [14, с.414– 416].

Перехід на особистісно зорієнтоване навчання призводить до суттєвих змін у педагогічній діяльності вчителя. Вчитель стає організатором навчання, через зміст якого передає соціокультурні зразки пізнання, організатором учіння, тобто індивідуальної пізнавальної діяльності школяра через колективні форми роботи, компетентним консультантом і помічником, який володіє необхідними для цього знаннями і вміннями, а також посередником між учнем, учнівським колективом у цілому та засобами інформації.

Повністю перейти на нову парадигму (особистісно орієнтовану модель) навчання і виховання за умови, коли навчальні плани, програми однакові для всіх, зберігаються вимоги оцінки, контролю, інспектування, ми ще не готові – ні матеріально, ні психологічно.

Підласий І.П. називає особистісно орієнтоване навчання і виховання моделлю „пересиченого життєвими благами споживача, перед яким не стоїть проблема заробити шматок хліба своїми мізгами і руками” [11, с.72].

Але повернутись до авторитарної школи після того, як ми перейнялися гуманістичними ідеями, вже не зможемо.

Це не означає, що в умовах традиційного навчання і виховання не можна використовувати окремі *елементи* особистісно орієнтованого, наприклад, гуманістичні технології. Усі ці технології досить вільно вписуються в традиційну педагогічну систему за умови, коли вчитель змінить сам підхід до процесів навчання і виховання,

ставлення до учнів (усвідомить, що в педагогічному процесі *учень* є центральною фігурою, що *пізнавальна діяльність* учня є головною, а не викладання, що пріоритет за *самостійним здобуттям і застосуванням знань*, а не засвоєнням і відтворенням готових, і що найкраще нові знання здобувати в колективних *роздумах, дискусіях, дослідженнях* [6, с.18].

3. Загальні підходи до класифікацій особистісно зорієнтованих технологій

Технологія в загальному розумінні цього слова – наука про майстерність, про те, як краще досягти бажаного результату. **Педагогічна технологія – це науково обгрунтована системна модель діяльності вчителя, яка містить опис алгоритму його дій у розв’язанні певної навчально-виховної проблеми** [9, с.16]. Особистісно зорієнтовані педагогічні технології описують процес спільної діяльності вчителя й учнів, який забезпечує умови для розвитку і саморозвитку особистості з метою досягнення визначеного результату навчання та виховання. Застосування таких технологій у професійній діяльності допоможе вчителеві успішніше розв’язувати педагогічні задачі, зробить навчання й виховання більш прогнозованими й керованими процесами.

Педагогами сформульовано головні вимоги до особистісно зорієнтованих технологій:

- навчальний матеріал повинен забезпечувати виявлення змісту суб’єктного досвіду учня, включаючи досвід його попереднього навчання;
- виклад знань у підручнику (вчителем) повинен бути спрямований не тільки на розширення їх обсягу, структурування, інтегрування, узагальнення предметного змісту, а також на постійне перетворення набутого суб’єктного досвіду кожного учня;
- у процесі навчання необхідне постійне узгодження суб’єктного досвіду учнів із науковим змістом здобутих знань;

- активне стимулювання учня до самоцінної освітньої діяльності, зміст і форми якої повинні забезпечувати учневі можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження в ході оволодіння знаннями;
- конструювання та організація навчального матеріалу, який дає змогу учневі вибирати його зміст, вид і форму при виконанні завдань, розв'язуванні задач тощо;
- виявлення та оцінка способів навчальної роботи, якими користується учень самостійно, стійко, продуктивно;
- необхідно забезпечувати контроль і оцінку не тільки результату, а й головним чином процесу учіння;
- освітній процес повинен забезпечувати побудову, реалізацію, рефлексію, оцінку учня як суб'єкта своєї діяльності [17, с.37-38] .

Усі висловлені вище положення спрямовують на реалізацію принципу *суб'єктності освіти* (учень-суб'єкт пізнання), а також на пошук тих педагогічних технологій, які сприятимуть особистісному розвитку учня в ході навчально-пізнавальної діяльності, в освітньому процесі, у побудові його життєдіяльності.

Різними педагогами робляться спроби класифікувати сучасні технології. В.Гузеев виділяє універсальні, обмежені та специфічні технології, І.Дичківська – системні, модульні та локальні технології, Г.Ксензова – технології пояснювально-ілюстративного навчання, особистісно зорієнтовані технології та технології розвивального навчання. Г.Сазоненко до особистісно зорієнтованих технологій відносить технологію повного засвоєння знань (автори: Дж.Керролл, Б.Блум, М.Кларін), технологію різнорівневого навчання (автори: Дж.Керролл, Б.Блум, З.Калмикова), технологію колективного навчання (автори: А.Рівін, В.Дяченко) і технологію модульного навчання (автор П.Юцявічене) [15, с. 26-29].

Детально і, на нашу думку, найзручніше для подальшої характеристики, класифікує технології особистісного спрямування, які можна використати для модернізації традиційної навчально-виховної системи, В.С.Кукушин [5]:

1) Педагогічні технології на основі гуманізації і демократизації педагогічних стосунків:

- гуманно-особистісна технологія Ш.А. Амонашвілі;
- викладання літератури як людинознавства Є.І.Ільїна.

2) Педагогічні технології на основі активізації та інтенсифікації діяльності учнів:

- ігрові технології;
- проблемне навчання;
- використання опорних сигналів В.Ф.Шаталова;
- комунікативне навчання Є.І.Пассова.

3) Педагогічні технології на основі ефективності організації й управління процесом навчання:

- програмоване навчання;
- диференційоване навчання (Н.П.Гузик);
- індивідуальне навчання (І.Унт);
- перспективно-випереджувальне навчання (С.М. Лисенкова);
- групові форми роботи, колективний спосіб навчання (І.Д.Первін, В.К.Дяченко);
- комп'ютерні (інформаційні) технології;

4) Педагогічні технології на основі методичного вдосконалення і дидактичного реконструювання навчального матеріалу:

- укрупнення дидактичних одиниць (УДЄ) П.М.Єрднієва;
- технологія „діалог культур” В.С.Біблера і С.Ю.Курганова;
- технологія „Екологія і діалектика” Л.В.Тарасова;
- технологія реалізації теорії поетапного формування розумових дій М.Б.Воловича.

5) Природовідповідні технології, що використовують методи народної педагогіки, які спираються на природні процеси розвитку дитини:

- навчання за Л.М.Толстим;
- виховання грамотності за А.М.Кушнірем;
- технологія М. Монтесорі.

6) Альтернативні технології:

- вальдорфська педагогіка;
- технологія вільної праці С.Френе;
- технологія імовірностей освіти А.М.Лобка та інші.

7) Комплексні технології (авторські школи):

- школа самовизначення А.Н.Тубельського;
- школа для всіх Є.А.Ямбурга;
- школа М.П.Щетініна;
- школа-парк М.Балана;
- школа М.М.Гузика;
- школа О.А.Захаренка;
- педагогіка життєтворчості;
- Український колеж ім. В.Сухомлинського;
- „Козацька республіка” та інші.

8) Технології виховного процесу:

- технологія педагогічної підтримки (О.Газман);
- технологія колективного творчого виховання (І.П.Іванов);
- технологія створення ситуації успіху (А.С.Белкін);
- технологія розв’язання винахідницьких задач – ТРВЗ (С.Г.Альтшуллер).

Література

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод.посібник.– К.: ІЗМН, 1999.
2. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: учебное пособие.– М.– Ростов н/Д: Творческий центр „Учитель”, 1999.– С.391-400.
3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.– К.: Академвидав, 2004.

4. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. -№5.
5. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии.- Ростов н/Д: „Феникс”, 2003.– С.28-45.
6. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования/ Под ред. Е.С.Полат.– М., Академия, 2000.-- С.18.
7. Освітні технології / За ред. О.М.Пехоти.– К.: А.К.С.,2002,– С.27-45.
8. Паламарчук В.Ф. Педагогічні інновації: міфи і реалії //Директор школи, гімназії, лицюю.– 2002.– № 3.
9. Педагогічні технології: теорія та практика. Курс лекцій: Навчальний посібник / За ред проф. М.В.Гриньової.– Полтава: АСМІ, 2004. – 180 с.
10. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навчальний посібник / За ред. І.А.Зязюна, О.М.Пехоти.– К.: А.С.К., 2003.– С. 188-195.
11. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології.– К.: Видавн. Дім „Слово”, 2004.– С. 110-116.
12. Подмазін С.І. Особистісно орієнтована освіта. Принципи. Технології //Педагогіка і психологія.– 1997. – № 2.
13. Подмазін С.І. Особистісно орієнтовна освіта як особливий вид діяльності // Директор.– 2002.– №8.
14. Психологія і педагогіка життєтворчості / За ред. Л.В.Сохань, І.Г. Єрмакова, В.О.Тихоновича.– К.:ІЗМН, 1996.– С. 414-416.
15. Сазоненко Г. Типологія освітніх технологій // Відкритий урок. – 2005. – №19-20. – С. 26-29.
16. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии.– М., 1998.
17. Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение.– М., 1996.

Змістовий модуль 2. Загальна характеристика сучасних педагогічних технологій

ЛЕКЦІЯ 3 ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ

План

1. Традиційна педагогічна технологія.
2. Технологія педагогічної підтримки.
3. Педагогіка співробітництва.
4. Технологія створення ситуації успіху.
5. Технологія колективного творчого виховання.
6. Технології формування творчої особистості.

1. Традиційна педагогічна технологія

Загальна характеристика педагогічних технологій містить такі структурні *елементи*:

- мета;
- концептуальна частина – філософські та психолого-педагогічні ідеї, що лежать в її основі;
- змістова частина – опис особливостей змісту освіти чи виховання, що використовуються в даній технології;
- процесуальна частина – власне технологічний процес: етапи педагогічного процесу, форми, методи, прийоми і засоби діяльності вчителя й учнів.

Використаємо цю схему для характеристики традиційної (пояснювально-ілюстративної) і сучасних особистісно зорієнтованих педагогічних технологій.

Традиційна технологія належить до системних технологій, оскільки охоплює весь педагогічний процес навчального закладу, і носить назву „**класно-урочна система**”. Вона склалася в ХУІІ столітті завдяки діяльності братських шкіл, теоретичному обґрунтуванню Я.А.Коменського і досі є переважаючою в усьому світі.

Основні ознаки традиційної класно-урочної технології:

- урок – основна форма роботи;
- учні приблизно одного віку і рівня підготовки (клас);
- клас працює за однією програмою, навчальним планом і розкладом;
- урок присвячений одному предмету, темі, навчальному матеріалу, відбувається в один і той самий час;
- навчально-виховною роботою на уроці керує вчитель: пояснює, опитує, оцінює кожного учня і переводить із класу в клас.

Мета навчання і виховання задається в державних документах: формування особистості із заданими якостями: всебічний, гармонійний її розвиток, формування громадянина України з певним переліком якостей.

Традиційна технологія зберігає перевагу інформованості особистості над її культурою (школа знань), раціонально-логічного у пізнанні над чуттєво-емоційним.

Концептуальну основу традиційних технологій складають відомі принципи, започатковані ще Я.А.Коменським: природовідповідність, науковість, доступність, послідовність і систематичність, свідомість і активність, наочність, зв'язок навчання з життям, міцність, врахування вікових та індивідуальних особливостей.

Зміст освіти у традиційній масовій школі склався ще в період індустріалізації, науково-технічного поступу і досі є *технократичним*.

75% навчальних предметів у школі спрямовані на розвиток лівої півкулі (раціональне мислення). Традиційна система є *єдиною*, варіативна частина навчального плану є мізерною. Планування змісту навчання є централізованим. Базовий навчальний план і Типові навчальні плани складаються на основі єдиних *стандартів*.

Навчання переважає виховання. Виховна робота зводиться до окремих заходів (кампаній).

Традиційна технологія тримається на *авторитарній педагогіці вимог*. Навчання дуже мало пов'язане з внутрішнім життям учня, його численними потребами, запитаними, інтересами, умови для розкриття індивідуальних здібностей, творчих проявів практично відсутні. Діяльність учнів на уроці регламентована планом уроку, орієнтованого на „середнього” учня.

Позиція вчителя: командир, ведучий, суддя – суб'єкт діяльності.

Позиція учня: об'єкт діяльності, об'єкт впливу, ще не повноцінна особистість.

Переважаючі методи:

- повідомлення готових знань;
- вправи за зразком;
- індуктивна логіка викладу;
- репродуктивне відтворення на основі механічної пам'яті.

Мотивація діяльності недостатня, *самостійність* учнів невисока, мета ставиться вчителем, він же планує роботу, керує нею, аналізує і оцінює її.

Традиційне бальне оцінювання часто стає *засобом примусу* (оцінка – „гвинтівка, націлена в лоб учня”). Оцінка за знання (незнання) ототожнюється з особистістю учня (“хорошист”, “відстаючий”), що впливає на неадекватне формування Я-концепції. Навіть введення дванадцятибальної системи мало що змінило в психології оцінювальної діяльності.

До традиційної технології варто віднести і лекційно-семінарсько-залікову, яка часто видається за новаторську, оскільки викладання теоретичного матеріалу (лекції) відділяється від його практичного застосування (семінар, практикум), а результати перевіряються у вигляді заліку. Насправді така система лише наближає учнів старших класів до відповідної у вищій школі, а по суті залишається такою самою.

2. Технологія педагогічної підтримки

Всі сучасні технології є особистісно орієнтованими, оскільки спрямовані на індивідуальний розвиток особистості учня. Вихователю важливо допомагати дитині у вирішенні особистих життєвих проблем: розуміння сенсу життя, пошуку шляхів саморозвитку, досягненню успіху в навчанні, здобутті професії, суспільному і особистому житті.

Проблему педагогічної підтримки (фасілітації) підняла гуманістична психологія (К.Роджерс). У 90-х роках її розвинули російські педагоги О.Газман, О.Бондаревська, Н.Щуркова, українські – О.Пехота, С.І. Подмазін, Г.Сорока та інші.

За О.Газманом педагогічна підтримка полягає у спільному визначенні разом із дитиною її інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод (проблем), що заважають їй зберегти людську гідність і досягти позитивних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, способі життя.

Метою педагогічної підтримки є усунення перешкод, що заважають успішному самостійному рухові дитини у світі.

Перешкода – це загальне поняття, яке містить у собі і перепопу, і трудність, і затримку, і затруднення, і зупинку, і проблему, і задачу, і сумнів, негативний стан. Перешкоди ділять на:

- *суб'єктивні* (особистісні): відсутність орієнтації (первинної інформації для самостійної діяльності); трудність в діяльності, стосунках, з якою дитина не може справитись самостійно; проблема (недостатність знань, досвіду, способів діяльності для досягнення потрібного результату);
- *об'єктивні* (соціальні): середовище – вчителі, адміністрація, друзі, однолітки, сім'я тощо;
- *матеріальні* – фінансове становище сім'ї, нестача підручників, приладдя, приміщення [3, с. 397-395] .

Реалізація педагогічної підтримки передбачає повагу до особистості учня, знання індивідуальних особливостей дитини, виявлення довіри до неї, доброти, чуйності, співчуття, співстраждання, турботу, емпатійне ставлення, розуміння внутрішнього світу, врахування поглядів учня як співбесідника, розумні вимоги.

З технологічного погляду педагогічна підтримка може здійснюватися за такими *етапами*:

- *діагностичний* – виявлення і фіксація факту проблемності школяра; мета його – створення умов для усвідомлення учнем суті проблеми, вербалізація проблеми; учень має сам сформулювати, проговорити проблеми;
- *пошуковий* – організація спільного з учнем пошуку причин виникнення затруднень; мета його – прийняття учнем на себе відповідальності за розв'язання проблеми;
- *договірний* – проектування дій педагога і учня; інколи учень здатен сам на це;
- *діяльнісний* – коли розв'язання проблеми учня вимагає втручання спеціалістів (психологів, лікаря, вчителя- предметника, представника певної професії);
- *рефлексивний* – спільне з учнем обговорення успіхів та невдач попередніх етапів діяльності.

Варто наголосити: педагог у жодному разі не повинен підміняти собою учня, не може виконувати щось за нього – тільки сприяти тому, щоб учень сам справився з труднощами. Тому головним *об'єктом* підтримки є не трудність, не проблема, не дії, а відповідний психологічний стан дитини (впевненість, захоплення, натхнення, радість пізнання тощо). Досвідчений педагог здійснює підтримку навіть не тоді, коли вже виникла проблема, а намагається її попередити.

Засоби педагогічної підтримки можуть бути мовними, пантомімічними, дієвими, предметними.

Розрізняють педагогічну підтримку *загальну* (до всіх дітей одразу): уважне ставлення, довіру, створення ситуацій взаємонавчання, використання ігрових і творчих завдань, діалогічне спілкування, а також *індивідуальну*, яка має на увазі створення умов для самореалізації конкретної особистості.

Умови успішності педагогічної підтримки:

- згода дитини на допомогу і підтримку;
- надання можливості учневі самостійно розв'язати проблему;
- співпраця;
- конфіденційність з боку вчителя;
- доброзичливість і безоцінюваність;
- захист прав і інтересів дітей.

3. Педагогіка співробітництва

Це ще одна виховна технологія, яка пронизує всі сучасні особистісно орієнтовані технології. Вона є втіленням нового педагогічного мислення, яке виникло в 80-і роки ХХ століття. Назва цій технології дана групою вчителів-новаторів, які узагальнили передовий досвід радянської і зарубіжної школи.

Мета технології: розбудити, викликати до життя внутрішні сили і можливості особистості, перебудувати навчально-виховний процес на засадах гуманістичних суб'єкт-суб'єктних відносин між вчителем і учнями.

Педагогіка співробітництва має такі *характеристики*: загальнопедагогічна, гуманістична, загальноосвітня, комплексна, гармонійна, гуманно-особистісна.

Концептуальні положення:

- перетворення школи Знань у школу Виховання;
- розміщення особистості учня в центр виховної системи;
- гуманістична орієнтація виховання;
- розвиток творчих здібностей дитини;
- відродження національних традицій;

- поєднання індивідуального і колективного виховання;
- постановка складної (важкої) мети.

Напрями педагогіки співробітництва:

- дидактичний активізуючий і розвивальний комплекс (Шаталов – опорні сигнали, Занков – інтелектуальний розвиток, Волков – розвиток творчості, Ерднієв – крупні блоки);
- гуманно-особистісний підхід до дитини;
- педагогізація середовища (сім'я, оточення учня).

Як один із напрямів педагогіки співробітництва розглянемо **гуманно-особистісний підхід**, розроблений Ш.Амонашвілі (технологія „**школа життя**”).

Мета:

- облагороджування душі дитини;
- розвиток пізнавальних сил;
- забезпечення умов для розширення і поглиблення об'єму знань і умінь учня;
- самовиховання дітей.

Концептуальні положення:

1. Всі названі вище.
2. Дитина як явище несе в собі життєву лінію, якій вона має служити.
3. Дитина – вище творіння Природи і Космосу і несе в собі їхні риси – могутність і безмежність.
4. Цілісна психіка дитини включає три пристрасті: розвиток, дорослішання, свобода.

Найважливіші уміння і здібності: пізнавальне читання; письмово-мовленнєва діяльність; лінгвістична чутливість; математична уява; осмислення математичних понять; осягнення прекрасного; планування діяльності; сміливість і витримка; спілкування; іноземна мова; шахи; духовне життя.

Методичні прийоми :

- гуманізм;
- індивідуальний підхід;

- майстерність спілкування;
- атмосфера романтики;
- сімейна педагогіка;
- літературна творчість дітей;
- оцінювання без виставлення оцінних балів, лише якісна оцінка і самооцінка.

4. Технологія „створення ситуації успіху”

(автор – А.С.Белкін)

Витоки цієї технології у педагогічній діяльності А.С.Макаренка, який розробляв ідею „завтрашньої радості”, В.О.Сухомлинського, який створив „Школу радості”.

Ситуація успіху – це суб’єктивний психологічний стан задоволення наслідком фізичної або моральної напруги. Ситуація успіху досягається тоді, коли сама дитина визнає цей результат як успіх. Виникає у суб’єкта після здолання своєї боязкості, невміння, незнання, психологічного ураження тощо.

Мета: створити ситуацію успіху для розвитку особистості дитини, дати можливість кожному вихованцю відчувати радість досягнення успіху, усвідомлення своїх здібностей, віри у власні сили.

Концептуальна основа:

- успіх у будь-якій діяльності надихає й окриляє людину, надає їй упевненості, підсилює інтерес до цієї діяльності; постійні невдачі пригнічують, розчаровують, засмучують, знижують інтерес, викликають байдужість до діяльності чи навіть відразу до неї;
- успіх у навчанні впливає на всі види діяльності в майбутньому дорослому житті, на вибір нею професії, на її соціальний статус;
- успішність у навчанні тісно ов’язана з його гуманізацією та індивідуалізацією.

Завдання педагога – допомогти особистості дитини зрости в успіху, дати відчувати радість від здолання

труднощів, зрозуміти, що дарма в житті нічого не дається – треба докласти зусиль, і успіх буде еквівалентним затраченим зусиллям.

Реалізація технології „створення ситуації успіху” виробляє найціннішу людську якість – стійкість у боротьбі з труднощами. Створення ситуації успіху має штучний характер, оскільки педагог на певний час (у певний момент) посилює оцінний акцент на гідну працю учня, при цьому не звертаючи увагу на недоліки, Ситуація успіху – це таке цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких створюється можливість досягти значних результатів у діяльності як окремо взятої особистості, так і колективу в цілому. Це результат продуманої та підготовленої стратегії і тактики вчителя, сім'ї. Педагог розуміє тимчасовість створюваної ситуації, яка в подальшому коригується. Коли дитина повірить у свої сили, можна вказувати на недоліки, поступово їх виправляючи спільно і самостійно.

Педагогічна технологія „створення ситуації успіху” має на увазі створення різноманітних видів радості, використання прийомів роботи з різними категоріями учнів. Ці прийоми – творчість вихователя:

- „емоційне погладження” – усмішкою, поглядом дати зрозуміти, що вчитель схвалює поведінку;
- анонсування – попереднє обговорення з учнем, що треба буде зробити, репетиція події;
- „гідке качення” – створення можливостей для розквіту дитини;
- „миша у сметані” – вселення впевненості у свої сили, заклик до подолання труднощів;
- „сходи” – поступове ведення вихованця сходинками знань, психологічного самовизначення;
- „даю шанс” – підготовка педагогом ситуації, в якій дитина розкриває власні можливості;
- „навмисна помилка” – активізація уваги учнів та ін.

Для *успішного застосування* цієї технології педагог повинен володіти силою сугестивного впливу через мовні засоби педагогічної техніки, ставитися до дитини як до особистості, яка формується, розуміти її внутрішній світ, володіти емоційною культурою, мати психологічну компетентність.

5. Технологія колективного творчого виховання

Витоки даної технології – в педагогічній діяльності А.С.Макаренка. Розробив і втілював її у практику І.П.Іванов у 50-60 рр. ХХ століття, відроджена в 90-і роки цього ж століття

Сутність технології колективного творчого виховання – **формування особистості у процесі роботи на користь інших людей, в організації певного способу життя колективу, де все ґрунтується на засадах моральності та соціальної творчості.** *Особливість* технології полягає в тому, що між вихователями і вихованцями у процесі діяльності складаються суб'єкт-суб'єктні взаємини, в силу яких і вчитель, і учні рівною мірою почувають себе відповідальними за якісне виконання поставлених завдань.

Одна із *основних ідей* технології – формування особистості через єдиний виховний колектив із загальними вимогами до старших і молодших. Творчий підхід до процесу виховання забезпечується *засобами* дружньої виховної *турботи* (збудження, переконання, привчання, поваги, довіри, схвалення), *співдружності* старших і молодших колективів, роботи з рідними вихованців та основними виховними *засобами* (*колективна організаторська діяльність, колективні творчі справи, творчі ігри, творчі свята*).

Мета технології: забезпечувати соціальне замовлення на людину нового, демократичного суспільства, якій притаманна активна життєва позиція.

Виховні завдання:

- вимоги вихователів вирішуються непомітно для вихованців у ході колективної творчої справи;
- тісна єдність складових виховання в реалізації кожної КТС;
- розвиток в єдності всіх трьох сторін особистості: пізнавально-світоглядної, емоційно-вольової, діяльнісної;
- реалізація різних функцій виховної діяльності;
- взаємозв'язок виховання і самовиховання.

Структурні компоненти технології:

- колективна організаторська діяльність;
- колективна творчість;
- колективна постановка мети;
- ситуації-взірці;
- емоційне насичення життя колективу;
- суспільне спрямування діяльності колективу.

Основна **форма** колективної творчої діяльності – **колективна творча справа** (КТС). Це спільний пошук кращих рішень життєво важливих завдань, тому що виконується спільно і дітьми, і дорослими – задумується, організовується, здійснюється, аналізується. У кожній КТС вирішується ціла низка педагогічних завдань, відбувається розвиток колективістських, демократичних основ життя, самостійності та ініціативи дітей, самоуправління, активного ставлення до навколишнього середовища.

Творча справа проходить кілька **етапів**.

1. Попередня робота колективу або попереднє цілепокладання.
2. Колективне планування (вибори ради справи).
3. Колективна підготовка справи (розподіл обов'язків, створення мікрогруп).
4. Проведення справи.
5. Колективний аналіз (підсумки справи).
6. Найближча післядія (зміни в житті колективу).

Основний педагогічний **результат** технології колективного творчого виховання – розвиток громадянської самосвідомості дитини та здатності до

соціальної творчості (перетворення оточуючого дітей світу), що є дуже актуальним у даний період становлення державності (жити заради усмішки іншого).

6. Технології формування творчої особистості

Життя висунуло суспільний запит на виховання творчої особистості, здатної самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, сприймати сміливі, нестандартні рішення. Визначенню поняття творчої особистості у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяється багато уваги (В.А.Кан-Калик, Н.В.Киричук, Н.В. Кузьміна, С.О.Сисоєва, Н.В.Кичук та інші).

Головним *показником* творчої особистості є наявність творчих здібностей (креативності), розвинене творче мислення та інтелектуальна активність.

Наука досі дискутує, чи можна навчити творчості, але досвід роботи експериментальних шкіл дає змогу ствердно відповісти на це питання.

Основною *умовою* успішного навчання та формування творчої особистості є наявність *трьох складових* інтелектуальної діяльності, спрямованої на засвоєння чогось принципово нового :

- 1) високого рівня сформованості елементарних пізнавальних процесів;
- 2) високого рівня активного мислення;
- 3) високого рівня організованості й цілеспрямованості пізнавальних процесів.

Мета технологій: надання учням можливості самостійно активно освоювати світ.

Завдання вчителя – створити *атмосферу* творчості, пошуку нового, піддання сумніву відомих істин. Він повинен сам оволодіти *моделлю* продуктивного пізнання і впроваджувати її в своїй діяльності, а тоді покласти в основу розвитку творчого потенціалу учнів.

Основні ланки цієї моделі:

- а) *пізнання* – знайомство з ідеєю, проблемою;
- б) *сприйняття* – зіставлення нового зі своїм досвідом, переробка інформації;

- в) *засвоєння* – зіставлення власного досвіду з досвідом довікля, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, перегляд нагромадженого, наявних засобів, методів, бажання вдосконалити те, що вже існує;
- г) *вплив* – вибір засобів, методів нової дії, реалізація, порівняння результатів особистісного впливу.

Розглянемо деякі технології, які сприяють формуванню творчої особистості.

1) Технологія створення психологічних умов підготовки школярів до творчої діяльності може мати такий алгоритм дій:

- діяльність учня не повинна регламентуватись, а її процес повинен бути організований так, щоб у ньому були елементи творчості, які передбачають комбінування, пошук аналогій, універсалізацію, випадкові видозміни;
- потрібно викликати інтереси, крізь які проходять усі зовнішні впливи, породжуючи внутрішні стимули, що й є збудниками активності особистості.
- важливу роль у стимулюванні такого інтересу відіграють *навчальні завдання*, що потребують узагальнення, систематизації, порівняння, аналізу, пошуку, експериментування, а також *творчі завдання*: на виявлення протиріччя, на конструювання заданих ситуацій, завдання – головоломки, парадокси, проблеми, антимонії, завдання на формування проблем, завдання на винахідливість.

2) С.Г.Альтшулером запропонована комплексна методика, спрямована на виховання людини –творця, яку назвали технологією розв'язання винахідницьких задач – ТРВЗ (Див.додатки 1, 2).

3) Технологічна схема узагальненого заняття пошукового типу (за В.Шубинським), яке сприяє творчому розвитку учнів:

- висунення логічної суперечності, парадоксу;
- постановка проблеми;
- розв'язання проблеми:
  - а) аналіз проблеми, висунення гіпотез;
  - б) роздуми, задуми, синтез нових знань;
- критичний аналіз і теоретичне обґрунтування результатів розв'язання проблеми;

– експериментальна перевірка результатів творчої діяльності та впровадження їх у життя.

Варто зауважити, що одне і те саме завдання для одного учня буде творчим, для іншого – ні. Майстерність педагога полягає в тому, щоб усіх учнів залучити до розв'язання різноманітних творчих завдань.

Література

1. Альтшуллер Г.С. Алгоритм изобретения.– М.: Московский рабочий.– 1973.
2. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать. – М.: Просвещение, 1991.
3. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика.– М. –Ростов н/Д: ТЦ „Учитель”, 1999.– С.391-400.
4. Волков И.П.Учим творчеству. – М., 1990.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології.– К.: Академвидав, 2004.– С. 210-233.
6. Иванов И.П. Методика коммунарского воспитания.– М.: Просвещение, 1990.
7. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел.– М.: Педагогика, 1989.
8. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии.– Ростов н/Д: Изд-во „Феникс” 2003.– С. 46-52, 168-176.
9. Освітні технології /За ред. О.М.Пехоти.– К.: А.С.К.,2002.– С.109-127, 181-214.
10. Педагогічні технології: теорія та практика. Курс лекцій: Навчальний посібник / За ред проф. М.В.Гриньової.– Полтава: АСМІ, 2004. – 180 с.
11. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій /За ред. О.М.Пехоти, І.А.Зязюна. – К.: А.С.К., 2003.- С.190-192.
12. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології.– Харків: Веста, 2002.– С.16-18, 104-120
13. Щуркова Н.Е. Прикладная педагогика воспитания.– СПб: Питер, 2005.– С.99-105.
14. Щуркова Н.Е. Собрание пестрых дел: методические материалы для работы с детьми.– М.: Новая школа, 1994.

ЛЕКЦІЯ 4

НАВЧАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

План

1. Технології розвивального навчання.
2. Технології інтерактивного навчання:
  - 2.1 Технології кооперативного навчання.
  - 2.2 Технології колективно-групового навчання.
  - 2.3 Технології ситуативного моделювання.
  - 2.4 Технології опрацювання дискусійних питань.
3. Проектна технологія (метод проектів).
4. Нові інформаційні технології навчання.

1. Технології розвивального навчання

Розвивальне навчання базується на понятті „зона найближчого розвитку”, сформульованого Л.С.Виготським. У 50-х роках ХХ ст. воно розроблялося двома науково-практичними колективами, очолюваними Л.В.Занковим і Д.В.Ельконіним для початкової школи.

Основні дидактичні *принципи* концепції Л.В.Занкова:

1. Навчання на високому рівні труднощі.
2. Провідна роль теоретичних знань.
3. Високий темп вивчення матеріалу.
4. Усвідомлення школярами процесу учіння.
5. Систематична робота над розвитком усіх учнів.

Дидактичні *принципи* концепції В.В.Давидова-Д.В.Ельконіна:

1. Основний компонент змісту освіти – система наукових понять.
2. Навчальна діяльність спрямована на абстрактно-теоретичні форми мислення.
3. Змістом навчальної діяльності є теоретичні знання, оволодіння якими розвиває в дітей теоретичну свідомість і мислення.
4. Основний метод навчання – дедуктивний – від абстрактного до конкретного.

5. У процесі навчальної діяльності учні здійснюють мислительні дії, відповідні тим, які здійснюються ученими в процесі історичного розвитку.

Основна *відмінність* розвивального навчання від традиційного в *цілях* навчання: мета *традиційної* (початкової) школи – навчити дитину читати, писати, рахувати; мета *розвивального навчання* – сформувати в дитини конкретні здібності (рефлексії, аналізу, планування) до самовдосконалення. Головне *завдання* педагога – вивчаючи особисті навчально-пізнавальні можливості учня, визначити індивідуальну зону найближчого розвитку дитини, допомогти формуванню її ще не розвинених здібностей.

Розвивальне навчання – такий процес діяльності учнів, у ході якого кожна дитина повинна самостійно або з допомогою вчителя осмислити матеріал, творчо застосувати його в нестандартних умовах та свідомо запам'ятати для дальшого навчання.

Мета розвивального навчання – формування активного самостійного творчого мислення учня і на цій основі поступового переходу до самостійного навчання.

Завдання розвивального навчання: формування особистості з:

- а) гнучким розумом;
- б) розвиненими потребами до дальшого пізнання та самостійних дій;
- в) певними навичками і творчими здібностями.

Побудова уроку за технологією розвивального навчання:

- 1) формування в учнів мотивів навчання, позитивного ставлення до нього;
- 2) оволодіння новою інформацією шляхом пізнавальної діяльності школярів, спрямованої на опанування нових знань та способів навчальних дій;

- 3) відтворення учнями засвоєного матеріалу;
- 4) формування умінь і навичок у стандартних і нових умовах;
- 5) узагальнення знань, умінь та навичок школярів;
- 6) продуктивна пізнавальна діяльність учнів для формування знань, умінь та навичок на творчому рівні.

Готуючись до уроку, вчитель має продумувати та організувати діяльність так, щоб відбувався розвиток процесів сприйняття, щоб учні засвоювали матеріал, щоб у них поступово нагромаджувався індивідуальний досвід пошукової діяльності, розвивалась уява, здатність комбінувати, конструювати, перетворювати.

Зміст освіти залишається програмовим, можливо, дещо розширюються його межі.

Методи для організації розвивального навчання найкраще використовувати проблемні, продуктивні, дослідницькі, які сприяють розвитку творчого мислення.

Існує система **прийомів** навчання, які сприяють розвитку інтелекту:

- перенесення засвоєних прийомів з відомої навчальної задачі на нову;
- пошук нових прийомів навчальної роботи;
- управління своєю навчальною діяльністю;
- узагальнення.

Ефективності уроку сприяє:

- проведення стартової діагностики, що визначає рівень розумового розвитку учнів, їхнє ставлення до навчання, вміння самостійно організувати свою пізнавальну діяльність;
- диференціація учнів не менш, як на 6 груп, щоб мати можливість давати різні завдання групам;
- надання учням можливості самостійно ставити перед собою завдання, вибирати види діяльності, визначати їх обсяг;
- розвиток колективного мислення, обговорення проблеми;

- піклування про психологічний контакт з класом, творче самопочуття;
- постійна робота вчителя над підвищенням своєї майстерності.

2. Технології інтерактивного навчання

Інтерактивне навчання (inter – взаємний, act – діяти) – це такий спосіб організації навчання, за якого навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх його учасників. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють, здійснюють.

Мета інтерактивного навчання – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Інтерактивна взаємодія виключає домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою. Під час інтерактивного навчання учні вчать бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення.

Елементи взаємонавчання мали місце в багатьох навчальних системах, альтернативних класно-урочній: бел-ланкастерській, Дальтон-план, Вінетка-план. У 20-х роках ХХ століття були поширені в педагогіці та практиці української школи бригадно-лабораторний та проектний методи, робота в парах змінного складу (колективний спосіб навчання). В 1918 році в м. Корін (між Києвом і Житомиром) учитель А.Рівін організував навчання за методикою „навчаючи інших, навчайся сам” у змінних парах, і діти проходили програму 3-4 років навчання за один рік.

Елементи інтерактивного навчання можемо знайти в працях В.Сухомлинського, в творчості вчителів-новаторів (Ш.Амонашвілі, В.Шаталова, Є.Ільїна, С.Лисенкової та ін.).

Особливого поширення інтерактивне навчання набуло в сучасній Західній Європі та США. В результаті досліджень доведено, що інтерактивне навчання дозволяє різко збільшити процент засвоєння уроку (див. піраміду навчання)

Звичайно, взаємонавчання має не тільки сильні, а й слабкі сторони:

- взаємонавчання, як постійно діючий механізм налагодити важко;
- процес взаємонавчання важко контролювати;
- за невдалого навчання потрібно переучувати і учня – „учня” і учня – „вчителя”, що потребує додаткових зусиль.

Тому для *успішного* застосування інтерактивних технологій вчителю необхідно пам’ятати:

- інтерактивне навчання – не самоціль, а лише засіб для досягнення атмосфери співробітництва в класі, реалізації особистісно орієнтованого підходу;
- інтерактивна взаємодія потребує певної зміни всього життя класу, а також значної кількості часу для підготовки як учнів, так і вчителя;
- необхідно провести особливе, організаційне заняття, на якому разом з дітьми створити „правила роботи в класі”, налаштувати їх на взаємодію;
- на одному занятті використовувати лише одну технологію;

- починати з простіших інтерактивних технологій (робота в парах, малих групах, мозковий штурм тощо);
- учні повинні готуватися до інтерактивного уроку, самостійно виконувати певні підготовчі завдання;
- після проведення інтерактивної вправи обов'язково обговорити її результати, акцентуючи увагу на основних моментах опрацьованого матеріалу;
- в кінці уроку варто провести коротку самостійну роботу чи швидке опитування для з'ясування рівня засвоєння матеріалу;
- вчителю необхідно особливо уважно готуватись до інтерактивного уроку: добре продумати матеріал (в тому числі й додатковий), мотивацію роботи, хронометраж уроку, ролі учасників, склад груп, виробити критерії оцінювання роботи учнів, способи підтримання дисципліни.

До технологій інтерактивного навчання відносять : технології кооперативного навчання, технології колективно групового навчання, технології ситуативного моделювання та технології опрацювання дискусійних питань [6]. Зразки уроків з використанням технологій інтерактивного навчання див. у додатку 7.

2.1. Технології кооперативного навчання

Кооперативне навчання – це форма організації навчання в малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою.

Щоб учні в малій групі працювали в режимі співробітництва, необхідні:

- *позитивна взаємозалежність* – зусилля кожного члена групи потрібні для успіху всієї групи, тільки завдяки зусиллю кожного може бути виконане спільне завдання;
- *особистісна взаємодія*, що стимулює діяльність (фізичне розташування „очі-в-очі”, спільна реальна діяльність);

- *індивідуальна і групова підзвітність* – загальна оцінка залежить від індивідуальних оцінок виконання кожним своєї частини завдань;
- *розвиток* навичок міжособистісного спілкування і спілкування в невеликих групах;
- *обробка, аналіз результатів* роботи групи, коли самі учасники роботи рефлексують щодо досягнення цілей і ефективності стосунків.

Основні ознаки кооперативної групової роботи:

1. Поділ класу на групи для досягнення конкретного навчального результату.
2. Склад груп змінюється залежно від змісту і характеру навчальних завдань.
3. Завдання, які виконує група, можуть бути:
  - *за складністю* однаковими або різними;
  - *за метою і змістом* однаковими;
  - *за змістом* взаємодоповнюючими або послідовно пов'язаними із завданнями інших груп за логікою матеріалу, що дозволяє вивчити проблему з різних боків;
  - *за способом виконання* різними або однаковими.
4. Завдання мають виконуватися так, щоб можна було врахувати й оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи й групи в цілому.

Кількість членів групи (оптимальна) – 3–5 осіб. Якщо в групі 2 учні, робота називається *парна*.

Групова і парна робота організовується як на уроках засвоєння, так і на уроках застосування знань, умінь та навичок. Це може бути як частина уроку, так і спеціальний урок.

Пам'ятайте!

1. Учні в групі *об'єднуються*, а не розподіляються.
2. Усі окремі відповіді *правильні*, а прийняте рішення – *спільне*.
3. Для запису результатів групової роботи доречніше користуватися великими листами паперу і маркерами (краще різнокольоровими).

До технологій кооперативного навчання відносять такі:

1. Робота в парах.
2. Ротаційні (змінювані) трійки.
3. Два – чотири – всі разом.
4. Карусель.
5. Робота в малих групах:
  - діалог;
  - синтез думок;
  - спільний проект;
  - коло ідей.
6. Акваріум (детальніше див. додаток 3)

2.2. Технології колективно-групового навчання

До цієї групи належить *інтерактивні* технології, що передбачають одночасну спільну (фронтальну) роботу всього класу.

1. Обговорення проблеми в загальному колі.
2. Мікрофон.
3. Незакінчені речення.
4. Мозковий штурм.
5. Навчаючи - учусь („Кожен учить кожного”, „Броунівський рух”)
6. Ажурна пилка („Мозаїка”, „Джиг-со”).
7. Аналіз ситуації (Case – метод).
8. Розв’язання проблем.
9. Дерево розв’язків (детальніше див. додаток 4).

2.3. Технології ситуативного моделювання

Ситуативне моделювання – це побудова навчального процесу за допомогою включення учнів у гру (ігрове моделювання явищ, які вивчаються).

Завдання педагога полягає у підпорядкуванні гри визначеній дидактичній меті. Учням надається максимальна свобода інтелектуальної діяльності: учні самі вибирають власну роль у грі, висувають припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну

ситуацію, шукають шляхи її розв'язання, беручи на себе відповідальність за обране рішення. Вчитель тут виступає як інструктор, тренер, суддя, головуєчий, ведучий.

Як правило, ігрова модель навчання реалізовується у чотири етапи:

- 1) орієнтація (введення в тему, ознайомлення з правилами гри);
- 2) підготовка (обговорення сценарію, розподіл ролей);
- 3) основна частина – проведення гри;
- 4) обговорення.

1. Симуляції або імітаційні ігри

а) Імітації (імітаційні ігри) – виконання певних дій, які відтворюють (імітують) певні явища навколишньої дійсності (наприклад, дослід).

б) Симуляції – це створені вчителем ситуації, під час яких учні копіюють у спрощеному вигляді процедури, пов'язані з діяльністю суспільних інститутів, які існують у справжньому економічному, політичному та культурному житті. Це своєрідні рольові ігри з використанням чітко визначених (за законом або за традиціями) і відомих ролей та кроків, які повинні здійснити виконавці: судові, парламентські, громадянські слухання, збори, асамблеї, засідання комісій, політичні дебати тощо.

Регламент всієї симуляції будується за чіткими сценарієм, який збігається з проведенням такої процедури в реальному житті.

Найпоширенішою технологією симуляційної гри є суд (судове слухання) див. додаток 5).

2. Розігрування ситуації за ролями („Рольова гра”, „Програвання сцени”, „Драматизація”)

Мета рольової гри – визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри, сформувані конкретні навички („Поведінка на

вулицях і дорогах”, „Іду в гості”, „ Приймаю гостей” тощо). Можна розігрувати і конкретні історичні події, природні явища, предмети, тварини (детальніше див. додаток 5).

2.4. Технології опрацювання дискусійних питань

Дискусія – широке публічне обговорення якогось спірного питання. Участь у дискусії сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

Запорукою успішності дискусії є її чітка організація:

- ретельне планування;
- чітке дотримання правил ведення дискусії усіма її учасниками;
- дотримання визначеного регламенту.

Щоб навчити школярів дискусійним формам роботи, треба розпочинати з *простіших технологій*:

1. Метод ПРЕС
2. Займи позицію
3. Зміни позицію.
4. Неперервна шкала думок (“Континуум”, „Нескінченний ланцюжок”).

Далі можна використовувати власне *такі дискусії* :

1. Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу.
2. Оцінювальна дискусія.
3. Дебати.

Важливо по закінченні дискусії підвести підсумки, проаналізувати дії учасників. Для закріплення отриманих у процесі дискусії знань можна дати учням письмове завдання (детальніше див. додаток 6).

3. Проектна технологія (метод проектів)

Метод проектів виник у 20-і роки ХХ століття у США. Спочатку його називали „методом проблем” і розвивався він у межах гуманістичного напрямку у філософії та освіті, в педагогічних поглядах та експериментальній роботі

Дж.Дьюї. Він пропонував будувати навчання на активній основі, через доцільну діяльність учнів, у відповідності з їхніми інтересами. Діти мали розв'язувати життєво важливі для них проблеми, а розв'язання – здобуття нових знань та їх застосування на практиці. Послідовник Дж.Дьюї американський учитель В.Х.Кілпатрик практично втілював цю ідею і назвав спосіб організації роботи з учнями методом проектів. Ним запропонована така **класифікація** проектів:

- *продуктивний* (створюючий) проект, пов'язаний з трудовою діяльністю (конструкторською, створенням макета, доглядом за рослинами і тваринами);
- *споживчий* проект – підготовка екскурсій, надання послуг, організація дозвілля;
- *дослідницький* проект (біологічний, фізіологічний, технічний, розв'язання історичних чи літературних проблем);
- *навчальний* проект (проект-вправа) – для оволодіння певними навичками.

У той самий час ідея проектного навчання захопила російського педагога С.Т.Шацького, який очолював групу співробітників для розроблення проектів для практики викладання. В 20-х роках ці ідеї втілювались у навчально-виховний процес школи, але після відомої постанови ЦК ВКП(б) 1931 року – заборонено.

У зарубіжній педагогіці використовувався і успішно розвився. В нашій школі в нових умовах почав відроджуватися і займати достойне місце серед інших засобів навчання і виховання.

Метод проектів – це спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми (технологію), яка має завершитись реальним практично відчутним результатом.

Педагогічна технологія „метод проектів” містить у собі сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю. Недаремно цю технологію відносять до технологій ХХІ століття.

Технологія проектування – це розв’язання учнем або групою учнів певної проблеми, яке передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів і засобів навчання, а з другого – інтегрування знань та умінь з різних галузей науки, техніки, мистецтва. Результати мають бути „відчутні”: якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична – конкретний результат, готовий до впровадження.

Мета навчального проектування – здобуття школярами досвіду практичної діяльності.

Завдання:

- навчити учня самостійно здобувати знання та застосовувати їх для розв’язання нових пізнавальних і практичних завдань;
- сприяти розвитку комунікативних здібностей;
- розширити коло спілкування школярів;
- прищепити уміння користуватися дослідницькими прийомами: збирати та аналізувати інформацію, висувати гіпотези, робити висновки.

Основні вимоги до використання технологій:

- наявність цікавої для учнів значущої соціальної проблеми;
- передбачуваність результатів (доповідь, репортаж, альбом тощо);
- самостійна діяльність учнів (індивідуальна, парна, групова);
- структурованість змістової частини проекту (з вказівкою практичних результатів);
- використання дослідницьких методів і певної послідовності дій:
  - визначення проблеми і завдань дослідження;
  - висунення гіпотези;
  - вибір методів дослідження;
  - обговорення способів оформлення кінцевих результатів;
  - збір, систематизація і аналіз отриманих даних;
  - підведення підсумків, оформлення результатів, їх презентація;
  - висновки, висунення нових проблем дослідження.

Типологія проектів

Типологічні *ознаки*, що називають педагоги:

- домінуюча у виконанні проекту діяльність;
- предметно-змістова галузь;
- характер координації проекту;
- характер контактів;
- кількість учасників проекту;
- тривалість виконання проекту.

За *першою ознакою* розрізняють такі типи проектів

Дослідницькі – потребують добре обміркованої структури, визначеної мети, актуальності предмета дослідження, продуманості методів, в тому числі й експериментальних; вони повністю підпорядковуються логіці дослідження і мають відповідну структуру (див. вище).

Творчі – не мають чітко опрацьованої структури, спільна діяльність розвивається, підпорядковуючись жанру кінцевого результату та інтересам учасників (свято, газета, драматизація тощо).

Ігрові (рольові) – учасники беруть на себе ролі, обумовлені характером і змістом проекту. Це можуть бути і літературні персонажі, і реально існуючі особистості, стосунки яких імітуються і творчо ускладнюються.

Інформаційні (ознайомлюючо-орієнтувальні) – спрямовані на збирання інформації про який-небудь об'єкт, явище і ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, проаналізованою та узагальненою. Структура тут може бути такою:

- визначення мети і актуальності;
- пошук джерел інформації;
- обробка інформації (аналіз і узагальнення);
- представлення результатів;

Такий проект може бути самостійним і частиною дослідницького.

Практико-орієнтовні – проекти, які орієнтовані на чітко визначений практичний результат (документ, програму, словник, шкільний сад тощо).

За другою ознакою – **предметно-змістовою галуззю** виділяють два типи проектів:

- **монопроекти** – проводять в рамках одного предмета (фізики, біології, історії тощо);
- **міжпредметні** – проекти, які інтегрують різні предметні галузі, виконують в позаурочний час.

За характером координації проекти можуть бути:

- **з відкритою координацією**, коли ясно хто і як спрямовує дії учасників;
- **з прихованою координацією** – коли дітям дається можливість самостійно вести роботу, або координатор – один з учасників і спрямовує роботу як самостійний керівник.

За характером контактів проекти бувають:

- **внутрішні або регіональні** – здійснюються в межах країни, регіону, школи, класу;
- **міжнародні** – в яких беруть участь представники різних країн (часто тут використовуються інформаційні засоби).

За кількістю учасників проекти поділяються на:

- **особистісні**;
- **парні**;
- **групові**.

За тривалістю виконання проекти розділяють:

- **короткотривалі** (протягом кількох уроків з одного предмета);
- **середньої тривалості** (від тижня до місяця);
- **довготривалі** (кілька місяців).

Параметри зовнішньої оцінки проекта

1. Значущість і актуальність висунутих проблем, відповідність тематиці.
2. Коректність використаних методів дослідження і обробки результатів.

3. Активність кожного учасника.
4. Колективний характер прийняття рішень.
5. Характер спілкування і взаємодопомоги при виконанні проекту.
6. Глибина проникнення в проблему, використання знань з інших галузей.
7. Доказовість прийнятих рішень, уміння аргументувати свої висновки.
8. Естетичне оформлення результатів.
9. Уміння відповідати на питання опонентів, лаконічність і аргументованість відповідей.

3.4. Нові інформаційні технології навчання

Розробка комп'ютерних технологій навчання в Україні розпочалася в середині 70-х років минулого століття. В 1995 році урядова постанова „Про заходи щодо забезпечення комп'ютерної грамотності учнів середніх навчальних закладів і широкого впровадження електронно-обчислювальної техніки в навчальний процес” започаткувала появу нових інформаційних технологій навчання в масовій школі (введено предмет „Основи інформатики”, відкрили відповідні спеціальності в педінститутах).

Нові інформаційні технології – це сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передачі й подання інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій.

Нові інформаційні технології навчання – це методологія і технологія навчально-виховного процесу з використанням новітніх електронних засобів навчання й у першу чергу ЕОМ.

Основною *метою* НІТ навчання є підготовка учнів до повноцінної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства.

Педагогічні завдання НІТ навчання:

- інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності та якості;

- побудова відкритої системи освіти, що забезпечує кожній дитині і дорослому власну траєкторію самоосвіти;
- системна інтеграція предметних галузей знань;
- розвиток творчого потенціалу учня, його здібностей до комунікативних дій;
- розвиток умінь експериментально-дослідницької діяльності та культури навчальної діяльності;
- формування інформаційної культури учнів;
- реалізація соціального замовлення, обумовленого інформацією сучасного суспільства (підготовка фахівців у галузі інформатики та обчислювальної техніки; підготовка користувача засобів нових інформаційних технологій).

До складових НІТ навчання відносять засоби і методи НІТ навчання.

Засоби НІТ навчання діляться на:

- *апаратні*: класи навчальної обчислювальної техніки, локальні і глобальні навчальні комп'ютерні мережі, електронне демонстраційне обладнання, комп'ютерні навчальні лабораторії тощо;
- *програмно-методичні*: контролюючі, імітаційно-моделювальні, інструментальні, службові програми; комп'ютерні курси, програмно-методичні комплекси тощо;
- *навчально-методичні*: навчальні та методичні посібники, нормативно-технічна документація, організаційно-інструктивні матеріали тощо;

У процесі навчання мають застосовуватися такі засоби НІТ:

- *апаратні*: комп'ютери, персональні комп'ютери, локальні і глобальні мережі, пристрої введення - виведення, засоби збереження великих обсягів інформації та інше сучасне обладнання;
- *програмні*: програмні комплекси, інформаційні системи, системи машинної графіки, системи мультимедіа та гіпермедіа, системи штучного інтелекту, програмні засоби міжкомп'ютерного зв'язку тощо.

Методи НІТ навчання у **традиційній** моделі навчання:

- фрагментарне використання комп'ютера на уроках як тренажера або як демонстрації;
- контроль знань і тестування;
- дослідницька робота учнів у позаурочний час тощо;

А в **нетрадиційній** моделі навчання можуть бути здійснені:

- дослідницька робота в комп'ютерних лабораторіях;
- обчислювальні експерименти;
- телекомунікаційні навчальні проекти;
- дистанційне навчання;
- використання гіпертекстових довідкових систем із можливістю виходу у світову інформаційну мережу.

Можна визначити такі **функції і сфери застосування** нових інформаційних технологій у сучасній школі:

1. НІТ як предмет вивчення на уроках інформатики;
2. НІТ як нові методи і засоби навчання ;
3. НІТ як методи і засоби керування навчально-виховним процесом.

Як показує сучасна педагогічна практика, використання комп'ютера в навчальному процесі спрямоване на розв'язання таких **чотирьох типів дидактичних завдань**.

1. Комп'ютер використовується як допоміжний засіб для ефективного розв'язання вже існуючої системи дидактичних завдань (додаткова інформація, інструкції, обчислювальні операції, демонстрації тощо). Технології мультимедіа дозволяють учням не покидаючи навчального класу (дому), бути присутніми на лекціях видатних учених- педагогів, стати свідками історичних подій, відвідати світові музеї, будь-які куточки Землі. Системи гіпермедіа дозволяють пов'язати один з одним не тільки фрагменти тексту, а й графіку, звукозаписи, фотографії, мультфільми, відеокліпи тощо, створювати „електронні” книги,

енциклопедії, підручники. Розвиток інформаційних телекомунікаційних мереж дає новий імпульс системам дистанційного навчання, забезпечує доступ до гігантських обсягів інформації, яка зберігається в різних куточках планети.

2. Комп'ютер може бути засобом для вирішення окремих практичних завдань у процесі загального безмашинного навчання (виконує функції контролера, тренажера): діалогові навчальні системи, довідково-контролюючі програми, текстовий редактор, експериментні навчальні системи.
3. Використовуючи комп'ютер, можна ставити і впроваджувати нові дидактичні завдання, які не розв'язуються традиційним шляхом, наприклад, імітувати експеримент. У процесі викладання математики за допомогою комп'ютера можна створювати різні математичні моделі, керувати ними і досліджувати їх „поведінку”. У вивченні фізики комп'ютер допомагає демонструвати фізичні закономірності, експерименти.
4. За допомогою комп'ютера можна реалізувати принципово нові стратегії навчання (дистанційне навчання).

Крім цього, НІТ надають нові можливості для управлінської діяльності як в окремій школі, так і в усій системі освіти в цілому. Можна створювати бази даних учнів, анкетних даних учителів, реєструвати документи, складати розклади занять, готувати різні статистичні зведення, вести електронні журнали учнівської успішності, створити локальну шкільну інформаційну мережу тощо. Об'єднання шкіл і

установ освіти в єдину інформаційну мережу дає змогу розв'язати проблему обміну оперативною інформацією між органами керування освітою й освітніми установами (накази, довідки, статистичні дані).

Література

1. Белявцева Т., Лобас Т. Застосування методу проектів при формуванні пізнавальної активності учнів // Відкритий урок. – 2004. – №5-6. (на уроках математики).
2. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии. Ростов н/Д: Изд-во „Феникс”, 2003. – С.292-300.
3. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Е.С.Полат. – М.: Изд.центр «Академия», 2000. – С.64-86, 144-200.
4. Освітні технології /За ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2002.– С.91-108, 148-180.
5. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / За ред. О.І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004.– С. 8-80.
6. Хуторской А.В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения. СПб.: Питер, 2004.– С.234-236.

ЛЕКЦІЯ 5

СИСТЕМНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

План

1. Загальна характеристика виховної системи.
2. Авторська школа як інноваційна виховна система.

1. Загальна характеристика виховної системи

Системні педагогічні технології (виховні системи, авторські школи) удосконалюють увесь педагогічний процес освітнього закладу. Кожна з них має засновану на конкретному філософському вченні теоретичну модель, якій відповідають засоби і методи практичного застосування. Жодна з них не може претендувати на утвердження в усій сфері освіти і, зважуючи на свою унікальність, бути ізольованою від суспільства.

Існує велика кількість визначень (дефініцій), за допомогою яких вчені намагаються відобразити суть виховної системи.

Наприклад, Л.І.Новікова вважає, що *виховна система* є цілісний соціальний організм, що виникає в процесі взаємодії основних компонентів виховання (цілі, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, матеріальна база) і має такі інтегративні характеристики, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат.

Український педагог Галина Іванівна Сорока переконана, що *виховна система* – це **упорядкована цілісна сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня**. На її думку, загальна здатність сприяти розвитку особистості дитини складається з окремих здібностей, таких як:

- здатність діагностувати розвиток особистості, дитячого і педагогічного колективів;
- здатність висунути й обґрунтувати мету виховного процесу;

- здатність організувати життєдіяльність співтовариства дітей і дорослих, максимально сприятливу для самореалізації й самоствердження особистості дитини, педагога й батька;
- здатність інтегрувати зусилля суб'єктів виховного процесу, зробити їх більш ефективними;
- здатність створити в освітній установі та за її межами розвивальне середовище, морально сприятливе й емоційно насичене;
- здатність здійснити науково обґрунтований аналіз сформованої соціально-педагогічної ситуації, отриманих результатів виховної діяльності тощо [5, с. 19].

Характеризуючи **основні риси** виховної системи, необхідно відзначити, що вона:

- *соціальна*, оскільки зумовлена суспільною потребою у створенні умов для розвитку особистості;
- *педагогічна*, бо служить для реалізації педагогічних задач, а для їх розв'язання використовуються форми, методи і прийоми педагогічної діяльності і ступінь їх розв'язання свідчить про ефективність системи;
- *ціннісно-орієнтована*, тобто орієнтована на визначені цінності гуманістичного характеру, такі як міжсуб'єктна взаємодія, взаємоповага, доброзичливість тощо;
- *цілісна* (її компоненти взаємопов'язані й упорядковані, вона функціонує як єдине ціле);
- *відкрита* (приспосовується до навколишнього середовища);
- *цілеспрямована*;
- *складна* (багатоелементна);
- *самокерована і така, що саморозвивається*.

Компоненти виховної системи визначаються різними педагогами по-різному, що свідчить про складність і різноманітність системних утворень. Скажімо, Л.І.Новікова відносить до основних компонентів:

- *цілі*, виражені у вихідній концепції;
- *діяльність*, що забезпечує досягнення цілей;
- *суб'єкти* діяльності, які її організують і беруть у ній участь;
- *відносини*, які складаються в процесі діяльності;
- *виховуюче середовище*, яке створює можливості для розвитку особистості;
- *керівництво* системою, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему і розвиток цієї системи.

Педагогами В.Караковським і М.Сидоркіним встановлено, що розвитку виховної системи властиві такі **закономірності**:

- перевага внутрішньої детермінації процесу над зовнішньою;
- наявність і вирішення протиріч між хаосом і впорядкованістю, новаціями й традиціями в життєдіяльності системи;
- випередження розвитку структури в порівнянні з функціями;
- виникнення криз, обумовлених неузгодженістю структури і функцій, що виражається в посиленні дезінтегруючих тенденцій;
- зміна основної системоутворюючої діяльності або зміна її змісту в результаті подолання кризи;
- збереження в життєдіяльності школи „зон неупорядкованості”.

Вони стверджують, що будь-яка виховна система проходить у своєму розвитку чотири **етапи**:

- етап становлення;
- етап стабільного розвитку;
- етап завершальний;
- етап відновлення і перебудови системи.

Для кожного етапу характерні специфічні задачі, види діяльності, організаційні форми, системоутворюючі зв'язки. М.Сидоркін називає **педагогічні умови**, за яких

керування процесом розвитку виховної системи освітньої установи стає найбільш ефективним:

- в ідеологію системи із самого початку закладені ідеї свободи вибору, особистої гідності, взаємної відповідальності і терпимості;
- суб'єкт керування розвитком орієнтується на критерії педагогічно доцільного розвитку системи (самопочуття дитини, її особистісне зростання), а не розвитку взагалі;
- керування розвитком системи здійснюється безупинно, якісно змінюючись від етапу до етапу;
- носієм випереджальних ситуацій є, насамперед, педагогічний колектив;
- суб'єкт керування розвитком розширюється, школярі почувають себе творцями системи;
- відсутнє прагнення охопити всі ситуації шкільного життя однією ідеєю, правилом, нормою.

У виховній системі навчального закладу реалізуються такі **функції**:

- *інтегруюча* – поєднання в одне ціле раніше розрізнених, неузгоджених виховних впливів;
- *регулююча* – впорядкування педагогічних процесів та управління ними;
- *розвиваюча* – забезпечення динаміки системи: з одного боку, оптимізацію її функціонування, з другого – її оновлення, удосконалення;
- *захисна* – школа – це дім, де обігріють, заспокоять, нададуть допомогу;
- *корекційна* – корекція впливів зовнішнього середовища;
- *компенсаційна* – створення в школі такої моделі людських відносин, такої атмосфери духовності, якої не вистачає в навколишній дійсності.

Важливим компонентом виховної системи школи є **виховне середовище**. На думку Л.І.Новікової, **виховне середовище** – це педагогічно доцільно організоване сере-

довище, яке оточує дитину (клас, школа, дім, мікродрайон), яке супроводжує її вдома, в школі, на вулиці і постійно впливає на неї [с.24].

Колективними суб'єктами середовища є: школа, театр, лікарня, бібліотека, позашкільні заклади. Індивідуальними – педагоги, батьки, діти, студенти, лікарі, юристи, інші люди, зустріч з якими є подією в житті дитини. Щоб такі події в житті дитини відбувалися, необхідно залучати її в яскраві, незабутні, емоційно насичені справи.

Вченими розрізняються три *підходи до побудови виховного середовища*:

- *амбівалентний* (амбі – обоє, валенс – маючий силу), тобто подвійне ставлення до предмету;
- *подійний* (важливість події);
- *герменевтичний*, що пов'язаний з феноменом толерантності, терпимості.

Таке середовище створює можливості для розвитку й формування особистості школяра, такі як:

1. Свобода прийняття школярем рішення про входження у виховне середовище.
2. Побудова діалогових відносин з людьми різного віку і різних соціальних груп.
3. Вибір різних колективів, спільностей та можливостей їх зміни.
4. Входження в культурне, природне, інформаційне та інші середовища.

Оскільки в навчальному закладі перебувають діти різних національностей, то необхідно виховувати культуру міжнаціонального спілкування, дух віротерпимості та дружби різних народів.

Суттєвою якісною характеристикою виховного середовища є його цілісність, але мають бути також „зони невпорядкованості”, які стануть витокami подальшого розвитку.

2. Авторська школа як інноваційна виховна система

Прагнення педагогів-новаторів створити особливе виховне середовище в навчальному закладі привело до появи так званих **авторських шкіл, діяльність яких побудована на оригінальних (авторських) ідеях і технологіях і являє собою нову освітню практику** (Г.К.Селевко). Під це поняття цілком підпадають і Нейгофський притулок, організований Й.Песталоцці, Яснополянська школа Л.Толстого, Будинки дитини, що втілювали педагогічну концепцію М.Монтессорі, заснований Я.Корчаком Будинок сиріт у Варшаві, і трудова колонія імені М.Горького, описана А.Макаренком, "Республіка ШКІД", директором якої був В.Сорока-Росинський, Пависька школа, очолювана В.Сухомлинським та ін.

Сам термін „авторська школа” виник у 80-х роках ХХ століття. У 1987 році в СРСР проводився конкурс авторських проектів інноваційних шкіл. Із 250 представлених проектів відібрано шість, яким в серпні 1988 року і було присвоєно звання „авторська школа”. Це школи В.Біблера, М.Гузика, Є. Єрьоміної, Д.Лебедева, С.Мар'ясіна, О.Тубельського. Найбільш відомі з них – Школа самовизначення Олександра Тубельського та школа „діалогу культур” Володимира Біблера (Росія), школа-комплекс Миколи Гузика (Україна).

Виховні системи авторських шкіл засновані на оригінальних ідеях, педагогічних концепціях, забезпечених специфічним змістом, засобами, формами та методами їх реалізації. Їм властива політехнічність. У них розробляються чи модернізуються навчальні плани, програми, підручники. Авторська школа обов'язково має свої традиції, що створюють неповторну атмосферу внутрішньошкільного життя, та атрибути загального колективного тону (девіз, свята, обряди, ритуали тощо). Такою є добре відома в пострадянському просторі школа № 734 м.Москви як Школа самовизначення, очолювана Олександром Наумовичем Тубельським. Вона є

комплексною освітньою установою, в якій навчання й виховання дітей з 3 до 17 років поєднується з науковою розробкою особистісно зорієнтованого змісту освіти.

Головними своїми цільовими орієнтаціями Школа самовизначення вважає:

- знаходження дитиною свого „Я”, самовизначення;
- забезпечення „проби сил” дитини в різних видах пізнавальної, трудової, художньо-творчої, суспільно-організаторської, фізкультурно-спортивної діяльності;
- засвоєння кола обов’язкових у даній школі предметів;
- уміння виражати себе в письмовому й усному слові;
- уявлення про суспільство, в якому живе дитина та її позиція в ньому;
- уміння володіти своїм тілом (фізична культура);
- трудова підготовка.

Базовим концептуальним положенням Школи є припущення, що з появою на світ людина здійснює свою передзаданість, яка реалізується протягом життя в певних формах мислення та діяльності: філософії, релігії, науці, мистецтві, економіці, виробництві тощо. Процес становлення особистості можна представити як розгортання цієї передзаданості, а процес освіти – як процес пошуку, пізнання, формування образу „Я”.

Із базової концепції витікають такі **принципи**:

1. *Особистісний сенс навчання.* Опановуючи матеріал навчального предмету, учень знаходить у ньому свій особистісний сенс.
2. *Міжпредметні занурення.* Вчителі, що працюють в даному класі, протягом кількох днів відпрацьовують одні поняття або універсальні вміння.
3. *Рефлексія.* Навчальні поняття є предметом обговорення дітей, темами своєрідного підліткового філософствування.

4. *Творчий іспит як відкрите змагання.* Накопичення досвіду самовизначення, де створюється своєрідне поле для співставлення своїх уявлень з уявленнями інших людей.
5. *Культурна взаємодія* дітей різного віку та рівня самоврядування.
6. *Особливий освітній простір.* Простір, наповнений людьми, різними матеріальними об'єктами для проби сил, речами і символами, що мають культурний сенс.
7. *Педагогічна діяльність як мистецтво і дослідження.* Вчитель повинен критично оцінювати свій предмет, свій професійний досвід.

**Особливості методики і змісту навчання в школі
О.Тубельського**

У дошкільному періоді головна увага надається розвитку у дітей органів чуття: дотику, нюху, слуху, зору, вмінню володіти власним тілом. Головною умовою такого розвитку визнається діяльність дитини в природному і соціокультурному середовищі. В різновікових групах діти разом з вихователями „проживають” різні події життя – зміну пір року, свята, грають у рольові та сюжетні ігри тощо.

У школі принципово відмовляються від програмування діяльності дітей. Вихователь відгадує їхню сьогодишню потребу в тій чи іншій діяльності та створює умови для самовираження.

У початковій школі триває засвоєння навичок читання, письма, рахування в індивідуальному для кожної дитини темпі. Важливим завданням учителя є спонукання дітей до вирощування й усвідомлення власних, індивідуальних способів роботи. Зміст уроків, цілі й хід роботи визначаються спільно вчителем і учнями при колективному обговоренні.

Кожній дитині надається можливість у будь-який час зайнятися улюбленою справою стільки, скільки це їй

необхідно, щоб спробувати себе в певому виді діяльності. Школа розгортає перед нею сферу можливостей у вигляді створення змістових просторів: самоосвітнього, навчального, творчого, соціально-правового, трудового, дозвільного, ігрового тощо.

Цікавою особливістю Школи є те, що один день на тиждень присвячується трудовій підготовці, в який учні самі визначають види діяльності, які хотіли б опанувати (вироби з дерева, металу, шиття, кулінарія, художні ремесла, програмування, виховання дошкільнят тощо).

У старшій школі за виключенням декількох обов'язкових предметів навчання ведеться за індивідуальними планами, що складає сам учень.

Серед особливостей *методики* Школи самовизначення необхідно звернути увагу на декілька аспектів.

По-перше, навчальний процес тут організується у вигляді „занурень”, коли протягом декількох днів вивчається один предмет. Причому тема, види роботи, критерії оцінки, форма заліку виробляються учнями разом з учителем.

По-друге, оригінальною формою навчального процесу є *майстерня* або студія, якою керує вчитель або інший спеціаліст. Тут здійснюється передача способів творчої діяльності від майстра до учня.

По-третє, в школі не існує бальної системи оцінювання. Наприкінці навчального року складається *якісно-змістова характеристика*, де позначається просування дитини в різних видах діяльності, надаються поради.

По-четверте, навчальний рік завершується *творчими екзаменами*, де відбувається публічний захист самостійної роботи, що готувалася протягом року.

По-п'яте, велика увага надається організації укладу шкільного життя, що є діючою моделлю демократичного суспільства. Існує *шкільна конституція*, *обирається рада школи і суд честі* [3, с.132-134].

В Україні розроблено Положення про авторську школу і право називатися авторським навчальному закладу надається Міністерством освіти і науки України після державного ліцензування. Авторська школа – реальна альтернатива і перспективний напрям розвитку традиційної освітньої системи. Побудувати авторську школу може тільки компетентний, згуртований, творчий колектив, який спирається на оригінальну педагогічну концепцію.

Література

1. Воспитательная система школы. Проблемы и поиски /Сост. Н.Л.Селиванова.– М.,1989.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології.– К.: Академвидав, 2004.– С. 79-170.
3. Педагогічні технології: теорія та практика. Курс лекцій: Навчальний посібник / За ред проф. М.В.Гриньової.– Полтава: АСМІ, 2004. – С. 111-141.
4. Положення про авторську школу // Педагогіка толерантності. – 2001. – №2. – С.52-53.
5. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології.– Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2002.– С. 19-60.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття № 1

Готовність педагога до інноваційної діяльності

Мета: з'ясувати суть і особливості інноваційної діяльності педагога; сформулювати ставлення до інноваційної діяльності як важливої професійної якості педагога; проаналізувати результати діагностування інноваційного потенціалу студентів-майбутніх вчителів.

Основні поняття: „інновація”, „новація”, „новизна”.

Питання для обговорення

1. Передумови виникнення педагогічної інноватики в нашій країні.
2. Аналіз понять „інновація”, „новація”, „новизна”. Чи можна ототожнювати все нове з прогресивним і сучасним?
3. Підходи до класифікації педагогічних нововведень.
4. Яку роль відіграє педагогічний експеримент в інноваційній діяльності?
5. У чому полягає цінність передового новаторського досвіду для педагога, який займається інноваційною діяльністю?
6. Чим обумовлені психологічні бар'єри в інноваційній діяльності педагога?
7. Які якості треба розвивати майбутньому педагогу, щоб сформулювати готовність до інноваційної діяльності?
8. Які методи розвитку інноваційної поведінки педагога ви вважаєте найефективнішими?

Педагогічна рефлексія

1. Дайте відповіді на питання анкети 1 „Бар'єри педагогічної діяльності”. Чи задоволені ви результатами? [1, 263-264]

2. Спробуйте оцінити за 5-ти бальною системою свою готовність до інноваційної діяльності за показниками, даними в лекції, і уявити свій рівень такої готовності.
3. Спроектуйте свою роботу над підвищенням рівня готовності до інноваційної діяльності.

Література

Основна:

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.– К.: Академвидав, 2004.– С.17-29, 247-265, 314-330 (Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності)
2. Освітні технології / За ред. О.М.Пехоти.– К.: А.К.С.,2002.– С.249-251.

Додаткова:

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.– К.: Академвидав, 2004.– С.7-17, 29-56, 265-295.
2. Морозов Е.П., Пидкасистый П.И. Подготовка учителей к инновационной деятельности // Советская педагогика.– 1991.– № 10.
3. Паламарчук В.Ф.Педагогічні інновації //Рідна школа.– 1998.– № 12.
4. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навчальний посібник / За ред. І.А.Зязюна, О.М.Пехоти.– К.: А.С.К., 2003,– С. 47-50.
5. Подмазін С.І. Технологія особистісно орієнтованого уроку // Сучасні шкільні технології. Частина І. /Упоряд. І.Рожнятовська, В.Зоц.– К., 2004.– С. 64-69.
6. Слостенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность.– М., 1997.
7. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики. Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании.– М., 1991.

Практичне заняття № 2

Педагогіка співробітництва як основа інноваційних процесів у освіті

Мета: ознайомитися з основними положеннями педагогіки співробітництва; проаналізувати технології особистісного спрямування, запропоновані В.Ф.Шаталовим, Ш.О.Амонашвілі, С.М.Лисенковою, та можливості їх застосування в сучасній школі.

Основні поняття: педагогіка співробітництва, підтримка учня, створення ситуації успіху.

Питання для обговорення

1. Передумови виникнення нового напрямку в педагогіці – педагогіки співробітництва.
2. Основні ідеї педагогіки співробітництва, їх інноваційний характер.
3. Технологія підтримки як засіб особистісно орієнтованого підходу до дитини.
4. Особливості застосування технології „Створення ситуації успіху”
5. Аналіз ситуацій [1, 212-213].

Практичні завдання

1. З творів В.Ф.Шаталова випишіть 5-6- технологічних прийомів, які сприяють встановленню гуманістичних відносин учасників навчального процесу.
2. Наведіть 2-3 приклади використання технології „Створення ситуації успіху” із праць А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, Ш.О.Амонашвілі.
3. Запропонуйте до Банку Ситуацій Успіху ситуацію чи прийом із власного досвіду.

Література

Основна:

1. Освітні технології /За ред.О.М.Пехоти.– К.: А.С.К., 2002.– С.197-214.
2. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології.– Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2002.– С. 104-120.
3. Педагогічний пошук /Упор. І.М.Баженова.– К.: Рад. школа, 1988.– С.3-46,127-188.

Додаткова:

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! Как живете, дети! Единство цели.– М.: Просвещение, 1983-1987.
2. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать.– М.: Просвещение, 1991.
3. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика.– М.–Ростов н/Д: ТЦ „Учитель”, 1999.– С.391-400.
4. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии.– Ростов н/Д: „Феникс”, 2003.– С. 168-170.
5. Фридман Л.М.. Педагогический опыт глазами психолога: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987.
6. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки. Педагогическая проза. Точка отсчета. Эксперимент продолжается.– М., 1986-2000.
7. Щуркова Н.Е. Прикладная педагогика воспитания.– Спб: Питер, 2005.– С.99-105.

Практичне заняття № 3

Технології формування творчої особистості

Мета: ознайомитися із суттю і особливостями технологій, які сприяють формуванню творчих здібностей учнів; розвинути вміння застосовувати їх у педагогічній практиці.

Основні поняття: творчість, колективна творча діяльність, ТРВЗ (технологія розв'язання винахідницьких завдань).

Питання для обговорення

1. Проаналізуйте історичні віхи в розвитку технології колективної творчої діяльності. Які, на вашу думку, передумови звернення до неї в наш час?
2. Розкрийте суть і основні етапи технології колективної творчої діяльності. Які виховні завдання допомагає вирішувати ця технологія?
3. Як І.П.Іванов пропонує використовувати колективні творчі справи для виховання школярів?
4. Який досвід роботи за технологією колективного творчого виховання ви здобули в період навчання в школі?
5. Концептуальні положення технології розвитку творчої особистості.
6. Особливості змісту технології Г.Альтшуллера.
7. Як можна використати ТРВЗ для організації дозвілля дітей?

Практичні завдання

1. Змодельуйте колективну творчу справу певного спрямування: пізнавального, художньо-естетичного, трудового чи іншого (на вибір студента).
2. Розробіть конспект заняття з елементами ТРВЗ.

Література

Основна:

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.– К.: Академвидав, 2004.– С.21-233
2. Освітні технології / За ред.О.М.Пехоти.– К.: А.С.К., 2002.– С.181-196.
3. Педагогічний пошук / Упоряд. І.М.Баженова.– К.: Рад.школа, 1988.– С.336-406.

Додаткова:

1. Альтшуллер Г.С. Найти идею. Введение в теорию решения изобразительных задач.– Новосибирск: Наука, 1986.
2. Волков І.П. Вчимо творчості //Педагогічний пошук /Упоряд. І.М.Баженова.– К.: Рад.школа, 1988.– С.90-126.
3. Волковський С. Шкільні інновації– освітні концепції та педагогічні технології //Відкритий урок – 2004.– № 19-20.– С.59-67 (ТРВЗ).
4. Иванов И.П. Методика коммунарского воспитания.– М.: Просвещение, 1990.
5. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел.– М.: Педагогика, 1989.
6. Щуркова Н.Е. Собрание пестрых дел: Методические материалы для работы с детьми.– М.: Новая школа, 1994.

Практичне заняття № 4

Технології розвивального навчання

Мета: з'ясувати сутність технологій розвивального навчання, особливості їх застосування в сучасній школі, сформулювати вміння використовувати елементи розвивального навчання в навчальному процесі.

Основні поняття: розвивальне навчання, проблемне навчання, евристична бесіда, розумове виховання.

Питання для обговорення

1. У чому полягає інноваційність технологій розвивального навчання?
2. Охарактеризуйте ключові ідеї розвивального навчання. Дайте тлумачення висловів:
„Розвивальне навчання має орієнтуватися на „зону найближчого розвитку” (Л.С.Виготський)
„Розвиток особистості дитини полягає в якісній зміні її діяльності”
„Розвивальний вплив навчання найбільшою мірою визначається тим, як воно організовано”
„Найбільш значущою для ефективності навчання є мотивація, зумовлена інтелектуальною активністю та пізнавальними інтересами учнів”
3. Визначте спільні і відмінні особливості технологій розвивального навчання Занкова та Ельконіна-Давидова.
4. Чому вміння розв'язувати навчальні завдання настільки важливе для формування цілеспрямованої навчальної діяльності?
5. Подумайте над висловом В.О.Сухомлинського:
„Кожен учитель повинен бути вмілим, вдумливим вихователем розуму учнів. Розумове виховання у процесі навчання здійснюється лише тоді, коли нагромадження знань учитель розглядає як один із засобів розвитку пізнавальних та творчих сил, гнучкої, допитливої думки”.

6. Що є поштовхом для пробудження думки учнів?
7. Чи тотожні поняття „розвивальне навчання” і „розумове виховання”? Дайте їх тлумачення.

Практичні завдання

1. На обрану вами тему з фахового предмета продумайте систему запитань евристичного рівня:

1) які містять (виражають):

- суперечливі точки зору щодо теми, що вивчається;
- неправильні побутові уявлення учнів про факти і явища з їх науковим поясненням;
- боротьбу ідей в історії науки, що вивчається;
- різні способи розв’язання проблем науки;
- спонукання до узагальнених умовисновків за змістом, що вивчається;

2) які передбачають:

- аналіз причинно-наслідкових зв’язків фактів, явищ, ознак;
- порівняння фактів, явищ за різними ознаками;
- формулювання власного визначення понять ;
- характеристику конкретного прийому або операції мислення, перенесення їх на конкретний матеріал, що вивчається;
- конкретизацію або абстрагування;
- класифікацію фактів, явищ, які вивчаються, їх властивостей тощо;

3) які спонукають учнів до таких видів діяльності:

- самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію, актуалізацію попередніх знань;
- виявлення нових функцій знайомого об’єкта;
- виявлення структури об’єкта чи явища, що вивчається;
- виявлення альтернативного рішення;
- комбінування раніше відомих способів розв’язання у новий спосіб.

2. Змоделюйте фрагмент уроку з фаху з використанням вище названих запитань для організації пошукової діяльності учнів. Пам'ятайте про необхідність витримати „паузу незнання” для виникнення колективного мислення учнів, дайте розгорнутись колективній думці, навчальному діалогу.

Література

Основна:

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.– К.: Академвидав, 2004.– С.170-190.
2. Освітні технології /За ред.О.М.Пехоти.– К.: А.С.К., 2002.– С.91-108.
3. Підручники з фахового предмета.

Додаткова:

1. Агафонова С.П. Силы в природе// Відкритий урок.– 2002.– № 23-24.– С.51-52.
2. Братищенко О.Г.Эвристическая олимпиада по математике // Відкритий урок.– 2002.– № 23-24.– С. 12-18.
3. Гришко В.І. Технології розвивального навчання. Математика. 5-6-й класи // Відкритий урок.– 2003.– № 23-24.– С.35-36.
4. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения.– М., 1986.
5. Дендеренко О.О., Шарко В.Д. Проблемне навчання як освіта технологія// Відкритий урок.– 2002.– № 2.– С.13-14.
6. Дусавицкий О. Система розвивального навчання в дзеркалі шкільної практики //Сучасні педагогічні технології. Ч.І./Упоряд. І.Рожнятовська, В.Зоц.– К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. (Бібліотека „Шкільного світу”.– С. 85-95.
7. Занков Л.В. Дидактика и жизнь.– М., 1968.
8. Карчишена Л. Уроки занимательной математики в классах КРО // Відкритий урок.– 2001.– № 15-16.– С.55-60.

9. Малюгина Е.В. Применение стратегий технологии критического мышления на уроках математики в 5-м классе// Відкритий урок.– 2003.– № 7-8.– С.53-55.
10. Пінчук О., Лисенко Н. Показникова функція та її властивості. Використання електронних таблиць EXCEL для розв'язання задач з алгебри // Відкритий урок.– 2004.– № 9-10.– С.42-44.
11. Потапова М., Черяков П. Математическая олимпиада в классе// Відкритий урок.– 2002.– № 15-16.– С. 29-37.
12. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии.– М., 1998.
13. Семененко Т. Проблемний підхід до навчання математики // Відкритий урок.– 2002.– № 3-4.– С.24-31.
14. Фурман А.В. Методологічний аналіз систем розвивального навчання //Педагогіка і психологія.– 1995.– № 1.
15. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды.– М., 1989.
16. Якиманская И.С. Развивающее обучение.–М., 1979.
17. Янакова Л.С. Изучаем отношения и пропорции в 6-м классе// Відкритий урок.– 2002.– № 7-8.– С.51-53.

Практичне заняття № 5

Технології кооперативного навчання

Мета: з'ясувати сутність технологій кооперативного навчання та особливості застосування їх у навчально-виховному процесі; сформувані уміння використовувати їх на уроках з фахового предмета.

Основні поняття: інтерактивне навчання, кооперативне навчання, робота в малих групах, навчання у співробітництві.

Зміст заняття

1. Ознайомлення із загальними вимогами до інтерактивного навчання взагалі, до реалізації технологій кооперативного навчання зокрема.
2. Характеристика сутності та способу реалізації конкретних технологій:
  - робота в парах;
  - ротаційні трійки;
  - два-чотири – всі разом;
  - карусель;
  - робота в малих групах:
    - діалог;
    - синтез думок;
    - спільний проект;
    - пошук інформації;
    - коло ідей;
    - акваріум.
3. Представлення моделей уроків з використанням технологій кооперативного навчання (навчання у співробітництві).

Література

Основна:

1. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2004. – С. 33-43, 137-139.

2. Інтерактивні технології навчання / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко, Г.І.Коберник та ін. – К.: Наук. світ, 2004. – С. 5-13.

Додаткова:

1. Колесник Э.Л. Урок – деловая игра // Відкритий урок.– 2002.– № 1-2.– С.67-69.
2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Е.С.Полат.– М., Академия, 2000.— С.24-63.
3. Нор Е.Ф. Технология организации групповой учебной деятельности.– Николаев, 1998.
4. Освітні технології /За ред. О.М.Пехоти.– К.: А.С.К., 2002.– С.70-90.
5. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивне навчання як сукупність технологій //Інтерактивні технології навчання //Сільська школа України.– 2004.– № 16-17.– Спецвипуск.– С.24-32.
6. Потапова Т.В. Технологія навчання фізики як системний спосіб організації навчання // Відкритий урок.– 2003.– № 13-15.– С.128-130.
7. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання.– Харків: Видав. гр. „Основа”, 2003.– С.24-37.
8. Чигір Н.О. Групова робота на уроках математики // Відкритий урок.– 2001.– № 21-22.– С.61-66.
9. Шарко В.Д. Дослідницька діяльність з фізики у групах (10 клас) // Відкритий урок.– 2002.– № 1-2.– С.61-66.
10. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся.– М.: Педагогика, 1979.
11. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика.– К.: Партнер, 1977.

Практичне заняття № 6

Технології колективно-групового навчання та опрацювання дискусійних питань

Мета: з'ясувати сутність технологій колективно-групового навчання та можливості їх застосування у навчально-виховному процесі; сформувані уміння використовувати їх на уроках з фахового предмета.

Основні поняття: технології колективно-групового навчання, технології опрацювання дискусійних питань.

Зміст заняття

1. Характеристика сутності та способу реалізації конкретних технологій колективно-групового навчання:
  - обговорення проблеми в загальному колі;
  - мікрофон;
  - незакінчені речення;
  - мозковий штурм;
  - навчаючи, учусь;
  - ажурна пилка;
  - аналіз ситуації;
  - вирішення проблем;
  - дерево рішень.
2. Моделювання уроків з фаху з використанням технологій колективно-групового навчання.
3. Характеристика сутності та способу реалізації конкретних технологій опрацювання дискусійних питань:
  - метод ПРЕС;
  - займи позицію;
  - зміни позицію;
  - неперервна шкала думок;
  - дискусія;
  - дискусія в стилі телевізійного ток-шоу;
  - дебати.

Література

Основна:

1. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання.- К.: А.С.К., 2004.- С. 43-50, 54, 64-80, 139-145, 147-149, 168-170.
2. Інтерактивні технології навчання / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко, Г.І.Коберник та ін. – К.: Наук. світ, 2004. – С. 13-23, 30-44.

Додаткова:

1. Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових праць.- Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003.- С.17-19.
2. Крамаренко С.Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів // Відкритий урок.- 2002.- № 5-6.- С.7-10.
3. Мартинець А.М. Нові педагогічні технології: інтерактивне навчання // Відкритий урок.- 2003.- № 7-8.- С.28-31.
4. Наврузова Т. Мультимедійні системи на уроці // Відкритий урок. – 2006. – № 1. – С. 66-72.
5. Оганесян Н.Т. Методы активного социально-психологического обучения: тренинги, дискуссии, игры.- М.: Изд-во «Ось-89», 2002.
6. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивне навчання як сукупність технологій. Інтерактивні технології навчання // Відкритий урок.- 2003.- № 3-4.- С.19-31.
7. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання.- Харків: Видав. гр. „Основа”, 2003.- С.37-48.

Практичне заняття № 7

Технології ситуативного моделювання

Мета: з'ясувати сутність технологій ситуативного моделювання та можливості їх застосування у навчально-виховному процесі; сформувати уміння використовувати ці технології в практичній роботі.

Основні поняття: ситуативне моделювання, імітації, симуляції.

Зміст заняття

1. Ознайомлення із загальними вимогами до застосування технологій ситуативного моделювання в педагогічному процесі.
2. Характеристика окремих технологій:
  - імітації;
  - симуляції;
  - спрощене судове слухання;
  - розігрування ситуації за ролями.
3. Проведення спрощеного судового слухання за розробленим студентами самостійно сценарієм.

Література

Основна:

1. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання.– К.: А.С.К., 2004.– С. 43-50, 54, 64-80, 139-145, 147-149, 168-170.
2. Відкритий урок.– 2005.– № 9-10. С. 89-95 (Рольова гра „Суд над ком'ютерним вірусом”).
3. Відкритий урок. – 2006. – № 4. – С. 40-45 („Байдужість не прощається” – суд над байдужістю).

Додаткова:

1. Балаев А.А. Активные методы обучения.– М.: Профиздат, 1986.
2. Игры для всех // Відкритий урок.– 2002.– № 11-12.– С.80-88.
3. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии.– Ростов н/Д: Феникс, 2003.– С.86-96.
4. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання.- Харків: Видав. гр. „Основа”, 2003.– С.41-43.
5. Трайнев В.А. Деловые игры в учебном процессе: методология разработки и практика проведения.– М., 2002.

Практичне заняття № 8

Системні педагогічні технології

(прес-конференція)

Мета: ознайомитися із сутністю, змістом та практикою реалізації системних педагогічних технологій (вітчизняних і зарубіжних).

Основні поняття: системні технології, виховні системи, авторські школи.

Зміст заняття

1. Студенти утворюють дві групи: перша – представники авторських шкіл, друга – журналісти педагогічних видань.
2. Представники авторських шкіл дають коротку характеристику інноваційної суті своєї школи, відповідають на запитання журналістів. Журналісти ставлять представникам авторських шкіл запитання для з'ясування особливостей виховних технологій, які застосовуються в конкретних школах.
3. Ведучий прес-конференції представляє журналістам гостей, надає слово журналістам, розпочинає і завершує прес-конференцію.

Виховні системи для опрацювання

- школа О.А.Захаренка;
- Український колеж ім. В.О.Сухомлинського;
- Великосорочинська школа-інтернат;
- школа В.А.Караковського;
- Школа самовизначення О.Н.Тубельського;
- школа М.П.Щетініна;
- вальдорфська педагогіка;
- школа С.Френе.

Література

Основна:

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.– К.: Академвидав, 2004.– С.79-169.
2. Освітні технології /За ред.О.М.Пехоти.– К.: А.С.К., 2002.– С.46-69.
3. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології.– Харків: Веста: Вид-во „Ранок”, 2002.– С. 27-66.

Додаткова:

1. Вульфсон Б.Л. Выдающийся французский педагог-гуманист: К 100-летию со дня рождения С. Френе // Педагогика.– 1996.– № 3.
2. Іонова О.М. Зміст Вальдорфської освіти – засіб розвитку особистості учня. Евритмія і малювання форм у вальдорфській школі // Рідна школа.– 1999.– №7-8.– С.37-40; № 11.– С.54.
3. Психологія і педагогіка життєтворчості / За ред. Л.В.Сохань, І.Г. Єрмакова, В.О.Тихоновича.– К.:ІЗМН, 1996.– С. 412-491.
4. Сухомлинська О.В. С. Френе і В.Сухомлинський: спільне й відмінне у вихованні //Шлях освіти.– 1996.–№ 2.

Практичне заняття № 9

(підсумкове)

Мета: узагальнити знання й уміння студентів з усієї дисципліни, провести педагогічну рефлексію щодо оволодіння сучасними педагогічними технологіями, з'ясувати рівень педагогічної компетентності студентів, продемонструвати „портфолію студента” – кращі зразки практичних матеріалів, підготовлених під час вивчення курсу.

Зміст заняття

1. Педагогічна рефлексія (самоаналіз знань і умінь з дисципліни).
2. Підсумкова контрольна робота з курсу.
3. Демонстрація „портфолію студента”.

Орієнтовний зміст педагогічної рефлексії

1. Мое ставлення до педагогічної інноватики.
2. Мое ставлення до особистісно зорієнтованих педагогічних технологій.
3. З якими технологіями я познайомився (лася) під час занять?
4. Які з них мені здаються найбільш цікавими й ефективними?
5. Які з них хотілося би використати під час педагогічної практики?

Орієнтовний перелік питань підсумкової контрольної роботи

1. Що зумовило виникнення педагогічної інноватики в нашій країні?
2. Проаналізуйте поняття „інновація”, „новація”, „новизна”.
3. Проаналізуйте роль педагогічного експерименту в інноваційній діяльності.

4. Поясніть, які психологічні бар'єри виникають при організації педагогом інноваційної діяльності? Чим вони зумовлені?
5. Доведіть, які якості треба розвивати майбутньому педагогу, щоб сформувати готовність до інноваційної діяльності? Чому?
6. Роз'ясніть, які шляхи розвитку інноваційної поведінки педагога ви вважаєте найбільш ефективними? Чому?
7. З'ясуйте передумови виникнення педагогіки співробітництва.
8. Розкрийте основні ідеї педагогіки співробітництва (автори цих ідей).
9. Покажіть особливості застосування технології педагогічної підтримки.
10. Покажіть особливості застосування технології створення ситуації успіху.
11. Розкрийте суть і основні етапи технології колективного творчого виховання.
12. Як, на вашу думку, можна використовувати колективні творчі справи для виховання школярів?
13. Розкрийте концептуальні положення технології розв'язання винахідницьких завдань.
14. Покажіть особливості змісту технології Г.Альтшуллера.
15. Як, на вашу думку, можна використати ТРВЗ для організації дозвілля дітей?
16. У чому, на вашу думку, полягає інноваційність технологій розвивального навчання?
17. Охарактеризуйте особливості технології розвивального навчання.
18. Розкрийте суть інтерактивного навчання та загальні вимоги до його організації.
19. Дайте характеристику технологій кооперативного навчання (робота в парах, ротаційні трійки, два-чотири-всі разом, карусель).

20. Охарактеризуйте технології роботи в малих групах (діалог, синтез думок, спільний проект).
21. Охарактеризуйте технології роботи в малих групах (пошук інформації, коло ідей, акваріум).
22. Дайте характеристику сутності та способу реалізації технологій колективно-групового навчання (обговорення проблеми в загальному колі, мікрофон, незакінчені речення).
23. Дайте характеристику сутності та способу реалізації технологій колективно-групового навчання (мозковий штурм).
24. Дайте характеристику сутності та способу реалізації технологій колективно-групового навчання (навчаючи, учусь).
25. Дайте характеристику сутності та способу реалізації технологій колективно-групового навчання (ажурна пилка).
26. Дайте характеристику сутності та способу реалізації технологій колективно-групового навчання (аналіз ситуації).
27. Дайте характеристику сутності та способу реалізації технологій колективно-групового навчання (вирішення проблем, дерево проблем).
28. Охарактеризуйте суть та способи реалізації технологій опрацювання дискусійних питань (метод ПРЕС, займи позицію, зміни позицію, неперервна школа думок).
29. Охарактеризуйте суть та способи реалізації технологій опрацювання дискусійних питань (дискусія, дискусія в стилі телешоу).
30. Охарактеризуйте суть та способи реалізації технологій опрацювання дискусійних питань (дебати).
31. Розкрийте загальні вимоги до застосування технологій ситуативного моделювання в педагогічному процесі.
32. Дайте загальну характеристику системних педагогічних технологій.

33. Покажіть інноваційність виховної системи на прикладі авторської школи О.А.Захаренка.
34. Покажіть інноваційність виховної системи на прикладі Українського колежу ім. В.О.Сухомлинського.
35. Покажіть інноваційність виховної системи на прикладі Великосорочинської школи-інтернату.
36. Покажіть інноваційність виховної системи на прикладі школи В.А.Караковського.
37. Покажіть інноваційність виховної системи на прикладі Школи самовизначення О.Н.Тубельського.
38. Покажіть інноваційність виховної системи на прикладі школи М.П.Щетініна.
39. Покажіть інноваційність виховної системи на прикладі вальдорфської педагогіки.
40. Покажіть інноваційність виховної системи на прикладі школи С.Френе.

Зміст „портфоліо студента”

1. Конспекти лекцій.
2. Самостійна робота студента.. Відповіді на питання для обговорення (практичні заняття 1-4).
3. Результати діагностики свого інноваційного потенціалу.
4. Технологічні прийоми, виписані з творів В.Ф.Шаталова (5-6).
5. Приклади використання технології „Створення ситуації успіху”, виписані з творів А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, Ш.О.Амонашвілі (3-4).
6. Модель колективної творчої справи.
7. Конспект заняття з елементами ТРВЗ.
8. Конспект фрагменту уроку пошукового характеру з використанням навчального діалогу (евристичної бесіди).
9. Технології кооперативного навчання:
  - робота в парах;
  - ротаційні (змінювані) трійки;
  - два-чотири-всі разом;
  - карусель;
  - робота в малих групах: діалог, синтез думок, спільний проект, пошук інформації, коло ідей, акваріум.

10. Моделі уроків (фрагментів) з використанням різних технологій кооперативного навчання.
11. Технології колективно-групового навчання:
  - обговорення проблеми в загальному колі;
  - мікрофон;
  - незакінчені речення;
  - мозковий штурм;
  - навчаючи-учусь;
  - ажурна пилка;
  - аналіз ситуації;
  - розв'язання проблем;
  - дерево розв'язків.
12. Моделі уроків (фрагментів) з використанням технологій колективно-групового навчання.
13. Технології опрацювання дискусійних питань:
  - метод ПРЕС;
  - займи позицію;
  - зміни позицію;
  - неперервна школа думок;
  - дискусія в стилі телевізійного ток-шоу;
  - дебати.
14. Сценарій спрощеного судового слухання.
15. Виховні системи:
  - школа О.А.Захаренка;
  - Український коледж ім. В.О.Сухомлинського;
  - Великосорочинська школа-інтернат;
  - школа В.А.Караковського;
  - Школа самовизначення О.Н.Тубельського;
  - школа М.П.Щетініна;
  - вальдорфська педагогіка;
  - школа С.Френе;

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1999.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004.
3. Освітні технології /За ред. О.М.Пехоти. – К.: А.К.С., 2002.
4. Паламарчук В.Ф. Педагогічні інновації: міфи і реалії //Директор школи, гімназії, лицю. – 2002. – № 3.
5. Педагогічний пошук /Упор. І.М.Баженова. – К.: Рад. школа, 1988. – С.127-188; 3-46.
6. Підласий І.П., Підласий А.І. Педагогічні інновації //Рідна школа, 1998. – № 12.
7. Підручники з фахового предмета.
8. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2004.
9. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології. – Харків: Веста і Видавництво "Ранок", 2002.

Додаткова :

1. Агафонова С.П. Силы в природе// Відкритий урок. – 2002. – № 23-24. – С.51-52.
2. Ангеловські К. Учителя и инновации. – М., 1991.
3. Альтшуллер Г.С. Найти идею. Введение в теорию решения изобразительных задач. – Новосибирск: Наука, 1986.
4. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! Как живете, дети! Единство цели. – М.: Просвещение, 1983-1987.
5. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать. – М.: Просвещение, 1991.
6. Белявцева Т., Лобас Т. Застосування методу проєктів при формуванні пізнавальної активності учнів //Відкритий урок. – 2004. – № 5-6. – С.24-25.

7. Библер В.С. Школа диалога культур //Сов. Педагогика.– 1988.– № 4, 11.
8. Богуславский М.В. Образ школы П. Петерсона //Учительская газета.– 1992.–№ 26-27.
9. Бондарева К.І., Козлова О.Г. Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя: Наук. метод. посібник.– Суми, 2001.
10. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: учебное пособие.– М.– Ростов н/Д: Творческий центр „Учитель”, 1999.– С.391-400.
11. Братищенко О.Г.Эвристическая олимпиада по математике // Відкритий урок.– 2002.– № 23-24.– С. 12-18.
12. Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових праць.– Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003.– С.17-19.
13. Волков І.П. Вчимо творчості //Педагогічний пошук /Упоряд. І.М.Баженова.– К.: Рад.школа, 1988.– С.90-126.
14. Волковський С. Шкільні інновації – освітні концепції та педагогічні технології //Відкритий урок – 2004.– № 19-20.– С.59-67 (ТРВЗ).
15. Вульфсон Б.Л. Выдающийся французский педагог-гуманист: К 100-летию со дня рождения С. Френе // Педагогика.– 1996.– № 3.
16. Гришко В.І. Технології розвивального навчання. Математика. 5-6-й класи // Відкритий урок.– 2003.– № 23-24.– С.35-36.
17. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения.– М., 1986.
18. Дендеренко О.О., Шарко В.Д. Проблемне навчання як освітня технологія// Відкритий урок.– 2002.– № 2.– С.13-14.
19. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.– К.: Академвидав, 2004.– С.7-17, 29-56, 265-295.

20. Дусавицкий О. Система развивающего обучения в зеркале школьной практики //Сучасні педагогічні технології. Ч.І./Упоряд. І.Рожнятовська, В.Зоц.– К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. (Бібліотека „Шкільного світу”.– С. 85-95.
21. Занков Л.В. Дидактика и жизнь.– М., 1968.
22. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. -№5.
23. Иванов И.П. Методика коммунарского воспитания.– М.: Просвещение, 1990.
24. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел.– М.: Педагогика, 1989.
25. Ионов О.М. Зміст Вальдорфської освіти – засіб розвитку особистості учня. Евритмія і малювання форм у вальдорфській школі // Рідна школа.– 1999.– №7-8.– С.37-40; № 11.– С.54.
26. Каричшена Л. Уроки занимательной математики в классах КРО // Відкритий урок.– 2001.– № 15-16.– С.55-60.
27. Колесник Э.Л. Урок – деловая игра // Відкритий урок.– 2002.– № 1-2.– С.67-69.
28. Крамаренко С.Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів // Відкритий урок.– 2002.– № 5-6.– С.7-10.
29. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии.– Ростов н/Д: „Феникс”, 2003.
30. Малюгина Е.В. Применение стратегий технологии критического мышления на уроках математики в 5-м классе// Відкритий урок.– 2003.– № 7-8.– С.53-55.
31. Мартинець А.М. Нові педагогічні технології: інтерактивне навчання // Відкритий урок.– 2003.– № 7-8.– С.28-31.
32. Монтессори М. Метод научной педагогики, применяемый к детскому воспитанию в Домах ребенка .– М., 1993.

33. Морозов Е.П., Пидкасистый П.И. Подготовка учителей к инновационной деятельности// Советская педагогика.– 1991.– № 10.
34. Нор Е.Ф. Технология организации групповой учебной деятельности.– Николаев, 1998.
35. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования/ Под ред. Е.С.Полат.– М., Академия, 2000.— С.24-63.
36. Оганесян Н.Т. Методы активного социально-психологического обучения: тренинги, дискуссии, игры.– М.: Изд-во «Ось-89», 2002.
37. Освітні технології /За ред. О.М.Пехоти.– К.: А.С.К., 2002.– С.70-90.
38. Паламарчук В.Ф.Педагогічні інновації //Рідна школа.– 1998.– № 12.
39. Педагогічні технології: теорія та практика. Курс лекцій: Навчальний посібник / За ред проф. М.В.Грицькової.– Полтава: АСМІ, 2004. – С. 111-141.
40. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навчальний посібник /За ред. І.А.Зязюна, О.М.Пехоти.– К.:А.С.К., 2003,– С. 47-50.
41. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології.– К.: Видавничий дім „Слово”, 2004.
42. Пінчук О., Лисенко Н. Показникова функція та її властивості. Використання електронних таблиць EXCEL для розв’язання задач з алгебри // Відкритий урок.– 2004.– № 9-10.– С.42-44.
43. Подмазін С.І. Технологія особистісно орієнтованого уроку //Сучасні шкільні технології. Частина І. / Упоряд. І.Рожнятовська, В.Зоц.– К., 2004.– С. 64-69.
44. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивне навчання як сукупність технологій //Інтерактивні технології навчання //Сільська школа України.– 2004.– № 16-17.– Спецвипуск.– С.24-32.

45. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивне навчання як сукупність технологій //Інтерактивні технології навчання // Відкритий урок.– 2003.– № 3-4.– С.19-31.
46. Попова О.В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні в ХХ столітті.– Харків, 2001.
47. Потапова М., Черяков П. Математическая олимпиада в классе// Відкритий урок.– 2002.– № 15-16.– С. 29-37.
48. Потапова Т.В. Технологія навчання фізики як системний спосіб організації навчання // Відкритий урок.– 2003.– № 13-15.– С.128-130.
49. Психологія і педагогіка життєтворчості / За ред. Л.В.Сохань, І.Г. Єрмакова, В.О.Тихоновича.– К.:ІЗМН, 1996.– С. 412-491.
50. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии.– М., 1998.
51. Семененко Т. Проблемний підхід до навчання математики // Відкритий урок.– 2002.– № 3-4.– С.24-31.
52. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання.– Харків: Видав. гр. „Основа”, 2003.– С.24-37; 37-48.
53. Слостенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность.– М., 1997.
54. Сухомлинська О.В. С. Френе і В.Сухомлинський: спільне й відмінне у вихованні //Шлях освіти.– 1996.–№ 2.
55. Фридман Л.М.. Педагогический опыт глазами психолога: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987.
56. Фурман А.В. Методологічний аналіз систем розвивального навчання //Педагогіка і психологія.– 1995.– № 1.
57. Хуторской А.В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения.– СПб.: Питер, 2004.

58. Чигір Н.О. Групова робота на уроках математики // Відкритий урок.– 2001.– № 21-22.– С.61-66.
59. Шарко В.Д. Дослідницька діяльність з фізики у групах (10 клас) // Відкритий урок.– 2002.– № 1-2.– С.61-66.
60. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки. Педагогическая проза. Точка отсчета. Эксперимент продолжается.– М., 1986-2000.
61. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся.– М.: Педагогика, 1979.
62. Щуркова Н.Е. Прикладная педагогика воспитания.– СПб: Питер, 2005.– С.99-105.
63. Щуркова Н.Е. Собрание пестрых дел: Методические материалы для работы с детьми.– М.: Новая школа, 1994.
64. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды.– М., 1989.
65. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики. Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании.– М., 1991.
66. Якиманская И.С. Развивающее обучение.– М., 1979.
67. Янакова Л.С. Изучаем отношения и пропорции в 6-м классе// Відкритий урок.– 2002.– № 7-8.– С.51-53.
68. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика.– К.: Партнер, 1977.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Технологія розвитку творчої особистості Г. Альтшуллера (за І.М.Дичківською)

Досягнення творчого рівня розвитку особистості можна вважати найвищим результатом будь-якої педагогічної технології. Але існують технології, в яких розвиток творчих здібностей є пріоритетною метою. Серед них чільне місце посідає ТРВЗ – теорія розв’язання винахідницьких завдань, яка ефективно сприяє розвиткові технічної творчості загалом і творчої особистості зокрема. Створена вона в 1946 р. російським ученим-дослідником, письменником-фантастом Генріхом Альтшуллером (1926—1998).

Технологію Альтшуллера протягом тривалого часу з успіхом використовували у роботі з дітьми на станціях юних техніків, де і з’явилася її друга частина – творча педагогіка, а згодом і новий розділ ТРВЗ – теорія розвитку творчої особистості. У 70–80-ті роки ХХ ст. ТРВЗ широко впроваджували в школах і училищах, а з 1987 р. – і в дитячих садках.

Нині ТРВЗ успішно розвивається в навчальних закладах Києва, Полтави, Харкова, Рівного, Луганська та інших міст України. У м. Одесі (під керівництвом М. Меєровича і Л. Шрагіної) працює лабораторія «ТРВЗ – педагогіка України».

Концептуальні положення технології розвитку творчої особистості

Теоретичним джерелом технології розвитку творчої особистості є закони розвитку технічних систем, пізнання яких передбачає аналіз різноманітної патентної та науково-технічної інформації. Як правило, вдосконалення технічних систем відбувається у процесі реалізації винахідницьких завдань з дотриманням відповідної системи стандартів. Значну роль при цьому відіграє систематизований інформаційний фонд, який постійно оновлюється, збагачується.

Як точна наука, теорія розв’язання винахідницьких завдань (ТРВЗ) має свою галузь дослідження і відповідний інструментарій. Попри те, що вона виникла у техніці (технічній системі), її ідеї та механізми можуть бути використані при розв’язанні нетехнічних творчих завдань у соціальних, наукових, художніх

системах, тобто в галузі психології, педагогіки, культури та ін. На відміну від методик, які становлять сукупність окремих прийомів, ТРВЗ є цілісною, самодостатньою технологією, послуговуючись якою можна розв'язувати проблеми будь-якої складності.

Теорія Альтшуллера виходить із того, що завдання бувають різними і їх неможливо розв'язувати взагалі. Спершу необхідно з'ясувати, чому легко розв'язуються прості завдання і важко – складні. У всій сукупності творчих завдань було виокремлено п'ять їх рівнів:

1. Завдання, під час розв'язання яких використовують призначені для цього засоби. Знаходять їх у межах однієї вузької спеціальності, обравши одне рішення кількох загальноприйнятих і очевидних варіантів. Сам об'єкт при цьому залишається без змін.
2. Завдання, розв'язання яких вимагає певної видозміни об'єкта. При цьому з десятків варіантів доводиться обирати оптимальний. Засоби розв'язання таких завдань належать до однієї галузі техніки.
3. Завдання, розв'язання яких приховане серед сотень неправильних, оскільки об'єкт, що вдосконалюється, має бути значно змінений. Прийоми розв'язання таких завдань знаходять в інших галузях техніки.
4. Завдання, у процесі розв'язання яких об'єкт, що вдосконалюється, змінюється повністю. Пошук рішень, як правило, відбувається не у сфері техніки, а в сфері науки.
5. Завдання, розв'язання яких досягається зміною всієї технічної системи, до якої належить об'єкт, що вдосконалюється. Кількість проб і помилок за таких обставин зростає до сотень тисяч і мільйонів. Здебільшого засоби розв'язання завдань цього рівня знаходяться за межами тогочасних можливостей науки. Тому традиційно розв'язанню винахідницького завдання передує наукове відкриття.

Ефективним прийомом розв'язання винахідницьких завдань є переведення їх з вищих рівнів на нижчі. Якщо, наприклад,

завдання четвертого чи п'ятого рівнів, послуговуючись спеціальними прийомами, перевести на перший або другий рівень, то далі спрацює звичайний для такої ситуації механізм їх розв'язання. Головне, щоб навчитися швидко звужувати пошукове поле, перетворюючи «складне» завдання на «просте».

Творчі, винахідницькі завдання стають такими, оскільки містять у собі суперечності, в подоланні яких виявляється сутність творчого процесу.

Стосовно дитини концепція ТРВЗ понад усе ставить принцип природовідповідності, згідно з яким педагог, навчаючи дитину, повинен знати і враховувати її природу. Водночас вона спирається на положення Л. Виготського про те, що дитина дошкільного віку приймає програму навчання тією мірою, якою ця програма стає її власною.

ТРВЗ застосовують і в музиці, літературі, журналістиці, менеджменті, рекламі тощо. Розроблено курс соціальної ТРВЗ (розв'язання життєвих проблем). У мережі Інтернет є більше 5000 посилань на слово ТРВЗ. Створено Міжнародну, Європейську та регіональні асоціації ТРВЗ. У США працює Інститут Альтшуллера. Ця технологія розповсюджена в Канаді, США, Австралії, Японії, країнах Європи та Південної Америки.

Особливості змісту технології Г. Альтшуллера

Систему ТРВЗ було адаптовано для роботи з дітьми у школі й дитячому садку. Праці Г. Альтшуллера «Алгоритм винаходу», «Творчість як точна наука» стали основою так званої творчої педагогіки. Згодом у спеціальних дослідженнях (В. Бухвалов, Б. Злотін, Г. Іванов, С. Ладоскіна, А. Нестеренко, Т. Сидорчук, Л. Шрагіна, М. Шустерман) було розроблено методи і прийоми навчання школярів на базі ТРВЗ, а також адаптовано основні принципи ТРВЗ для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (А. Страунінг, О. Нікашин). **Суть цієї технології полягає у формуванні системного, діалектичного мислення, розвитку творчої уяви, винахідницької кмітливості.** Використання її має не просто розвинути фантазію дітей, а навчити їх мислити системно, творчо, розуміти єдність і протиріччя навколишнього світу, бачити і вирішувати проблеми. На це може бути здатною тільки творча особистість.

Методи і прийоми розвитку творчої особистості. Технологія ТРВЗ для дошкільників і молодших школярів є технологією колективних ігор і занять з детальними методи-

чними рекомендаціями. Вона має на меті не змінити основну програму, за якою працює педагог, а максимально підвищити її ефективність. Основу технології становлять *ігри-заняття*, під час яких діти знайомляться з навколишнім світом, вчать виявляти суперечливі властивості предметів, явищ і розв'язувати ці суперечності, і які передбачають самостійний вибір дитиною теми, матеріалу та виду діяльності.

Виявлення і розв'язання суперечностей є ключем до творчого мислення. Безліч їх трапляється у навколишньому житті, бо скрізь, де необхідно щось удосконалити, поліпшити, доводиться мати справу із суперечностями.

Діти дошкільного та молодшого шкільного віку виявляють такі суперечності, працюючи над ігровими і казковими завданнями, які перетворюються на захоплюючу пошукову, аналітичну діяльність. Такою для багатьох із них стає *гра «Добре — погано»* (автори — М. Шустерман і Л. Шуб), яка ґрунтується на положенні про те, що кожен предмет, явище має свої позитивні й негативні сторони. Для гри обирають будь-який об'єкт, який не викликає в дитини стійких асоціацій, позитивних або негативних емоцій. Це може бути олівець, книга, лампа тощо. Кожен гравець має назвати, що в об'єкті «погано», а що «добре», що подобається і що не подобається, що зручно і що не зручно. Наприклад, поняття «снігопад»: добре ліпити із свіжого снігу снігову бабу, але засніженими шляхами погано їхати машиною; «голосна музика»: добре зранку — швидко прокидаєшся і робиш зарядку, але ввечері заважає робити уроки і спати. Гра «Добре – погано» розвиває мову дитини, її фантазію, вчить розмірковувати; яскраво ілюструє деякі закони діалектика, зокрема такі її категорії, як протиріччя, якість і кількість, можливість і дійсність.

Для розв'язання протиріч дітям пропонують цікаві ігрові завдання. Наприклад, обговорюючи властивості парасольки, вони зважають на те, чим вона зручна і чим незручна і в такий спосіб доходять висновку, що для захисту від дощу вона повинна бути великою, а для зручності використання – маленькою. Але чи може парасолька одночасно бути великою і маленькою? Завдання розв'язують прийомом розподілу в часі суперечливих вимог до парасольки. Складана парасолька 5 в одному разі вона велика, в іншому – маленька.

За підрахунком Г. Альтшуллера, існує до 40 принципів розв'язання протиріч. Цими принципами успішно користувалися герої народних і авторських казок. Ознайомлення навіть з деякими з них свідчить про їх універсальність:

1. *Зроби заздалегідь* (принцип заснований на зміні об'єкта). Наприклад, герої вирушають у далеку дорогу і розмотують ниточку клубка, розкидають камінці, що допоможе їм повернутися назад.
2. *Перетворити шкоду на користь*. Негативні фактори використовуються для отримання позитивного ефекту. Наприклад, у казці братів Грімм «Три пряхи» наявний фактор – потворності трьох тіток (відвисла губа, довгий палець, величезна нога) позбавили головну героїню від немілої роботи (позитивний результат).
3. *Прийом копіювання*. Замість справжнього об'єкта використовують його оптичну копію. Наприклад, у казці О. Пушкіна «Руслан і Людмила» Чорномор, щоб спіймати Людмилу, яка втекла, перетворюється на Руслана і легко досягає мети. А в «Молодильних яблуках» такий прийом використовує Вовк, перетворившись спочатку на коня, а потім – на царівну.
4. *Принцип мотрійки*. Заснований на розташуванні одного предмета в середині іншого. Так, Чахлик Невмирущий ховає свою смерть на кінчику голки, голку – в яйці, яйце – в качці, качку – в качурі, качура – в кришталевій скриньці.
5. *Розв'язання протиріч у часі*. У казці С. Маршака «Дванадцять місяців» одні місяці з'являються на новорічній галявині раніше свого часу, а інші – значно пізніше.
6. *Принцип зміни агрегатного стану*. Об'єкт переходить в інший агрегатний стан і від цього змінюються його якості. Так, серце Кая з казки Г.-Х. Андерсена «Снігова королева» перетворилося на кригу та змінило свої якості: замість доброго стало злим.

Практики-початківці, як правило, користуються розробленими прийомами розв'язання протиріч. Досвідчені педагоги, працюючи з дітьми, самі знаходять протиріччя і способи їх розв'язання в об'єктах природного та предметного світу. Та всі прийоми зорієнтовані на те, щоб навчити дітей шукати і знаходити своє рішення, виявляти творчу фантазію.

Методи, які застосовують у технології ТРВЗ, розвивають такі пізнавальні та творчі здібності дітей, як уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки, інтегрувати й синтезувати інформацію, аналізувати ситуації, передбачати наслідки, вибудовувати гіпотези, застосовувати нові ідеї та методи розв'язання задач на практиці; здатність висловлювати оригінальні ідеї і винаходити нове; творча уява, дивергентність мислення (здатність припускати існування кількох правильних відповідей на одне запитання і продукувати оригінальні творчі ідеї), розуміння неоднозначності ідей, розвинена інтуїція та ін.

Метод фокальних об'єктів (МФО). Суть його полягає у перенесенні властивостей одного предмета на інший. Фокальними (лат. focus – осередок) називають об'єкти, що перебувають у фокусі, в центрі уваги. Послугуючись цим методом, ставлять такі завдання:

1. Придумати щось нове, видозмінюючи або вдосконалюючи реальний об'єкт.
2. Познайомити дітей з чимось новим або закріпити здобуті раніше знання, розглядаючи предмет у незвичному ракурсі.
3. Скласти розповідь або казку про об'єкт, який розглядається, використовуючи знайдені ознаки (повністю або частково).
4. Проаналізувати художній твір або картину.
5. Розробити новий вид заняття, прогулянки, рухливої гри тощо, обравши словосполучення, яке найбільше подобається або відповідає меті. Словосполучення добирають несподівані. Розробляючи новий вид діяльності, необхідно чітко окреслити, що саме обмірковується – форма чи зміст.

Використовуючи метод фокальних об'єктів, слід дотримуватись такого алгоритму роботи:

1. Розглядаючи або змінюючи будь-який об'єкт, мимоволі обрати інший предмет (кілька предметів), який не стосується фокального слова.
2. Для вибору іншого предмета (кількох предметів) дітям пропонують картинки, іграшки, яскраві предмети.
3. Дати 5–10 визначень вибраного предмета (Який він (вона, воно, вони)?).

4. Дібрані ознаки прикладають до слова у фокусі; отримані словосполучення розглядають.
5. Коли потрібне або цікаве словосполучення знайдено, надати фокальному слову відповідних якостей. Для цього ввести до фокального об'єкта не властиві йому елементи, які зумовлюють його видозміну.

Наприклад: слово у фокусі – крокодил.

Слова-помічники:

Літак – пасажирський; блискучий; гуде, літає, світиться.

Яблуна – квітуча; зелена; дає тінь, плоди.

Завдання: скласти казку (розповідь) про фокальний об'єкт, використовуючи знайдені визначення.

«Жив на Півночі крокодил. Так, так, він жив на Півночі, тому що він прилетів туди з Африки. Це був незвичайний крокодил: шкіра його була блискуча і зелена, вкрита квіточками, вона світилась і грала на сонці.

Щотижня пасажирський літаючий крокодил перевозив звірів у відпустку: кенгурят і мавпочок на Північ – померзнути, а білих ведмедів і тюленів до Африки – погрітися.

Всі любили цього крокодила, тому що до Африки він привозив холодне смачне морозиво. Ласуючи ним, звірята ховалися у тіні крокодила. А на Північ він віз квіти, смачні фрукти. Всім було добре, а найкраще – крокодилові. Він був потрібний усім».

Нестандартному мисленню, прийняттю нешаблонних рішень найбільше перешкоджає психологічна інерція, властива майже всім дорослим, яку вони намагаються прищепити і дітям.

Метод мозкового штурму. Використання цього методу сприяє подоланню психологічної інерції, продукуванню максимальної кількості нових ідей у мінімальний термін. Обґрунтував його американський підприємець А. Осборн. Мозковий штурм є колективним пошуком нетрадиційних шляхів розв'язання проблем. Його психологічну основу становить теорія З. Фрейда про те, що у звичайних ситуаціях мислення людини визначається здебільшого свідомістю, в якій панують контроль і порядок, а для подолання психологічної інерції потрібно створити умови для прориву із підсвідомості «неспокійних і грізних сил та інстинктів». Цей метод враховує психологію не лише окремої людини, а й «натовпу», що дає змогу залучати з глибини підкірки мозку підказку до розв'язання задачі. Під час мозкового штурму забороняється будь-яка критика (словесна,

жестова, мімічна), підтримується будь-яка ідея, навіть жартівлива або безглузда. Усі висловлені ідеї записують для розгляду групою експертів. Після «затвердження» рішення «генератори ідей» поділяються на «противників» і «прибічників» з метою виявлення слабких місць і виправлення їх.

Цей метод використовують у роботі зі старшими дошкільниками та молодшими школярами, а також із педагогами під час семінарів-практикумів.

З дітьми мозковий штурм може виникнути незаплановано під час розв'язання пізнавального завдання, гри-заняття тощо. Особливість його полягає в тому, що діти у процесі обговорення самі коригують, аналізують висловлені ідеї.

Мозковий штурм є ефективним за дотримання таких правил:

- працювати доцільно з невеликою підгрупою (від двох до семи дітей);
- висловлювати можна будь-яку думку;
- заохочувати вільне асоціювання: чим незвичнішою видається ідея, тим вона цікавіша;
- ідей має бути якомога більше;
- усе висловлене можна комбінувати як завгодно;
- завершити дискусію необхідно її підсумком, тобто визначенням найцікавішої ідеї.

На початковому етапі вивчення будь-якої значущої теми доцільно застосувати таку схему мозкового штурму:

1. Формулювання мети.
2. Визначення проблеми.
3. Встановлення обмежень.
4. Висвітлення шляхів традиційного розв'язання зазначеного завдання.
5. Виокремлення елементів, які треба вдосконалити.
6. Пропозиція ідей та їх аналіз.
7. Добір рішень із художньої літератури.
8. Індивідуальний захист дітьми свого рішення.
9. Добір оригінальних рішень, які можна реалізувати.
10. Перевірка ідей на практиці.

Схема організації мозкового штурму на завершальному етапі вивчення теми передбачає:

1. Схематичний аналіз об'єкта.
2. Формулювання мети та проблеми заняття.
3. Встановлення обмежень.

4. Пропонування та аналіз ідей.
5. Добір рішень із літератури.
6. Добір оригінальних рішень.
7. Практичне застосування нових ідей.

Мозковий штурм доцільний і при переході від механічного запам'ятовування до смислового. Найефективніший він під час практичних занять і групових консультацій на етапі пізнання об'єкта, що вивчається, або на етапі формування нових понять про об'єкт вивчення.

Метод синектики. Його творцем є американський психолог Вільям-Джеймс Гордон. Полягає цей метод у створенні групи людей різних спеціальностей задля пошуку творчих рішень шляхом необмеженого тренування уяви і об'єднання несумісних елементів. Такі групи називають синектичними (*синектика – об'єднання різнорідних елементів*). Синектика була розроблена наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. на основі застосування методу групової генерації ідей (мозкового штурму).

У процесі творчості В.-Дж. Гордон виокремлював два його види:

- 1) неопераційний (некерований), основою якого є інтуїція, натхнення;
- 2) операційний (керований), що ґрунтується на використанні різних аналогій.

Для творчого процесу важливо вміти перетворювати незвичне на звичне і навпаки. Головне – побачити у новій, незвичній ситуації, проблемі щось знайоме, тоб-то таке, що розв'язується відомими способами. А, як відомо, цілеспрямоване застосування аналогій суттєво підвищує ефективність творчого мислення. За своєю суттю аналогії можуть бути прямими, фантастичними, емпатійними (заснованими на розумінні емоцій, психічних станів іншого, від грец. *empathia* – співпереживання).

1. **Пряма аналогія.** Вона означає схожість об'єктів різних галузей за певними властивостями або відношеннями. Здебільшого її визначають за такими критеріями:

- *аналогія за формою.* Використовується, коли аналог предмета, який розглядається, містить ті самі ознаки, що й оригінал, або коли новостворений об'єкт зовні нагадує будь-який інший (книга – двері, плитка шоколаду, цеглина тощо);
- *компонентна (структурна) аналогія.* Встановлюється за схожістю елементів (компонентів) об'єкта. Ви-вначивши

його орієнтовну структуру, необхідно знайти об'єкт з аналогічною структурою (сніг – морозиво; вати – хмара; піна – солодка вата);

- *функціональна аналогія*. Визначивши функції об'єкта, віднаходять об'єкт, якому властиві ці або аналогічні функції. Як правило, шукають у протилежних галузях, наприклад у техніці й природі (машина – кінь, мурашка, віслучок, стоніжка, потяг; вітер – пилосос, вентилятор);
- *аналогія за кольором*. Добираються об'єкти одного кольору та відтінку. Наприклад, сонце – кульбабка, банан, лимон;
- *аналогія за ситуацією* та станом явищ і предметів. Наприклад, тиха година – захід сонця, свічка, що догорає;
- *аналогія за властивостями*, які вимагають відповіді на запитання «Який (яка, яке, які)?». Наприклад, повітряна кулька (яка?) – гумова: калоші, купальна шапочка;
- *комплексна аналогія*. Передбачає одночасне використання різних видів прямої аналогії.

На комбінуванні різних видів прямої аналогії ґрунтується *метод гірлянд та асоціацій*. Гірлянди аналогій формуються як перелік слів (це можуть бути окремі частини мови, а також поєднання слів), починаючи з основного слова. Кожна нова асоціація відшукується не за першим, а за останнім словом. Наприклад, діти – багато – галасують – бігають – листопад – прогулянка – дощ – парасолька – калюжі – діти. Ланцюжок слів може закінчитися довільно або тим словом, яким розпочалася гірлянда. Кожний знаходить аналогію, яка ближча йому за характером, настроєм. Цей метод дає змогу дізнатися, що найбільше сподобалося чи запам'яталося дітям на святі, прогулянці, екскурсії, у вихідний день тощо. Ефективний він під час індивідуальної гри з дітьми або у невеликій групі, оскільки вони схильні наслідувати висловлювання товаришів, відвертаючи увагу від своїх асоціацій.

2. *Фантастична аналогія*. До неї вдаються, коли при розв'язанні різноманітних завдань і закріпленні знань необхідно відмовитися від стереотипів, подолати психологічну інерцію, піти невідомим раніше шляхом. Ця аналогія здатна будь-яку дію перенести в казку, використати для розв'язання певного завдання чарівництво, фантастичних і казкових героїв, тобто уявити, як би вирішили цю проблему вони.

Використовують фантастичні (нереальні) аналогії під час складання творчих розповідей, казок з новими героями та незвичайними пригодами. Захопившись ними, діти висловлюють незвичайні ідеї, описуючи казковий дитсадок або школу, фантастичні прогулянки, екскурсії, вихідні, свята тощо. Вони інтуїтивно передають свої потаємні думки та бажання. Навчання нової справи або закріплення певних навичок відбувається продуктивніше, якщо робочу ситуацію перенести у казку.

3. *Емпатійна аналогія*. В її основу покладено принцип отождивнення себе з об'єктом, що розглядається. Розв'язуючи завдання, дитина вживається в образ об'єкта, намагається по-своєму пережити його відчуття. Наприклад, дитині пропонують: «А що, якби ти перетворився на куцик? Про що ти мрієш? Кого ти боїшся? З ким би ти потоваришував? Про що шепочуть твої листочки?» або «Уяви, що ти мурашка. Для чого ти живеш? Хто твої друзі? Що ти любиєш їсти?»

Формуванню вміння ставити себе на місце іншого, відчувати його настрій, почуття, турботи сприяють спеціальні вправи, наприклад з використанням елементів костюма. Діти самостійно обирають ролі: свійських тварин, іграшок, посуду, рослин тощо. Під час такого опису вони виконують характерні рухи, а потім розповідають, хто вони (яку роль виконують) і що при цьому відчувають.

Відтворюючи певний образ, дитина непомітно для себе розкриває характер, свої потаємні бажання, мрії, ставлення до навколишнього світу.

Метод моделювання маленькими чоловічками (метод ММЧ). Це один із методів моделювання, які широко використовуються у ТРВЗ. Можливості його допомагають пояснити внутрішню будову предметів і речовин, фізичну суть явищ і процесів, що відбуваються у живій та неживій природі (наприклад, як утворюється пара, електричний струм). Суть методу ММЧ полягає в тому, що дитина має уявити, що всі речовини, предмети, об'єкти, явища складаються з безлічі живих, мислячих маленьких чоловічків. Вони можуть пересуватися або виконувати якісь дії. Ті, що утворюють тверду речовину або предмет, міцно тримаються за руки, і щоб роз'єднати їх, треба докласти певних зусиль. Чоловічки рідкого тіла стоять поряд і легенько торкаються плечима, їх можна легко відділити (наприклад, відлити води зі склянки). Газоподібну речовину утворюють чоловічки, які незалежно один від одного бігають, стрибають, літають.

Метод ММЧ використовують для пояснення сутності повного процесу, ситуації, для проведення пізнавальних занять, занять-експериментів, уроків-ігор з природознавства, математики, зображувальної діяльності, для навчання дітей грамоти. При навчанні грамоти можна уявити у вигляді чоловічків звуки, частини мови, словосполучення, речення. Наприклад, приголосні – сині чоловічки, голосні – червоні; іменник – чоловічок з круглою головою, що належить до одного з трьох родів; прикметник – м'який, поступливий чоловічок (узгоджується з іменником у роді, числі, відмінку); дієслово – швидкий чоловічок, який означає дію, тощо. Словосполучення та речення можна уявити як взаємодію чоловічків. За готовими моделями можна складати нові речення. При цьому краще використовувати позначки, які придумали самі діти. Можна влаштувати конкурс на найзрозуміліше зображення. За допомогою ММЧ закріплюють знання про склад слова: корінь твердий чоловічок, не змінюється; префікс і суфікс – газоподібні, вони то є в слові, то відсутні; закінчення – рідкі чоловічки, вони змінюються, немов перетікають від слова до слова.

Отже, використання зовнішніх символічних заміників у вигляді маленьких чоловічків поступово переходить у використання заміників внутрішніх, образних, що дає змогу застосовувати моделювання не лише для пояснення процесів і природних явищ, а й для розв'язання різноманітних задач.

Методи активізації мислення (МФО, мозковий штурм, ММЧ та ін.) ефективні в роботі з дітьми за таких умов:

- якщо ознайомлення з ними відбувається в ігровій формі;
- якщо використовується наочний матеріал;
- якщо в процесі ознайомлення діти є активними творцями.

У процесі використання цих методів у дітей з'являється інтерес до винахідництва, розвиваються довільна увага, пам'ять, уміння знаходити залежності, закономірності, класифікувати, систематизувати, формується здатність до комбінування, просторове уявлення та уява, розвиток зв'язного мовлення.

Арсенал ТРВЗ містить також значну кількість оригінальних *прийомів*, які широко застосовують у роботі з дітьми.

На розвиток творчої уяви дітей спрямовані такі прийоми, як «Фантазери», «Салат із казок», «Книга протиріч», «Що було б, коли...?», «Конструювання загадок», «Біном фантазії», описані відомим італійським дитячим письменником Джанні Родарі (1920—1980) у книзі «Грамматика фантазії. Вступ у мистецтво

придумування Історій». На основі аналізу педагогічних, психологічних, філологічних творів автор розглядає проблему розвитку фантазії у дітей, а також місце казки у цьому процесі. На думку Дж. Родарі, казки допомагають виховати розум дитини, оскільки вони є джерелом найрізноманітніших гіпотез, а також увійти в дійсність новими шляхами, пізнати світ, збагатити уяву і навчити критично оприймати світ. За його словами, уявою наділені не лише видатні індивіди, а всі. Без фантазії неможливо зробити відкриття, стати справжнім ученим, «оскільки фантазія розвиває, спонукає, рухає вперед розум».

Розвитку творчої уяви дітей сприяє використання так званих «*Карт Проппа*». Проаналізувавши структуру казки, російський фольклорист Володимир Пропп (1895 -1970) виокремив її постійні компоненти. Їх послідовність може порушуватися, можливі переноси, додавання, синтез компонентів, але це не суперечить основному розвитку казки.

«Карты Проппа» мають такі назви:

1. Припис або заборона.
2. Порушення.
3. Шкода.
4. Від'їзд героя.
5. Завдання.
6. Зустріч із дарувальником.
7. Чарівні дарунки.
8. Поява героя.
9. Надприродні властивості антигероя.
10. Боротьба.
11. Перемога.
12. Повернення додому.
13. Прибуття додому.
14. Несправжній герой.
15. Важкі випробування.
16. Біда ліквідується.
17. Упізнавання героя.
18. Несправжній герой викривається.
19. Покарання антигероя.
20. Весілля.

Під час гри-занять дітям, які сидять за столом, роздають карти, обирають місце дії, казкового героя, про якого складатимуть казку. Потім кожен по черзі описує ситуацію,

дію, яка відповідає його карті. Діти залюбки змішують карти і вигадують свої правила. Наприклад, розповідь може відбуватися на основі навмання вибраних однієї чи двох карт або складання казки з кінця.

Застосування педагогами універсальних методів розвитку творчості й нестандартного мислення дітей дає змогу підвищити ефективність навчально-виховного процесу.

ТРВЗ використовують і в *організації дозвілля дітей*. Як відомо, у процесі організації свята, розваги реалізується природна потреба дитини у фізичній, психічній та емоційній розрядці, накопиченні позитивного емоційного досвіду, значною мірою розв'язуються й інші навчально-виховні завдання. В організації дозвілля дітей з використанням елементів ТРВЗ потрібно враховувати критерії, притаманні дитячим святкам і розвагам. Вони мають відзначатися високою динамікою емоційного фону, зміною діяльності, широкими можливостями для імпровізації, комунікативною насиченістю.

Водночас будь-яке свято має бути цілісним за своєю змістовою суттю, композицією елементів. Не менш важливе створення урочистої, а нерідко й сакральної (культової, насиченої ритуалами, від лат. sacer, sacri – священний) атмосфери.

Можливості ТРВЗ в організації дитячого дозвілля забезпечують ефективне сценарне прогнозування, досягнення оригінальності як самого свята, так і його сценарних елементів, залучення дітей до участі у всіх його подіях. Наприклад, сценарій свята до Дня іменинника у старшій групі дитячого садка можна розробити на основі методу фокальних об'єктів. Суть МФО полягає в тому, що попередня режисюра здійснюється шляхом перенесення на поняття «свято» ознак інших об'єктів або явищ, що дає змогу зняти психологічну інерцію у «сценариста» і накреслити широкий діапазон варіантів. Як варіанти можна використати характеристики таких об'єктів, як «лід» (слизький), «Бармалей» (жахливий), «одяг» (мокрый) та ін. Орієнтовний зміст сюжетних ліній свята може бути таким:

1. *“Слизьке” свято.* Свято, що відбувається на льоду, на гірках тощо. Усі конкурси й атракціони проводяться на роликівих ковзанах або скейт-дошках.
2. *“Жахливе” свято.* Свято “навпаки”, тобто День нудьги, ліні й неробства, коли дітям не дозволяють нічого робити.
3. *“Мокре” свято.* Аналог «Свята Нептуна». Організують на природі біля води або в приміщенні з басейном. На ньому присутні водяник, русалки, риби тощо.

Додаток 2

Зразки творчих завдань

1. В одному європейському музеї є годинник, який не заводять уже два століття, а він все-таки працює. Яким чином?
2. Кілька київських шкіл були „заміновані”. Уроки зірвані, спеціалісти затратили час на пошук мін. А вчителі однієї зі шкіл знайшли спосіб боротьби з мінувальниками. Який?
3. З венеціанської мови фраза „він 1 2 порядок” перекладається як „він навів ідеальний порядок”, а „він 1 2 розкол” – як „він викликав глибокий розкол”. Ще два переклади: „З дощ” – „ішов дощ”, „З сонце” – „світило сонце”. Перекладіть з венеціанської: „З 2 світло”, „З 2 вітер”, „він 1 будинок.
4. Анаксімен, який колись навчав Олександра Македонського риторичі, дізнався, що його учень прибув під Лампсак (батьківщину ритора) з наміром взяти місто і пограбувати його. Олександр, побачивши свого вчителя, зразу зрозумів, з яким проханням той прийшов.
– Цього разу, наставнику, я клянуся, що не виконаю твоєї вимоги.
Як бути ритору?
5. Запропонуйте нові види мистецтва (наприклад, ляльковий оперний театр), нові види спортивних змагань, нові музеї тощо.
6. Складіть кілька загадок.
7. Побудуйте ланцюжок асоціацій зі словами „прогулянка”, „вічність”, „немовля” тощо.
8. Використовуючи елемент „суперечність”, дайте оцінку понять „школа”, „вчитель”, „факультет”, „лекція”, „перерва”, „контрольна робота” та інші із двох протилежних позицій.
9. Запропонуйте групі учнів чи студентів (5-7 осіб) зобразити весну (осінь, зиму, літо) такою, якою вони її уявляють (на малюнку, графічно, пантомімікою – на вибір виконавців).

10. Складіть власну казку, використовуючи відомі вам елементи казок на основі фантастичних аналогій.
11. Перефразуйте відомі прислів'я чи приказки, надавши їм сучасного звучання, або створіть нові.
12. Застосуйте відомі фразеологізми для створення гумористичних ситуацій:
  - купити kota в мішку;
  - ховати кінці в воду;
  - не в своїй тарілці;
  - хапати зорі з неба;
  - кидати погляд;
  - зуб на зуб не попадає;
  - робити з мухи слона;
  - грати першу скрипку;
  - брати бика за роги;
  - проковтнути язик...
13. Побудуйте розповідь, починаючи словами „Якби я був президентом...”
14. Запропонуйте незвичний сценарій святкування дня народження, використовуючи метод фокальних об'єктів.

Додаток 3

Інтерактивні технології кооперативного навчання

(за О.І.Пометун, Л.В.Пироженко)

Робота в парах

(Один проти одного, один 5 вдвох – всі разом, «Думати, працювати в парі, обмінятися думками»)

Технологія особливо ефективна на початкових етапах навчання учнів роботі у малих групах, її можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення, перевірки знань тощо. За умов парної роботи всі діти в класі отримують рідкісну за традиційного навчання можливість говорити, висловлюватись. Робота в парах дає учням час подумати, обмінятись ідеями з партнером і лише потім озвучувати думки перед класом. Вона сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію.

Використання такого виду співпраці сприяє тому, що учні не можуть ухилитися від виконання завдання. Під час роботи в парах можна швидко виконати вправи, які за інших умов потребують великої затрати часу. Серед них можна назвати такі:

- Обговорити короткий текст, завдання, письмовий документ.
- Узяти інтерв'ю і визначити ставлення партнера до заданого читання, лекції, відео чи іншої навчальної діяльності.
- Зробити критичний аналіз чи редагування письмової роботи один одного.
- Сформулювати підсумок уроку чи серії уроків з теми.
- Розробити разом питання до викладача або до інших учнів.
- Проаналізувати разом проблему, вправу чи експеримент.
- Протестувати та оцінити один одного.
- Дати відповіді на запитання вчителя.
- Порівняти записи, зроблені в класі.

Як організувати роботу

1. Запропонуйте учням завдання, поставте запитання для невеличкої дискусії чи аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у завданні, дайте їм 1 -2 хвилини для продумування можливих відповідей або рішень індивідуально.
2. Об'єднайте учнів у пари, визначте, хто з них буде висловлюватись першим, і попросіть обговорити свої ідеї

один з одним. Краще відразу визначити час на висловлення кожного в парі і спільне обговорення. Це допомагає звикнути до чіткої організації роботи в парах. Вони мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.

3. По закінченні часу на обговорення кожна пара представляє результати роботи, обмінюється своїми ідеями та аргументами з усім класом. За потреби це може бути початком дискусії або іншої пізнавальної діяльності.

Ротаційні (змінювані) трійки

Діяльність учнів у цьому випадку є подібною до роботи в парах. Цей варіант кооперативного навчання сприяє активному, ґрунтовному аналізу та обговоренню нового матеріалу з метою його осмислення, закріплення та засвоєння.

Як організувати роботу

1. Розробіть різноманітні питання, щоб допомогти учням почати обговорення нового або роз'ясненого матеріалу. Використовуйте переважно питання, що потребують неоднозначної відповіді.
2. Об'єднайте учнів у трійки. Розмістіть трійки так, щоб кожна з них бачила трійку справа й трійку зліва. Разом усі трійки мають утворити коло.
3. Дайте кожній трійці відкрите питання (однакове для всіх). Кожен у трійці має відповісти на це питання по черзі.
4. Після короткого обговорення попросіть учасників розрахуватися від 0 до 2. Учні з номером 1 переходять до наступної трійки за годинниковою стрілкою, а учні з номером 2 переходять через дві трійки проти годинникової стрілки. Учні з номером 0 залишаються на місці і є постійними членами трійки. Результатом буде повністю нова трійка.
5. Ви можете рухати трійками стільки разів, скільки у вас є питань. Так, наприклад, коли проходить три ротації, кожен учень зустрічається із шістьма іншими учнями.

Два — чотири — всі разом

Ще один варіант кооперативного навчання, що є похідним від парної роботи, ефективний для розвитку навичок спілкування в групі, вміння переконувати та вести дискусію.

Як організувати роботу

1. Поставте учням запитання для обговорення, дискусії або аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у ситуації, дайте їм 1-2 хвилини для продумування можливих відповідей або рішень індивідуально.
2. Об'єднайте учнів у пари і попросіть обговорити свої ідеї один з одним. Визначте час на висловлення кожного в парі і спільне обговорення. Попередьте, що пари обов'язково мають дійти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.
3. Об'єднайте пари в четвірки і попросіть обговорити попередньо досягненні рішення щодо поставленої проблеми. Як і в парах, прийняття спільного рішення обов'язкове.
4. Залежно від кількості учнів у класі можна об'єднати четвірки в більші групи чи перейти до колективного обговорення проблеми.

Карусель

Цей варіант кооперативного навчання найбільш ефективний для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з різними партнерами зі спілкування для обговорення дискусійних питань. Ця технологія застосовується:

- для обговорення будь-якої гострої проблеми з діаметрально протилежних позицій;
- для збирання інформації з якої-небудь теми;
- для інтенсивної перевірки обсягу й глибини наявних знань (наприклад, термінів);
- для розвитку вмінь аргументувати власну позицію.

Як організувати роботу

1. Розставте стільці для учнів у два кола.
2. Учні, що сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центру, а в зовнішньому – обличчям. Таким чином, кожен сидить навпроти іншого.
3. Внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє – рухливе: за сигналом ведучого всі його учасники пересуваються на один стілець вправо і опиняються перед новим партнером. Мета – пройти все коло, виконуючи поставлене завдання.

У першому варіанті організації такої діяльності учасники внутрішнього кола є прихильниками однієї точки зору, а зовнішнього – протилежної. Спочатку йде обмін точками зору у

перших парах, подаються необхідні відомості (аргументи, оригінальний поворот проблеми тощо). Учні фіксують у себе в записничках усе, що подає протилежна сторона. За сигналом ведучого відбувається зміна партнерів, дискусія продовжується, однак учні намагаються підібрати нові контраргументи. До кінця кола учні, як правило, уже відточують свою систему аргументів, а також здобувають досвід спілкування з різними партнерами.

У другому варіанті використання «Каруселі» кожен учень, який сидить у зовнішньому колі, має листок із конкретним питанням (темою) і під час переміщення збирає максимум інформації, аспектів, поглядів із зазначеної проблеми. Наприкінці відбувається заслуховування окремих відповідей, обговорення того, які питання виявилися особливо складними, продуктивними чи, навпаки, швидко вичерпалися і чому, як працювали партнери тощо. У цьому випадку застосування методу досягається узагальненням наявних в учнів знань, активізацією їх і перетворенням у загальногрупове надбання.

У третьому варіанті застосування «Каруселі» учні заздалегідь готують запитання або поняття й записують його на маленьких аркушах, а на звороті пишуть своє ім'я. Під час роботи партнери ставлять один одному запитання, і у разі правильної відповіді учень одержує від автора запитання цю картку. Наприкінці вправи підраховують кількість зароблених карток і визначається переможець.

Робота в малих групах

Роботу в групах варто використовувати для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму. Якщо витрачені зусилля й час не гарантують бажаного результату, краще вибрати парну роботу або будь-яку з наведених вище технологій для швидкої взаємодії. Використовуйте малі групи тільки в тих випадках, коли завдання вимагає спільної, а не індивідуальної роботи.

Як організувати роботу

1. Переконайтеся, що учні володіють знаннями та вміннями, необхідними для виконання завдання. Якщо робота виявиться надто складною для більшості учнів – вони не стануть докладати зусиль.
2. Об'єднайте учнів у групи. Почніть із груп, що складаються з трьох учнів. П'ять чоловік — це оптимальна верхня межа для проведення обговорення в рамках малої групи.

У процесі формування груп остерігайтеся навішування будь-яких «ярликів» на учнів.

3. Запропонуйте їм пересісти по групах. Переконайтеся в тому, що учні сидять по колу – «пліч-о-пліч, один проти одного». Усі члени групи повинні добре бачити один одного.
4. Повідомте (нагадайте) учням про ролі, які вони повинні розподілити між собою і виконувати під час групової роботи.

Спікер, головуєчий (керівник групи):

- зачитує завдання групі;
- організовує порядок виконання;
- пропонує учасникам групи висловитися по черзі;
- заохочує групу до роботи;
- підбиває підсумки роботи;
- визначає доповідача.

Секретар:

- веде записи результатів роботи групи;
- записи веде коротко й розбірливо;
- як член групи, повинен бути готовий висловити думки групи при підбитті підсумків чи допомогти доповідачу.

Посередник:

- стежить за часом;
- заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- чітко висловлює думку групи;
- доповідає про результати роботи групи.

5. Будьте уважні до питань внутрішньогрупового керування. Якщо один з учнів повинен відзвітувати перед класом про роботу групи, забезпечте справедливий вибір доповідача.
6. Дайте кожній групі конкретне завдання й інструкцію (правила) щодо організації групової роботи. Намагайтеся зробити свої інструкції максимально чіткими. Малоймовірно, що група зможе сприйняти більш як одну чи дві, навіть дуже чіткі, інструкції за один раз.
7. Стежте за часом. Дайте групам досить часу на виконання завдання. Подумайте, чим зайняти групи, які справляться із завданням раніше за інших.
8. Подумайте про те, як ваш метод заохочення (оцінки) впливає на застосування методу роботи в малих групах. Забезпечте нагороди за групові зусилля.

9. Будьте готові до підвищеного шуму, характерного для методу спільного навчання.
10. Під час роботи груп обійдіть їх, запропонувавши допомогу. Зупинившись біля визначеної групи, не відволікайте увагу на себе. Подумайте про свою роль у подібній ситуації.
11. Запропонуйте групам подати результати роботи.
12. Запитайте учнів, чи була проведена робота корисною і чого вони навчилися. Використайте їхні ідеї наступного разу.
13. Прокоментуйте роботу груп з точки зору її навчальних результатів та питань організації процедури групової діяльності.

Приблизно таким чином ви маєте організовувати роботу в групах доти, доки вона стане звичною для учнів.

Важливими моментами групової роботи є опрацювання змісту і подання групами результатів колективної діяльності. Залежно від змісту та мети навчання можливі різні варіанти організації роботи груп.

1. «Діалог». Суть його полягає в спільному пошуку групами узгодженого рішення. Це знаходить своє відображення у кінцевому тексті, переліку ознак, схемі тощо. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи тієї групи. Всю увагу зосереджено на сильних моментах у позиції інших.

Клас об'єднується у 5-6 робочих груп і групу експертів сильних учнів. Робочі групи отримують 5-10 хвилин для виконання завдання. Група експертів складає свій варіант виконання завдання, стежить за роботою груп і контролює час. По завершенні роботи представники від кожної робочої групи на дошці або на аркушах паперу роблять підсумковий запис. Потім, по черзі, надається слово одному доповідачеві від кожної групи. Експерти фіксують спільні погляди, а на завершення пропонують узагальнену відповідь на завдання. Групи обговорюють і доповнюють її. До зошитів занотовується кінцевий варіант.

2. «Синтез думок». Дуже схожий за метою та початковою фазою на попередній варіант групової роботи. Але після об'єднання в групи і виконання завдання учні не роблять записів на дошці, а передають свій варіант іншим групам, які доповнюють його своїми думками, підкреслюють те, з чим не погоджуються. Опрацьовані таким чином аркуші передаються експертам, які знову ж таки зіставляють написане з власним варіантом, роблять загальний звіт, котрий обговорює весь клас.

3. «Спільний проект». Має таку саму мету та об'єднання в групи, що й діалог. Але завдання, які отримують групи, різного змісту та висвітлюють проблему з різних боків. По завершенні роботи кожна група звітує і записує на дошці певні положення. В результаті з відповідей представників груп складається спільний проект, який рецензується та доповнюється групою експертів.

4. «Пошук інформації». Різновидом, прикладом роботи в малих групах є командний пошук інформації (зазвичай тієї, що доповнює раніше прочитану вчителем лекцію або матеріал попереднього уроку, домашнє завдання), а потім відповіді на запитання. Використовується для того, щоб оживити сухий, іноді нецікавий матеріал.

Для груп розробляються запитання, відповіді на які можна знайти в різних джерелах інформації. До них можуть належати:

- документи;
- підручники;
- довідкові видання;
- доступна інформація на комп'ютері;
- артефакти (пам'ятки матеріальної культури);
- прилади.

Учні об'єднуються в групи. Кожна група отримує запитання по темі уроку. Визначається час на пошук та аналіз інформації. Наприкінці уроку заслуховуються повідомлення від кожної групи, які потім повторюються і, можливо, розширюються всім класом.

5. «Коло ідей». Метою «Коло ідей» є вирішення гострих суперечливих питань, створення списку ідей та залучення всіх учнів до обговорення поставленого питання. Технологія застосовується, коли всі групи мають виконувати одне і те саме завдання, яке складається з декількох питань (позицій), які групи представляють по черзі. Коли малі групи завершують виконувати завдання і готові подати інформацію, кожна з них по черзі озвучує лише один аспект проблеми, що обговорювалась. Продовжуючи по колу, вчитель запитує всі групи по черзі, поки не вичерпаються ідеї. Це дасть можливість кожній групі розповісти про результати своєї роботи, уникаючи ситуації, коли перша група, що виступає, подає всю інформацію.

Як варіант можуть подаватись по колу результати не тільки групової, а й індивідуальної роботи. Цей метод є ефективним для вирішення проблемних питань. Для створення списку думок, точок зору можна попросити кожного учня по черзі запропонувати одну ідею усно або написати свою думку чи ідею на картці-індексі

без імені. Вчитель збирає всі картки і складає список зазначених у них ідей на дошці або починає дискусію, користуючись інформацією з карток.

Акваріум

Ще один варіант кооперативного навчання, що є формою діяльності учнів у малих групах, ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, вдосконалення вміння дискутувати та аргументувати свою думку. Може бути запропонований тільки за умови, що учні вже мають добрі навички трудової роботи.

Як організувати роботу

Учитель об'єднує учнів у групи по 4-6 осіб і пропонує їм ознайомитися із завданням.

Одна з груп сідає в центр класу (або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти). Це необхідно для того, щоб відокремити діючу групу від слухачів певною, відстанню.

Ця група отримує завдання для проведення групової дискусії, сформульоване приблизно так:

- прочитайте завдання вголос;
- обговоріть його в групі;
- за 3-5 хвилин дійдіть спільного рішення або підсумуйте дискусію.

Поки діюча група займає місце в центрі, вчитель знайомить решту класу з завданням і нагадує правила дискусії у малих групах. Групі пропонується вголос протягом 3-5 хвилин обговорити можливі варіанти розв'язання проблемної ситуації. Учні, що знаходяться у зовнішньому колі, слухають, не втручаючись у хід обговорення.

По закінченні відведеного для дискусії часу група повертається на свої місця, а вчитель ставить до класу такі запитання:

- Чи погоджуєтесь ви з думкою групи?
- Чи була ця думка достатньо аргументованою, доведеною?
- Який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

На таку бесіду відводиться не більше 2–3 хв. Після цього місце в «Акваріумі» займає інша група й обговорює наступну ситуацію.

Наприкінці вчитель повинен обговорити з учнями хід групової роботи, прокоментувати ступінь володіння навичками дискусії у малих групах і звернути увагу на необхідність та напрями подальшого вдосконалення таких навичок. У межах «акваріуму» можна підбити підсумки уроку або за браком часу обмежитись обговоренням роботи кожної групи.

Додаток 4

Технології колективно-групового навчання

(за О.І.Пометун, Л.В.Пироженко)

До цієї групи належать інтерактивні технології, що передбачають одночасну спільну (фронтальну) роботу всього класу.

Обговорення проблеми в загальному колі

Це загальновідома технологія, яка застосовується, як правило, в комбінації з іншими. Її метою є прояснення певних положень, привертання уваги учнів до складних або проблемних питань у навчальному матеріалі, мотивація пізнавальної діяльності, актуалізація опорних знань тощо. Вчитель має заохочувати всіх до рівної участі в дискусії.

Як організувати роботу

Бажано розташувати стільці або парти по колу. Весь клас обговорює ідеї чи події, що стосуються якоїсь певної теми. Обговорення будується навколо запланованої або імпровізованої теми, яку слід визначати зрозуміло для всіх присутніх до початку обговорення. Учні висловлюються за бажанням. Обговорення триває доти, доки є бажання висловитись. Вчитель бере слово (якщо вважає за потрібне) наприкінці обговорення. Він може висловити свою думку.

Мікрофон

Різновидом загально групового обговорення є технологія «Мікрофон», яка надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Як організувати роботу

1. Поставте запитання класу.
2. Запропонуйте класу якийсь предмет (ручку, олівець тощо), який виконуватиме роль уявного мікрофона. Учні передаватимуть його один одному, по черзі беручи слово.
3. Надавайте слово тільки тому, хто отримує «уявний» мікрофон.
4. Запропонуйте учням говорити лаконічно й швидко (не більше, ніж 0,5—1 хвилину).
5. Не коментуйте і не оцінюйте подані відповіді.

Незакінчені речення

Цей прийом часто поєднується з «Мікрофоном» і дає можливість ґрунтовніше працювати над формою висловлення власних ідей, порівнювати їх з іншими. Робота за такою методикою дає присутнім змогу долати стереотипи, вільніше висловлюватися щодо запропонованих тем, відпрацьовувати вміння говорити коротко, але по суті й переконливо.

Як організувати роботу

Визначивши тему, з якої учні будуть висловлюватись в колі ідей або використовуючи уявний мікрофон, учитель формулює незакінчене речення і пропонує учням висловлюючись закінчувати його. Кожний наступний учасник обговорення повинен починати свій виступ із запропонованої формули. Учні працюють з відкритими реченнями, наприклад: «На сьогоднішньому уроці для мене найбільш важливим відкриттям було...» або «Ця інформація дозволяє нам зробити висновок, що...» або «Це рішення було прийнято тому, що...» тощо.

Мозковий штурм

Відома інтерактивна технологія колективного обговорення, що широко використовується для вироблення кількох вирішень конкретної проблеми. Мозковий штурм спонукає учнів проявляти уяву та творчість, дає можливість їм вільно висловлювати свої думки.

Мета «Мозкового штурму» чи «мозкової атаки» в тому, щоб зібрати якомога більше ідей щодо проблеми від усіх учнів протягом обмеженого періоду часу.

Як організувати роботу

Після презентації проблеми та чіткого формулювання проблемного питання (його краще записати на дошці) запропонуйте всім висловити ідеї, коментарі, нанести фрази чи слова пов'язані з цією проблемою.

Запишіть усі пропозиції на дошці чи на великому аркуші паперу в порядку їх виголошення без зауважень, коментарів, запитань.

Зверніть увагу на такі моменти.

1. Під час «висування ідей» не пропускайте жодної. Якщо ви будете судити про ідеї й оцінювати їх під час висловлювання, учні зосередять більше уваги на відстоюванні своїх ідей, ніж на спробах запропонувати нові і більш досконалі.

2. Необхідно заохочувати всіх до висування якомога більшої кількості ідей. Варто підтримувати й фіксувати навіть фантастичні ідеї. (Якщо під час мозкового штурму не вдасться отримати багато ідей, це може пояснюватися тим, що учасники піддають свої ідеї цензурі – двічі подумують, перш, ніж висловлять).
3. Кількість ідей заохочується. В остаточному підсумку кількість породжує якість. В умовах висування великої кількості ідей учасники штурму мають можливість пофантазувати.
4. Спонукайте всіх учнів розвивати або змінювати ідеї інших. Об'єднання або зміна висунутих раніше ідей часто веде висунення нових, що перевершують первинні.
5. У класі можна повісити такий плакат:
  - A. Кажіть усе, що спаде на думку.
  - B. Не обговорюйте і не критикуйте висловлювання інших.
  - B. Можна повторювати ідеї, запропоновані будь-ким іншим..
  - Г. Розширення запропонованої ідеї заохочується.

6. На закінчення обговоріть та оцініть запропоновані ідеї.

Варіант «мозкового штурму» – «мережа» чи «кульки». Тут пускове слово (питання) пишеться в «кульці» в центрі сторінки. Коли обговорюються споріднені проблеми, вони записуються на папері із зазначенням зв'язку. Водночас «мозковий штурм» «вільного» типу дає можливість за дуже короткий період (три-п'ять хвилин) записати ідеї, що виникли.

Обидва варіанти мають на меті заохочувати вільне висловлювання ідей.

Навчаючи – учусь **(«Кожен учити кожного», «Броунівський рух»)**

Метод «Навчаючи — учусь» використовується при вивченні блоку інформації або при узагальненні та повторенні вивченого. Він дає можливість учням узяти участь у передачі своїх знань однокласникам. Використання цього методу дає загальну картину понять і фактів, що їх необхідно вивчити на уроці, а також викликає певні запитання та підвищує інтерес до навчання.

Як організувати роботу

- Підготуйте картки з фактами, що стосуються теми уроку, по одній на кожного учня.
- Роздайте по одній картці кожному.
- Протягом кількох хвилин учні читають інформацію на картці. Перевірте, чи розуміють вони прочитане.
- Запропонуйте їм ходити по класу і знайомити зі своєю інформацією інших однокласників.
- Учень може одночасно говорити тільки з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своїм фактом і самому отримати інформацію від іншого учня. Протягом відведеного часу треба забезпечити спілкування кожного учня з максимальною кількістю інших для отримання якомога повної інформації.

Після того як учні завершать цю вправу, запропонуйте їм розповісти, відтворити отриману інформацію. Проаналізуйте та узагальніть отримані ними знання. Відповіді можуть записуватись на дошці.

Ажурна пилка («Мозаїка», «Джиг-со»)

Технологія використовується для створення на уроці ситуації, яка дає змогу учням працювати разом для засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу. Ефективна і може замінити лекції у тих випадках, коли початкова інформація повинна бути донесена до учнів перед проведенням основного (базисного) уроку або доповнює такий урок. Заохочує учнів допомагати один одному вчитися, навчаючи.

Як організувати роботу

1. Щоб підготувати учнів до уроку з великим обсягом інформації, підберіть матеріал, необхідний для уроку, і підготуйте індивідуальний інформаційний пакет для кожного учня (матеріали підручника, додаткові матеріали – вирізки з газет, статті тощо).
2. Підготуйте таблички з кольоровими позначками, щоб учні змогли вибачити завдання для їхньої групи. Кожен учень входить у дві групи – «домашню» й «експертну». Спочатку об'єднайте учнів у «домашні» групи (1, 2, 3), а потім створіть «експертні» групи, використовуючи кольорові позначки, що їх учитель попередньо роздає

- учням. У кожній домашній групі всі її учасники повинні мати позначки різних кольорів, а у кожній експертній – однакові.
3. Розпишіть учнів по «домашніх» групах від 3 до 6 чоловік, залежно від кількості учнів. Кожен учень має бути поінформований, хто входить до його «домашньої» групи, тому що її члени будуть збиратися пізніше. Дайте домашнім групам порцію інформації для засвоєння, кожній групі — свою. Завдання домашніх груп – опрацювати надану інформацію та опанувати нею на рівні, достатньому для обміну цією інформацією з іншими.
  4. Після завершення роботи домашніх груп запропонуйте учням розійтись по своїх «кольорових» групах, де вони стануть експертами з окремої теми (своєї частини інформації). Наприклад, зберіть усіх «червоних» біля дошки, а всіх «синіх» — у холі. В кожній групі має бути представник із кожної «домашньої» групи.
  5. Кожна експертна група повинна вислухати всіх представників домашніх груп і проаналізувати матеріал в цілому, провести його експертну оцінку за визначений час (для цього може знадобитися цілий урок, якщо матеріали складні або великі за обсягом).
  6. Після завершення роботи запропонуйте учням повернутися «додому». Кожен учень має поділитися інформацією, отриманою в експертній групі з членами своєї «домашньої» групи. Наприклад, всі учні під номером 1 повинні зустрітись перед класом. У «домашніх» групах має бути по одній особі з експертних груп. Учні мають намагатися донести інформацію якісно і в повному обсязі членам своєї домашньої групи за визначений учителем час. Завдання домашніх груп у цьому випадку вже є остаточне узагальнення та корекція всієї інформації.

Аналіз ситуації (Case-метод)

При вивченні гуманітарних дисциплін зміст деяких понять учні засвоюють, аналізуючи певні ситуації, випадки з життя: правові, історичні, моральні тощо, у яких стикаються інтереси людей, життєві погляди, позиції. Такі ситуації можуть

аналізуватись учнями індивідуально, в парах, у групах або піддаватись аналізу в загальному колі. Такий аналіз потребує певного підходу, алгоритму. Технологія вчить учнів ставити запитання, відрізнити факти від думок, виявляти важливі та другорядні обставини, аналізувати та приймати рішення.

Ситуації, випадки слугують для учнів конкретними прикладами для ідей та узагальнень, забезпечують основу для високого рівня абстрагування та мислення, демонструють людські почуття та емоції, зацікавлюють учнів та захоплюють їхню увагу, допомагають пов'язати навчання з досвідом реального життя, дають шанс реального застосування знань.

Підготуйте заздалегідь проблемну ситуацію, випадок, дилему, яку будете опрацьовувати з учнями. В ній обов'язково мають бути дві конфліктуючі сторони, позиції, інтереси які суперечать одна одній. Зверніть увагу, що ситуація повинна бути подана таким чином, щоб дотримувався баланс інтересів сторін (тобто кожна з них мала підстави для захисту своєї позиції).

Дилема ставить людину перед важким вибором, який виникає завдяки конфлікту цінностей.

Думаючи над дилемами, учні можуть краще зрозуміти історичний контекст, сьогодишню соціальну і політичну ситуації, а також свої внутрішні цінності. Також вони вчаться займати позицію, наводити обґрунтовані аргументи на захист своєї позиції і розуміти логіку й обґрунтування позицій інших. Дилеми призначені для ускладнення процесу мислення без висловлення крайніх думок і з поважним ставленням до точки зору інших.

Наступні кроки можуть бути корисними для моделювання дилеми із сучасної події чи на історичному (літературному, правовому) сюжеті.

1. Якої загальної теми стосуватиметься дилема (наприклад, списування чи заздрість, обдурювання)?
2. Хто є центральною постаттю і який вибір повинен зробити герой у цій дилемі (наприклад, чи може студент, що бажає поступити в університет, списувати на іспиті; чи чесний законодавець, що підтримує соціальні програми саме тепер, коли стоїть проблема перевиборів на другий термін; чи може людина не сплачувати податки на підставі, що держава не забезпечує їй належний рівень життя, тощо).
3. Якою первісною інформацією повинен володіти учень, щоб мати відповідну можливість зрозуміти контекст, у якому

- наш герой стоїть перед дилемою (наприклад, інформація про важкі вступні іспити, результати попередніх голосувань у Верховній Раді й соціальних програм тощо)?
4. Дайте ім'я герою дилеми і припишіть йому характерні риси «живої» людини, які б допомогли іншим краще зрозуміти його суть і те, що ним рухає.
  5. Необхідно подати факти (аргументи) і думки, які б відстоювали дві позиції:

ТАК

НІ

6. Напишіть історію, що і буде дилемою. Почніть зі сцени з вашим героєм і додайте контекст, у якому він повинен зробити вибір. Потім подайте саму дилему і приведіть 2-3 найбільш переконливих аргументи з кожної сторони (щодо вибору, перед яким стоїть герой дилеми). Це може бути фраза «з однієї сторони..., але з іншої...». Закінчіть ситуацію формулюванням вибору, поставивши запитання, що вимагає відповіді «так» чи «ні». Чи повинен герой дилеми робити так чи по-іншому? Інакше кажучи, у вдалій, зрозумілій дилемі повинні бути присутні чотири елементи: загальний контекст дилеми, знайомство з вибором, що дає дилема, наведення однаково сильних аргументів «за» і «проти» і пропозиція зробити чіткий вибір наприкінці.

Використовуйте такі критерії для оцінки і критики розроблених вами історичних (правових, моральних) дилем.

1. Чи подана розповідь коротко, просто, без зайвих деталей?
2. Чи зрозумілі всі факти? Чи досить початкових знань, щоб учням був зрозумілий контекст дилеми?
3. Чи стосуються факти з дилеми життя учнів (чи відповідають темі уроку)?
4. Чи існує герой або кілька центральних персонажів, навколо яких побудована дилема?
5. Чи має герой дилеми чітко сформульовані два варіанти вибору?
6. Чи достатньо даних та іншої інформації для підтримки цих варіантів вибору?
7. Чи стосується дилема визначених основних проблем морс (права) історії?

8. Чи закінчується розповідь питанням про те, що повинен робити центральний герой?
9. Чи будуть розбіжності в оцінці щодо вибору, що ставити дилемою, серед ваших учнів?

Як організувати роботу

1. Запропонуйте учням прочитати підготовлену життєву або гіпотетичну спірну ситуацію.
2. Проаналізуйте її з учнями, користуючись такими запитаннями:
  - Якими є факти: Що відбулося? Де і коли? Хто є учасниками! ситуації? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими?! Які другорядними? Що в описі є фактами, а що думками, оцінками тощо?
  - У чому проблема ситуації: У чому полягає конфлікт? Яке питання нам треба вирішити, розв'язуючи ситуацію? У чому інтереси кожної зі сторін? Чому вони суперечливі?
  - Якими можуть бути аргументи: Які аргументи можуть бути наведені на захист позиції кожної зі сторін? На які документи, інформацію ми можемо спиратися, захищаючи ту чи іншу позицію?
  - У чому полягає рішення: Яким буде розв'язок ситуації? Чому саме таким? На що ми спираємось, обираючи таке рішення? Якими можуть бути наслідки такого рішення? Чи існують інші шляхи розв'язання?

Вирішення проблем

Метою застосування такої технології є навчити учнів самостійно вирішувати проблеми та приймати колективне рішення.

Як організувати роботу

1. Приготуйте для учнів проблемне завдання, проблемну ситуацію.
2. Ознайомте їх із ситуацією та визначте суть проблеми.
3. Запитайте в учнів, чи розуміють вони суть проблеми. Попросіть їх описати її.
4. Об'єднайте учнів у групи, у яких вони могли б обговорити проблему, перш ніж перейти до пошуків шляхів її вирішення.
5. Запитайте в учнів: чи справді вони хочуть розв'язувати цю проблему? Чи є проблема важливою, чи необхідно розв'язати її? Запитайте, чи зацікавлені сторони конфлікту в його розв'язанні.

6. Скориставшись технологією «мозкового штурму», дайте їм можливість визначити якнайбільше шляхів вирішення проблеми або можливих варіантів. На цьому етапі жодне рішення або варіант не відкидаються і не коментуються. Необхідно генерувати велику кількість ідей.
7. Разом з учнями проаналізуйте, поясніть та об'єднайте ідеї.
8. Обговоріть можливі позитивні та негативні наслідки кожної ідеї.
9. Виберіть найкращий варіант і дійдіть згоди щодо його використання для вирішення проблеми (можна шляхом голосування).
10. Виберіть другий, третій варіанти як резервні на випадок, якщо перше рішення виявиться неефективним. Досягніть згоди щодо випробуваних варіантів.

Етапи вирішення проблеми:

- З'ясуйте суть проблеми.
- З'ясуйте важливість проблеми.
- Обміркуйте всі можливі варіанти вирішення.
- Проаналізуйте можливі наслідки кожного варіанта.
- Виберіть можливий варіант вирішення, який здається вам оптимальним.
- Якщо перший варіант рішення виявився неефективним, спробуйте інший і розпочніть все спочатку.

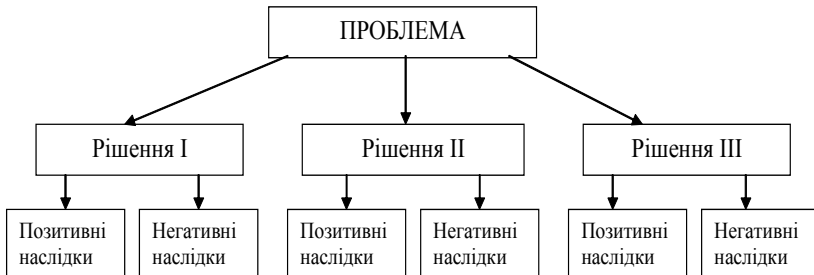
Дерево рішень

Як варіант технології вирішення проблем можна використати «дерево рішень», яке допомагає дітям проаналізувати та краще зрозуміти механізми прийняття складних рішень.

Як організувати роботу

1. Виберіть проблему, дилему, що не має однозначного рішення. Вона може бути викладена у формі історії, судової справи, ситуації з життя, епізоду літературного твору.
2. Запропонуйте учням необхідну для розв'язання проблеми інформацію для домашнього читання.
3. Підготуйте на дошці чи роздайте кожному учневі зразок «дерева рішень» (див. рис. на с. 137).
4. Сформулюйте проблему для вирішення, визначте суть проблеми і запишіть на дошці, заповнюючи схему.
5. Дайте необхідну додаткову інформацію щодо проблеми (чи час для її пошуку, перегляду, якщо це було домашнє завдання).

6. Запитайте в учнів, чи дійсно хочуть розв'язати проблему люди, яких вона стосується? Якщо проблема важлива й актуальна, процес може продовжуватись. Попросіть пояснити, чому сторони прагнуть до розв'язання проблеми.
7. Шляхи й варіанти вирішення проблеми можна визначити проведенням мозкового штурму. На цьому етапі жоден із варіантів не може бути неправильним. Важливо набрати якомога більше ідей.
8. Обговоріть кожен із варіантів рішення. Що позитивного чи негативного для кожної зі сторін він містить? Таким чином можна відхилити частину ідей і залишити 3-4.
9. Поділіть учнів на малі групи і запропонуйте кожній заповнити схему. Група повинна шляхом обговорення прийти до одного варіанта рішення. Якщо єдності немає, можна застосувати голосування.
10. Кожна група пропонує своє рішення. Проведіть обговорення. Можна провести голосування всього класу для вибору одного з варіантів.

Додаток 5

Технології ситуативного моделювання

(за О.І.Пометун, Л.В.Пироженко)

Модель навчання у грі – це побудова навчального процесу за допомогою включення учня у гру (передусім ігрове моделювання явищ, що вивчаються).

Використання гри в навчальному процесі завжди стикається з протиріччям: навчання є завжди процесом цілеспрямованим, а гра за своєю природою має невизначений результат (інтригу). Тому завдання педагога при застосуванні гри у навчанні полягає у підпорядкуванні гри визначеній дидактичній меті.

Останнім часом в організації самої гри відбувається зміщення акцентів з драматизації (форм, зовнішніх ознак гри) на її внутрішню сутність (моделювання події, явища, виконання певних ролей). У західній дидактиці поступово відходять від терміна «гра», який асоціюється з розвагами, і вживають поняття «симуляція, імітація» тощо.

Ігрова модель навчання покликана реалізовувати, крім основної дидактичної мети, ще й комплекс цілей: забезпечення контролю виведення емоцій; надання дитині можливості самовизначення; надихання і допомога розвитку творчої уяви; надання можливості зростання навичок співробітництва в соціальному аспекті; надання можливості висловлювати свої думки.

Учасники навчального процесу, за ігровою моделлю, перебувають в інших умовах, ніж у традиційному навчанні. Учням надається максимальна свобода інтелектуальної діяльності, яка обмежується лише визначеними правилами гри. Учні самі обирають власну роль у грі, висуваючи припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну ситуацію, шукають шляхи її розв'язання, беручи на себе відповідальність за обране рішення. Вчитель в ігровій моделі виступає як: інструктор (ознайомлення з правилами гри, консультації під час її проведення), суддя-рефері (коректування і поради з розподілу ролей), тренер (підказки учням для прискорення проведення гри), головуючий, ведучий (організатор обговорення).

Як правило, ігрова модель навчання реалізується за чотири етапи: 1) орієнтація (введення учнів у тему, ознайомлення з правилами гри, загальний огляд її перебігу); 2) підготовка до проведення гри (викладення сценарію гри, визначення ігрових завдань, ролей, орієнтовних шляхів розв'язання проблеми); 3) основна частина — проведення гри; 4) обговорення.

Арсенал інтерактивних ігор досить великий, але найбільш поширеними з них є моделюючі. Кожна така гра відбувається за схемою. Учні «вводяться» в ситуацію, на основі якої вони отримують ігрове завдання. Для його виконання учні поділяються на групи й обирають відповідні ролі. Починаючи висувати припущення щодо розв'язання проблеми (1-й крок), вони стикаються з тим, що їм не вистачає інформації. Тоді отримують її від учителя, або вчитель сам корегує діяльність учнів новим блоком інформації. В іграх, побудованих на використанні учнями вже відомого матеріалу, джерелом інформації є судження, висловлені попередніми учасниками гри. З отримання нової інформації та її аналізу під кутом зору ігрового завдання починається наступний етап гри (2-й крок), далі гра розгортається за невизначеним сценарієм, що реалізує кілька етапів взаємодії між учнями, які «грають ролі» (3-й крок). Нарешті після завершення сценарію потрібне серйозне обговорення, рефлексія того, що відбулося, усвідомлення учнями отриманого досвіду на теоретичному рівні (4-й крок).

Симуляції або імітаційні ігри

Імітаціями (імітаційними іграми) називають процедури з виконанням певних простих, відомих дій, які відтворюють, імітують будь-які явища навколишньої дійсності. Учасники імітації реагують на конкретну ситуацію в рамках заданої програми, чітко виконуючи інструкцію, наприклад проводячи дослід. Як правило, вчитель надає під час імітації чіткі поопераційні інструкції. Учні можуть виконувати дії індивідуально або в групах. На закінчення певного виду діяльності всі учні отримують подібний результат, але він може розрізнятися залежно від індивідуальних особливостей учня, складу групи, використаних ресурсів тощо. Дуже важливою процедурою імітації є обговорення отриманих результатів діяльності та усвідомлення учнями причинно-наслідкових зв'язків, які можна простежити, аналізуючи результати імітації у різних її учасників.

Імітаційні ігри розвивають уяву та навички критичного мислення, сприяють застосуванню на практиці вміння вирішувати проблеми.

Як організувати роботу

1. Виберіть явище, тему для імітації.
2. Сплануйте все, що необхідно для імітації, продумайте участь у ній усього класу.
3. Надайте учням достатньо інформації, щоб вони могли впевнено виконувати всі передбачені процедури і, одночасно, вчитися.

4. Перед імітацією зробіть короткий вступ.

5. Заздалегідь продумайте запитання для підбиття підсумків.

Складніші імітаційні ігри інколи називають симуляціями, або ситуативним моделюванням, хоча чіткого розмежування в літературі немає. Розглянемо їх окремо, пам'ятаючи, що інколи під назвами технології імітації та симуляції розуміють одне і те саме.

Симуляції – це створені вчителем ситуації, під час яких учні копіюють у спрощеному вигляді процедури, пов'язані з діяльністю суспільних інститутів, які існують у справжньому економічному, політичному та культурному житті. Це своєрідні рольові ігри з використанням чітко визначених (за законом або за традиціями) і відомих ролей та кроків, які повинні здійснити виконавці: судові, парламентські, громадські слухання, збори, асамблеї, засідання комісій, політичні дебати тощо.

Готуючи учнів до симуляції, вчитель має не тільки розподілити ролі, а й з'ясувати з кожним виконавцем послідовність його дій та висловлювань, наприклад, виходячи з обов'язків судді, голови парламенту тощо. Регламент всієї симуляції будується за чітким сценарієм, який збігається з проведенням такої процедури в реальному житті.

Отже, симуляції є «мініатюрною» версією реальності, технологія наближена до рольової гри, але істотно відрізняється від неї, бо її метою є не представлення певних явищ і механізмів: процедури прийняття рішень в органі місцевого самоврядування, механізму зростання прибутків підприємства, функціонування вільного ринку тощо. Симуляція дає можливість учням глибоко вжитися в проблему, зрозуміти її із середини.

Як організувати роботу

1. Слід пам'ятати, що в симуляції йдеться не про демонстрування акторських здібностей, а про вміле і в міру можливості безособове відтворення вибраного процесу.
2. Необхідно пропонувати для проведення ситуативного моделювання теми, що спрощують дійсність.
3. Виберіть тему для симуляції та основне питання, яке будуть вирішувати учні.
4. Сплануйте сценарій симуляції, продумайте розподіл ролей, участь у грі всього класу.
5. Надайте учням достатньо інформації, чіткі інструкції, щоб вони могли переконливо виконувати свої ролі і, одночасно вчитися.
6. Перед симуляцією зробіть короткий вступ.
7. Заздалегідь продумайте запитання для підбиття підсумків.

Спрощене судове слухання

Поширеною технологією імітаційної (симуляційної) гри є спрощені судові слухання.

Технологія спрощеного судового слухання дає можливість учням розіграти судовий процес з конкретної справи з мінімальною кількістю учасників. Це процес за участю трьох осіб: судді, що буде слухати обидві сторони і приймати остаточне рішення, обвинувачуваного й обвинувача або їхніх представників.

Мета: технологія спрощеного суду дає можливість учням отримати спрощене уявлення про процедуру прийняття судового рішення, взяти участь у вправі, пов'язаній з аналізом, критичним мисленням, прийняттям рішень.

Як організувати роботу

1. Оберіть ситуацію (судову справу, випадок, дилему) для вивчення. Перевірте, чи відповідає вона очікуваним результатам та темі уроку.
2. Підготуйте додаткову інформацію (статистику, думки авторитетів, закони тощо) або продумайте посилання на неї. Якщо необхідно, інформація може бути подана на дошці, в папках, книжках тощо.
3. Продумайте можливі варіанти розв'язання ситуації.
4. Підготуйте план проведення судового слухання (його регламент запишіть на дошці).
5. Проведіть аналіз ситуації за наведеною вище схемою.
6. Познайомте клас з процедурою слухання.
7. Поділіть клас на три однакові групи: судді, обвинувачі й обвинувачувані.

Суддів необхідно проінструктувати про процедуру судочинства і дати їм час для підготовки питань. Обвинувачам необхідно надати час для підготовки до вступної промови і викладу аргументів. Обвинувачуваним необхідно надати час для підготовки до вступної заяви і захисту.

- Запропонуйте суддям сісти в різних кутках класу. Дайте їм таблички «суддя» або картки з іменами. Запропонуйте, щоб до кожного судді приєднався один обвинувачуваний та один обвинувач. Повідомте суддям, що коли поруч із ними будуть обидва гравці, вони можуть починати «суд».
- Проведіть суд від свого імені, використовуючи такий порядок:
  - а) Вступні заяви учасників подаються у відповідному судовому порядку. Ці заяви повинні бути обмежені визначеними часовими рамками.

- б) Обвинувачуваний викладає суть захисту, і його опитує суддя.
- в) Обвинувач викладає аргументацію, і його опитує суддя.
- г) Суддя виносить рішення і повідомляє його після того, як весь клас знову об'єднається.

Після оголошення суддями своїх рішень запропонуйте запрошеному спеціалісту обговорити процес прийняття й ухвалення рішень. Розгляньте варіанти, які будуть запропоновані запрошеним спеціалістом або дійсним суддею порівняно з рішеннями, прийнятими учнями-суддями.

Розігрування ситуації за ролями **(«Рольова гра», «Програвання сценки»,** **«Драматизація»)**

Імітує реальність призначенням ролей учасникам і наданням їм можливості діяти «наче насправді». Кожна особа в рольовій грі має чітко знати зміст її ролі та мету рольової гри взагалі.

Мета рольової гри – визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри, допомогти навчитися через досвід та почуття. Рольова гра може також використовуватися для отримання конкретних навичок, наприклад безпечної поведінки у певній ситуації тощо.

Розігрування конкретної життєвої ситуації за ролями допоможе учням виробити власне ставлення до неї, набути досвіду шляхом гри, сприяє розвитку уяви і навичок критичного мислення, вихованню спроможності знаходити й розглядати альтернативні можливості дій, співчувати іншим.

У ході рольової гри учасники «розігрують у ролях» визначену проблему або ситуацію. Рольова гра потребує ретельної підготовки. Початкові вправи мають бути простими з наступним ускладненням. Наприклад, можна почати з читання текстів «з ролями», формулювання коротких висловлювань або відповідей від імені історичної особи, природного явища, конкретного предмета, тварини.

Як організувати роботу

1. Сплануйте попередньо роботу та підготуйтеся:
  - сформулюйте проблему, яку буде ілюструвати рольова гра;
  - спільно з учнями визначте кількісний склад учасників рольової гри і спостерігачів, а також подумайте, як доцільніше працювати над грою: усім класом чи одночасно кількома малими групами. Заохочуйте нерішучих учнів до співучасті;
  - надайте учням достатньо інформації, щоб вони могли переконливо виконувати свої ролі і, одночасно, вчитися;

- продумайте, як буде проходити рольова гра. Сценарій можна скласти у вигляді:
- розповіді, під час якої ведучий розкриває суть справи, а решта учнів озвучують її, розкриваючи зміст через ролі «своїх» персонажів;
- інсценізації, під час якої герої діють частково спонтанно, без підготовки діалогів, але відтворюють основну ідею інсценізації.

2. Підготовка й тренування учнів:

- дайте учням час на обдумування ситуацій своїх ролей. Якщо для проведення гри треба переставити меблі, зробіть це саме зараз;
- забезпечте активну участь всього класу в проведенні вправи;
- не забувайте про ретельне обговорення й міркування учнів з приводу вправи, які треба обов'язково вислухати наприкінці.

3. Не чекайте відшліфованої гри із самого початку. Дайте учням можливість провести рольову гру й імітувати історичні й сучасні ситуації. Змінійте види діяльності.

4. Такі вправи повинні проводитися в обстановці довіри, щоб учні не почувалися ніяково. Учні повинні розуміти, що реагувати можна по-різному. Практика допоможе учням почувати себе впевненіше при проведенні таких вправ.

5. Після закінчення вправи проводиться ретельний і поглиблений аналіз учасниками та «спостерігачами» набутого досвіду, їхніх думок та почуттів;

6. Подумайте про вихід дітей з ролей. Для цього проводиться детальне обговорення ситуації. Бажано, щоб кожен учасник, відповів на запитання:

- Як ви себе почували в тій чи іншій ролі?
- Що подобалось під час гри, а що – ні ?
- Чи бували ви самі в подібній ситуації?
- Чи була вирішена проблема? Чому? Як вона була вирішена?
- Яку іншу лінію поведінки можна було б вибрати?
- Чи доводилося вам потрапляти в подібну ситуацію?
- Яким чином цей досвід може вплинути на ваше подальше життя?

Дуже важливим є розподіл рольової гри за часом. На пояснення умов припадає приблизно 10-15%, на роботу в малих групах — 15-25%, на презентацію й обговорення — 40-50%, на підсумки — до 15%.

Додаток 6

Технології опрацювання дискусійних питань

(за О.І.Пометун та Л.В.Пироженко)

Дискусії є важливим засобом пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання. За визначенням науковців, дискусія — це широке публічне обговорення якогось спірного питання. Вона значною мірою сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми і все це повністю відповідає завданням сучасної школи. Дехто з фахівців відносить дискусію як до методів навчання (способів роботи зі змістом навчального матеріалу), так і до форм організації навчання. Певна кількість науковців вважає дискусію різновидом ігрових форм занять, співробітництва, коли з обговорюваної проблеми ініціативно висловлюються всі учасники спільної діяльності.

У літературі існують також різні погляди щодо функцій дискусії в навчанні. Вона може виступати як метод засвоєння знань, закріплення їх і вироблення вмінь і навичок, як метод розвитку психічних функцій, творчих здібностей і особистісних якостей учнів, а також як метод стимулювання і мотивації учіння.

Сучасна дидактика визнає велику освітню і виховну цінність дискусій. Вони вчать глибокому розумінню проблеми, самостійній позиції, оперуванню аргументами, критичному мисленню, зважати на думки інших, визнавати вдалі аргументи, краще розуміти іншого, сприяють уточненню власних переконань і формуванню власного погляду на світ.

Досвід використання дискусії у навчанні дозволяє сформулювати деякі головні організаційно-педагогічні підвалини, які є спільними для будь-яких різновидів дискусії:

- проведення дискусії необхідно починати з постановки конкретного дискусійного питання (тобто такого, яке не має однозначної відповіді і допускає різні варіанти вирішення, зокрема протилежні);
- не слід ставити запитання на зразок: хто правий, а хто — ні в тому чи іншому питанні;

- у центрі уваги має бути ймовірний перебіг (Що було б можливим за тим чи іншим збігом обставин? Що могло б відбуватись, якби...? Чи були альтернативні можливості, дії?)
- усі вислови учнів мають бути у руслі обговорюваної теми;
- учитель має виправляти помилки і неточності, яких припускаються учні, та спонукати учнів робити те саме;
- усі твердження учнів повинні супроводжуватись аргументацією, обґрунтуванням, для чого вчитель ставить запитання на зразок: «Які факти свідчать на користь твоєї думки?», «Як ти мислив, коли дійшов такого висновку?»;
- дискусія може закінчуватися як консенсусом (прийняттям узгодженого рішення), так і збереженням існуючих розбіжностей між учасниками дискусії.

У світовій практиці використання дискусії у навчанні набули поширення різні варіанти організації обміну думок між учасниками, різні технології проведення дискусії, опрацювання дискусійних питань.

Хоча ззовні деякі технології опрацювання дискусійних питань можуть справляти враження учнівських експромтів, які не вимагають групової підготовки ні з боку вчителя, ні з боку, учнів, таке враження хибне: за зовнішньою легкістю приховується ґрунтовна підготовча робота вчителя.

При плануванні дискусії вчитель враховує кілька важливих моментів: час, необхідний для проведення дискусії, його узгодженість з іншими видами роботи під час навчального заняття; місце, яке має давати можливість здійснювати всі необхідні пересування учнів і створювати оптимальні умови для обговорення учнями проблеми і стеження за його перебігом решти учнів; матеріали, необхідні для роботи учнів та наочного подання її результатів; письмові інструкції щодо способу виконання завдання; вміння учнів працювати в групі. Протягом усієї роботи груп учитель тримає в полі зору три основних моменти: мета, від якої під час дискусії не слід відхилитися; час, якого слід дотримуватися, щоб встигнути досягти визначеної мети; підсумки, які треба підбити, аби не втратити сенс самої дискусії.

Суттєвим елементом будь-якої технології навчання в дискусії є вступна частина, оскільки саме в ній створюється емоційний та інтелектуальний настрій наступної дискусії. Це своєрідне запрошення до жвавого обговорення визначеної проблеми, яке може бути здійснено у вигляді викладу проблеми, описі

конкретного випадку, невеличка рольова гра, демонстрація фільму або ілюстративного матеріалу, запрошення експертів, використання останніх новин, інсценування будь-якого епізоду, стимулювання серією запитань на зразок: «Чому? Що б сталося, якщо...?»

Запорукою успішності дискусії є її чітка організація, яка досягається завдяки кільком чинникам. По-перше, це планування дискусії. Складання плану дає змогу організувати як збирання учнями необхідної інформації, так і проведення самої дискусії. По-друге, чітке дотримання правил ведення дискусії всіма її учасниками. По-третє, обов'язковим є дотримання визначеного регламенту. Краще, коли час залишиться (його можна рівномірно розподілити наприкінці дискусії між учасниками), ніж його не вистачить на колективне обговорення підбиття підсумків. По-четверте, добре продумане й ефективно здійснене керівництво ходом дискусії з боку вчителя: надання учням часу на обміркування питань; утримання від невизначених запитань та запитань подвійного змісту; зміну напряму думок учнів у разі відхилення їх від основної теми і мети дискусії пояснення висловів дітей системою уточнюючих запитань; попередження надмірних узагальнень; збудження учнів до поглиблення думок та інші.

Згідно з логікою застосування дискусії як методу закріплення навчального матеріалу і стимулювання пізнавальної діяльності учнів можна визначити кілька варіантів моделювання навчальних тем на основі дискусії:

- побудова вивчення теми як підготовки до дискусії за всім матеріалом, яка відбувається на останньому (або останніх) уроці;
- включення дискусійного компонента в окремі уроки теми на етапах перевірки домашнього завдання і закріплення щойно вивченого матеріалу;
- побудова навчання як самостійної або групової роботи з обговоренням її результатів.

Найбільш поширеним у вітчизняній методиці навчання є перший варіант.

Метод ПРЕС

З цієї невеличкої технології (для неї ми зберегли назву «метод ПРЕС») варто почати роботу над навчанням учнів дискутувати. Вона використовується при обговоренні дискусійних питань та при проведенні вправ, у яких потрібно зайняти й чітко аргументу-

вати визначену позицію з проблеми, що обговорюється. Метод навчає учнів виробляти й формулювати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання у виразній і стислій формі, переконувати інших.

Як організувати роботу

1. Роздайте матеріали, у яких зазначено чотири етапи методу ПРЕС.
  - Висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваша точка зору (починаючи зі слів... *я вважаю, що...*)
  - Поясніть, причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази (починайте зі слів ...*тому, що...*)
  - Наведіть приклади, додаткові аргументи на підтримку вашої позиції, назвіть факти, які демонструють ваші докази (...*наприклад...*)
  - Узагальніть свою думку (зробіть висновок, починаючи словами: *отже, ... таким, чином...*)
2. Поясніть механізм етапів ПРЕС-методу і дайте відповідь на можливі запитання учнів. Наведіть приклад до кожного з етапів.
3. Запропонуйте бажаючим спробувати застосувати цей метод до будь-якої проблеми на їхній вибір.
4. Перевірте, чи розуміють учні механізм застосування методу. Етапи можна адаптувати, пропонуючи учням наводити кілька варіантів своїх думок або прикладів.
5. Коли формула буде зрозуміла всім учням, запропонуйте їм спробувати самим. Застосовуйте метод «Прес» на всіх уроках, де потрібна аргументація учнями своєї думки.

Займи позицію

Цей метод корисний на початку роботи з дискусійними питаннями та проблемами. Його можна використовувати на початку уроку для демонстрації розмаїття поглядів на проблему, що вивчатиметься, або після опанування учнями певною інформацією з проблеми й усвідомлення ними можливості протилежних позицій щодо її вирішення. Слід використовувати дві протилежні думки, які не мають одної (правильної) відповіді.

- Розглядаючи протилежні позиції з дискусійної проблеми, учні:
- знайомляться з альтернативними поглядами;
  - прогнозують, які наслідки матимуть індивідуальні позиції і політичні рішення для суспільства, для окремих людей;

- на практиці використовують уміння захищати власну позицію;
- вчаться вислуховувати інших;
- отримують додаткові знання з теми.

Як організувати роботу

1. Запропонуйте учням дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію щодо цього питання.
2. Розмістіть плакати в протилежних кутках кімнати. На одному з них написано «згодний (згодна)», на іншому – «неї згодний (не згодна)». (Варіанти: на плакатах можуть бути викладені полярні позиції щодо проблеми: наприклад, «треба заборонити палити в громадських місцях» і «не можна заборонити паління в громадських місцях»). Або можете запропонувати три позиції:

За	Не знаю. Немає конкретної позиції	Проти
----	-----------------------------------	-------

3. Вивісьте правила проведення вправи й обговоріть їх.
4. Попросіть учасників стати біля відповідного плаката, залежно від їхньої думки щодо обговорюваної проблеми, «проголосувати ногами».
5. Виберіть кількох учасників і попросіть їх обґрунтувати свою позицію або запропонуйте всім, хто поділяє одну і ту саму точку зору, обговорити її і виробити спільні аргументи на її захист.
6. Після викладу різних точок зору запитайте, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї думки і чи не хоче перейти до іншого плаката. Запропонуйте учням перейти й обґрунтувати причини свого переходу.
7. Попросіть учасників назвати найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони.

Зміни позицію

Така технологія є подібною до «Займи позицію». Вона також дає можливість обговорити дискусійні питання за участі всіх учнів. Метод дозволяє стати на точку зору іншої людини, розвивати навички аргументації, активного слухання тощо.

Як організувати роботу

1. Заздалегідь підготуйтеся до обговорення.
2. Поставте всьому класу дискусійне питання.

3. Об'єднайте учнів у пари, а потім – у четвірки (наприклад, перша і друга парта, третя і четверта).
4. Дайте завдання розподілити позицію з проблеми («так» чи «ні») між парами чи самі зробіть це. Одна пара в четвірці повинна обґрунтовувати одну позицію, друга — протилежну.
5. Поясніть, що в четвірках кожна пара має представити своїм партнерам свою точку зору. Кожен учень повинен відповідати за свою половину презентації (наприклад, обґрунтувати половину аргументів).
6. Чітко оголосіть хронометраж: скільки часу виділяється на підготовку і на саму презентацію.
7. Дайте досить часу на підготовку аргументів.
8. Коли час на підготовку мине, попросіть пари доказово викласти свою точку зору один одному.
9. Потім можете дати завдання парам помінятися позиціями і знову повторити все спочатку. На це варто відвести набагато менше часу.
10. Після цього можете дати завдання всій четвірці вільно обговорити тему. Учні вже повинні висловлювати свою особисту точку зору. У результаті обговорення четвірка повинна або дійти згоди, або висновку про те, що їм бракує інформації. Заздалегідь визначте часові рамки цієї вільної дискусії.
11. За наявності часу можна провести загальну дискусію, наприклад використовуючи технологію “Карусель”.
12. Підбийте підсумки дискусії з усім класом.

Неперервна шкала думок (Континуум, Нескінченний ланцюжок)

Одна з форм обговорення дискусійних питань, метою якої є розвиток в учнів навичок прийняття особистого рішення та вдосконалення вміння аргументувати свою думку. Розглядаючи полярні точки зору з проблеми, що дискутується, учні:

- знайомляться з альтернативними позиціями, поглядами;
- прогнозують, які наслідки матиме та чи інша точка зору для окремих людей чи політичних рішень;
- учаться на практиці відстоювати свою позицію;
- учаться вислуховувати думки інших;
- отримують додаткові знання з теми, що вивчається.

Як організувати роботу

Варіант 1

- Вибирається дискусійна проблема, яка повинна передбачати наявність обґрунтованих, діаметрально протилежних точок зору.
- Учитель характеризує полярні точки зору. Кожна розглядається досить детально, ґрунтовно.
- У протилежних кінцях класу мають бути плакати з альтернативними думками.
- Дайте учням час обдумати та аргументувати свою позицію.
- Якщо місця в класі досить, запропонуйте учням оприлюднити свою точку зору і зайняти місце в ланцюгу залежно від своїх поглядів.
- Попросіть учнів пояснити, чому вони обрали саме це місце. Учні можуть пояснювати причину, але не аргументувати.
- Оцінка протилежних точок зору.
- Для того щоб переконатись, що учні уважно слухають один одного, слід попросити їх навести аргументи, які хоч і суперечать їхнім поглядам, але є деякою мірою обґрунтованими, примушують їх замислитись і, можливо, переоцінити свою ПОЗИЦІЮ.
- Обговорення наслідків різних точок зору.

Варіант 2

- Вибирається дискусійна проблема, яка повинна передбачати наявність обґрунтованих, діаметрально протилежних точок зору.
- Учитель характеризує полярні точки зору. Кожна розглядається досить детально, ґрунтовно.
- Обмежена в часі індивідуальна робота учнів. Вчитель пропонує учням письмово аргументувати свою точку зору.
- Якщо бракує часу й місця в класі, можна не пропонувати всім учням утворювати єдиний ланцюг. Поки учні письмово аргументують свою позицію, вчитель на дошці проводить неперервну пряму лінію, розташувавши альтернативні точки зору на різних кінцях.
- Позицію кожного можна позначити на дошці схематично, прослухавши аргументи, чи прикріпити на дошці листки з висловленою письмово точкою зору кожного.

- Учитель вибірково зачитує аргументи учнів, що дотримуються протилежних точок зору.
- Оцінка протилежних точок зору. Учні можуть змінити свою позицію і знову позначити своє місце в ланцюзі.
- Обговорення наслідків різних точок зору.

Дискусія

Дискусія – це широке публічне обговорення якогось спірного питання. Вона є важливим засобом пізнавальної діяльності, сприяє розвитку критичного мислення учнів, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

Як організувати роботу

1. Планування дискусії

- Оберіть тему для дискусії. Вона має бути сформульована проблемно, щоб підходи до її висвітлення були різновекторними.
- Дуже важливим елементом дискусії є план. Він може пропонуватись учасникам заздалегідь, напередодні дискусії. Учні, маючи такий план, можуть підготуватись до обговорення: попрацювати з літературою, довідниками, підготувати собі нотатки тощо.
- Можна практикувати складання плану дискусії за відомою заздалегідь темою безпосередньо на початку обговорення. У такому випадку викладачеві доцільно залучити до складання плану самих учнів.
- Підготуйте матеріал, який учні повинні будуть прочитати вдома. Постарайтесь, щоб там були викладені всі точки зору. Складіть список запитань, які допоможуть вам спрямовувати обговорення та привертати увагу класу до проблеми. Для того щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. Тому в класі бажано виробити правила культури ведення дискусії.

2. Хід дискусії

- Повторіть з учнями основні правила участі в дискусії.
- Робіть помітки, які допоможуть вам не виходити за межі обговорюваної проблеми.
- Активно користуйтеся жестами та мімікою, які допомагають підтримувати хід дискусії, не перериваючи її.

- Для того щоб повернутись до теми обговорення, скажіть, наприклад, так: «Схоже ми відхилилися, давайте повернемося до поняття...»
- Уважно слухайте учнів, стежте за ходом обговорення, настроєм, не давайте відхилитись від теми.
- Не дозволяйте обговоренню перетворитись в гарячу суперечку, але й не гасіть усі прояви емоцій. Ставте конкретні запитання, щоб пробудити обговорення, й абстрактні, щоб остудити запал.
- Змініть формулювання проблем, що обговорюються, або застосуйте інший прийом поживлення думок, якщо дискусія вщухає.
- Щоб завершити обговорення, запитайте, наприклад: “Чи ніхто не хоче ще щось додати на завершення?”
- Виділіть досить часу для заключної частини і попросіть самих учнів підбити підсумки за такою схемою:
  - Які найбільш переконливі аргументи обох сторін? Перерахуйте їх.
  - Якщо під час обговорення виникли додаткові запитання, де можна отримати інформацію?

Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу

Це технологія структурованої дискусії, у якій беруть участь усі учні класу. Дозволяє контролювати хід дискусії, оцінювати участь кожного учня. Її метою є отримання учнями навичок публічного виступу та дискутування, висловлення й захисту власної позиції, формування громадянської та особистої активності.

Учитель на цьому уроці є ведучим ток-шоу. Він оголошує тему дискусії та пропонує учням коротку розповідь або перегляд відеофрагмента з досліджуваної проблеми. Потім запрошує висловитися на запропоновану тему «запрошених» і надає слово глядачам, які можуть виступити зі своєю думкою або поставити запитання «запрошеним» (не більш 1 хв.). «Запрошені» мають відповідати якомога коротше і конкретніше. Ведучий також має право ставити своє запитання або перервати виступаючого через брак часу.

Як організувати роботу

1. *Підготовчий етап*
  - Повідомте попередньо тему дискусії її учасникам (бажано у формі дискусійного питання).

- Запросіть чи виберіть із числа учнів класу 2-5 експертів.
- Попросіть учнів придумати запитання до експертів та визначитись зі своєю позицією щодо поставленого запитання.
- Попросіть експертів підготувати додаткову довідкову інформацію з теми дискусії.
- Придумайте назву ток-шоу й оберіть ведучого.
- Організуйте аудиторію по типу студії (учні сідають півколом біля експертів).

2. Хід дискусії

- Назвіть тему і відрекомендуйте учасникам ведучого та експертів.
- Повідомте правила проведення ток-шоу:
- Усі учасники дискусії говорять коротко та конкретно.
- Надавати слово для виступу може лише ведучий.
- Ведучий може зупинити виступаючого, який перевищив ліміт часу.
- Виступ експертів (по 1-2 хвилини кожен).
- Учні ставлять запитання експертам чи роблять повідомлення (не більше 1 хвилини).
- Експерти ставлять один одному запитання.
- Підбийте підсумки дискусії за змістом і за формою її проведення.

Дебати

Один із найбільш складних способів обговорення дискусійних проблем. Дебати можна проводити лише тоді, коли учні навчились працювати в групах та засвоїли технології вирішення проблем. У дебатах поділ на протилежні точки зору набуває найбільшої гостроти, оскільки учням необхідно довго готуватися й публічно обґрунтовувати правильність своєї позиції. Кожна група має переконати опонентів і схилити їх до думки змінити свою позицію. Однак можна поставити й інше завдання – спільно вирішити поставлену проблему. В такому разі учні повинні будуть, висловивши свою точку зору, уважно вислухати протилежну сторону, щоб знайти точки дотику. Важливо, щоб учасники дебатів не переносили емоції один на одного, а спілкувались спокійно.

Як організувати роботу

1. Підготовка

- Повідомте учням тему дебатів.
- Об'єднайте учнів у групи (дві чи три позиції). Можна придумати ролі для груп (учителі, батьки, селяни тощо).
- Підготуйте й роздайте чи поясніть, де знайти інформацію з теми дебатів. Учні повинні підготуватись заздалегідь.
- Підготуйте аудиторію.

2. Хід дебатів

- Ще раз оголосіть тему дебатів і відрекомендуйте групи.
- Нагадайте правила ведення дискусії.
- Визначте час і порядок проведення дебатів. Наприклад, на підготовку в групах можна виділити 15 хвилин, на виступ кожної групи – 10 хвилин (може бути три виступи: обґрунтування своєї позиції і дві відповіді на виступи та питання інших груп), на загальну дискусію – 15 хвилин.
- Під час підготовки група повинна розподілити ролі, подумати, як краще використати відведений для виступів час, підготувати питання для інших груп.
- Для оцінки виступів учасників дебатів можна запросити суддів.
- Учитель повинен строго стежити за регламентом.
- Якщо було завдання знайти спільне рішення, то після дискусії можна провести голосування.

Підбийте підсумки, а якщо були судді – надайте їм слово.

Додаток 7

Уроки із застосуванням інтерактивних технологій

Урок алгебри в 7 класі

Тема уроку: Властивості степеня з натуральним показником.
(З досвіду роботи вчителя О. М. Бобракової)

Пропонується застосування інтерактивної технології «Ажурна пилка» (27 хв).

На попередньому уроці вчитель роздав кожному учневі картку певного кольору з номером на ній (від 1 до 5). Сформувалося п'ять груп по п'ять осіб у кожній. Групи отримали певні завдання:

«червоні» – сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником «Множення степенів з однаковою основою»

«сині» – сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником «Ділення степенів з однаковою основою»

«жовті» – сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником «Піднесення степеня до степеня»

«зелені» – сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником «Піднесення до степеня добутку»

«фіолетові» – сформулювати, довести та пояснити на прикладах властивість степеня з натуральним показником «Піднесення до степеня частки»

Вправа будується за такими етапами:

- 1) учням пропонується об'єднатися в групи відповідно до кольору картки, яку вони отримали («домашні» групи). У «домашніх» групах учні обмінюються інформацією, проводять взаємоопитування, розв'язують завдання, підготовлені вдома;
- 2) учитель пропонує учням об'єднатися в групи відповідно до своїх номерів («експертні» групи). У кожній «експертній» групі опиняються представники з кожної «домашньої» групи. Учасники та учасниці формулюють, доводять та показують на прикладах застосування

- властивості степеня з натуральним показником, яку вивчали в «домашній» групі. У зошитах записуються визначення, доведення та формули кожної з властивостей;
- 3) учитель пропонує учням об'єднатися в «домашні» групи, учасники яких обмінюються між собою інформацією, отриманою в «експертних» групах (формулюють властивості степеня, відновлюють хід доведення кожної з властивостей, на прикладах показують їх застосування);
  - 4) клас об'єднується в загальне коло для підбиття підсумків уроку.

Урок фізики в 10 класі

Тема уроку: Магнітне поле.

(З досвіду роботи О. Янушевич)

Інтерактивна частина уроку проводиться із застосуванням технології «Два, чотири, всі разом». Вона потребує такої послідовності.

1-й етап: учитель пропонує учням сформулювати запитання-відповіді, які б розкривали зміст основних понять, положень, законів розділу «Магнітне поле», і розташувати (записати) їх у логічній послідовності так, щоб створити повне і цілісне уявлення про матеріал, що вивчався.

Об'єднує учнів у пари (так, як сидять за партами) і просить обговорити свої ідеї один з одним, причому наголошує, що пари повинні не лише сформулювати запитання, а й обов'язково проговорити відповіді на них, а також дійти згоди щодо їх послідовності.

На виконання цього етапу вправи відводиться 12-15 хв.

2-й етап: вчитель об'єднує пари у четвірки і пропонує їм порівняти результати своєї попередньої роботи, побудувавши спільно логічну послідовність запитань з розділу, обов'язково наголосивши, що четвірка повинна дійти згоди, а також бути готовою представляти свої висновки (5-7 хв).

3-й етап: вчитель пропонує кожній четвірці сформулювати одне запитання-відповідь в тій послідовності, в якій вони їх визначили. Запитання записуються на дошці (на аркуші паперу), утворюючи логічний ланцюжок запитань з розділу «Магнітне поле». Якщо запитань більше, ніж утворених четвірок, групи виступають у попередньому порядку, обговорюють утворений план розділу «Магнітне поле».

4-й етап: учні переглядають послідовність запитань, їх важливість, пропонують вилучити «слабкі ланки» - менш важливі, другорядні запитання.

Підбиття підсумків (рефлексія) уроку

Вчителю варто задуматися над тим, що підбиття підсумків – це дуже важливий етап інтерактивного заняття.

Заняття доходить кінця. На цьому етапі багато вчителів схильні розслабитися і провести коротке, нечітко структуроване обговорення; усі погоджуються, що все було цікаво (наприклад, рольова гра удалася, вправу виконали просто здорово тощо), і цим справа закінчується. Учитель йде з почуттям виконаного обов'язку; учні розходяться з почуттям, що спробували щось новеньке.

На жаль, вони не врахували, що підсумки є найважливішою частиною інтерактивного уроку. Саме тут проясняється зміст проробленого; підводиться риска під знаннями, що повинні бути засвоєні, і встановлюється зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що знадобиться їм у майбутньому.

Функції підсумкового етапу уроку:

- прояснити зміст опрацьованого;
- порівняти реальні результати з очікуваними;
- проаналізувати, чому відбулося так чи інакше;
- зробити висновки;
- закріпити чи відкоригувати засвоєне;
- намітити нові теми для обміркування;
- установити зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що потрібно засвоїти, навчитись у майбутньому;
- скласти план подальших дій.

Під підсумками уроку ми маємо на увазі процес, зворотний інструктажу. Іншим терміном для цього етапу є «рефлексія»; у даному випадку підкреслюється можливість для учасників навчально-виховного процесу оглянутися на події, що відбувалися; третій термін – «дискусія», що означає розгляд чи обговорення спірних питань. Його достоїнством є також підкреслений зв'язок первісних цілей з оглядом остаточних результатів. Мета рефлексії: згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності її зміст, тип, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримані результати тощо.

Методика проведення рефлексії на уроці включає такі етапи:

1. Зупинка дорефлексійної діяльності. Всяка попередня діяльність має бути завершена чи призупинена. Якщо виникли труднощі в розв'язанні проблеми, то після рефлексії її розв'язання може бути продовжене.
2. Відновлення послідовності виконаних дій. Усно чи письмово відтворюється все, що зроблено, в тому числі і те, що на перший погляд здається дріб'язковим.
3. Вивчення відтвореної послідовності дій з точки зору її ефективності, продуктивності, відповідності поставленим завданням тощо. Параметри для аналізу рефлексійного матеріалу вибираються із запропонованих учителем.
4. Виявлення і формулювання результатів рефлексії. Таких результатів може бути виявлено кілька видів:
  - предметна продукція діяльності – ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на запитання тощо;
  - способи, які використовувались чи створювались в ході діяльності;
  - гіпотези щодо майбутньої діяльності.
5. Перевірка гіпотез у наступній діяльності.

Важливим фактором, що впливає на ефективність рефлексії в навчанні, є різноманітність її форм і прийомів, їх відповідність віковим та іншим особливостям дітей. Рефлексія не повинна бути лише вербальною – це можуть бути малюнки, схеми, графіки тощо.

Рефлексія тісно пов'язана з іншою важливою для технологічного уроку дією – постановкою мети. Формулювання учнем мети свого навчання передбачає її досягнення і наступну рефлексію – усвідомлення способів досягнення поставленої мети. В цьому випадку рефлексія не лише підсумок, а й старт для нової освітньої діяльності і її нової мети.

Очевидно, що ключовою функцією підсумків буде повернення до результатів навчання і можливість переконатися, що учні їх досягли.

Розглянемо стадії підсумкового етапу уроку:

- 1) установлення фактів (що відбулося?);
- 2) аналіз причин (чому це відбулося?);
- 3) планування дій (що нам робити далі?).

Технологія проведення підсумкового етапу

На першій стадії

- Використовуйте відкриті запитання: як? чому? що?
- Виражайте почуття.
- Наполягайте на описовому, а не оціночному характері коментарів.

Говоріть про зроблене, а не про те, що могло бути зроблене.

На другій стадії

- Запитуйте про причини. Чому? Як? Хто?
- Вникніть у відповіді. Чому цього немає? Що було б, якщо?
- Шукайте альтернативні теорії. Чи є інша можливість?
- Підберіть інші приклади, Де ще відбувалося щось подібне?
- Наведіть думки незалежних експертів.

На третій стадії

- Домагайтеся, щоб учні взяли на себе зобов'язання щодо подальших дій.
- Для підсумків уроку та оцінювання його результатів у балах доцільно залишати до 20% часу.

Виховні системи

(за Г.І. Сорокою)

ВИХОВНА СИСТЕМА О.А.ЗАХАРЕНКА

Захаренко О. А. не з тих директорів, кому пасують банальні слова: мислить масштабно, блискучий педагог. Він ніколи не заважав талановитим учителям реалізовувати свою неповторність. Не може школа бути новаторською, коли директор не новатор. Це істина. Сахнівська школа в освітянських колах була відома і 20, і 30 років тому. Творчість тут не має меж. Хто ж такий Захаренко Олександр Антонович?

Педагогічний стаж – 43 роки. Заслужений учитель України, народний учитель СРСР. Нагороджений орденом «Знак Пошани» та орденом Леніна. Народний депутат Верховної Ради СРСР двох скликань. Дійсний член АПН України.

Незважаючи на ті злі вітри, що гудуть навколо нас, він живе чесно, порядно, дбає про все село. Про себе не дбає. Він дивак-альтруїст. Та саме на таких земля тримається. (Завдяки його наполегливості і старанням у селі збудовано прекрасний Палац культури.) Олександр Антонович уже давно не депутат Верховної Ради, а до нього, справді народного обранця, ще довго йшли черкацани за правдою, що загубилась. І він допомагав їй відшукати.

Територія його школи – п'ять гектарів, разом з дендропарком, плантацією аптечних рослин. Усе обробляють учні, їх тут – 250 та 9 вчителів. Сахнівські педагоги – люди самодостатні й відважні, бо разом зі своїм директором вибудували свою «авторську» школу, школу Захаренка. А ідея школи Захаренка полягає в тому, що в школі існують виховні центри, якими організується життя і творчість учнів різного віку. Таких центрів декілька.

Перш за все, це шкільна будівля з кабінетами, рекреаціями і т. д. Вчителі, батьки (колишні учні Захаренка), працівники школи, старші учні, не чекаючи нізвідкіля допомоги, збудували ще два корпуси школи – для молодших та старших класів. Кількістю і розмаїттям гуртків ця сільська школа не поступається міській.

Шкільне подвір'я з доріжками, клумбами, фонтаном, зеленими куточками класів придатне для відпочинку. У школи

незвичайна огорожа. Насіння туї привезли здалеку, декілька поколінь учнів 15 років вирощували її, щоб створити незвичайний живий паркан. Туевий гай, басейни – зимовий з підігрівом та літній – складають Центр здоров'я.

Дендропарк з його Криницею Скорботи. Мабуть, Олександр Антонович наполіг (а його в Сахнівці всі слухають), щоб її включили в територію дендропарку. До цієї криниці не йдуть без квітів і поклону. Тут завжди хочеться мовчати.

Шкільна теплиця, де вирощується розсада для селян та квіти для школи, овочі для шкільної їдальні.

Шкільний музей — гордість школи (прекрасна споруда з експозиційним залом, планетарієм, обсерваторією), яку було збудовано методом толоки.

«Середовищний підхід» у виховній системі О.А.Захаренка

Найважливішою в виховній системі О. А. Захаренка є ідея «середовищного підходу». Зміст її в тому, що виховна мета ставиться виходячи з особливостей і потреб середовища, в якому живуть учні.

Сахнівська школа повинна виховати грамотну, творчу, інтелекгентну людину – жителя села, щоб не було сіл неперспективних та непотрібних. Вирішуючи ці проблеми, і виділились центри, на створення яких направляються зусилля педагогів, учнів, батьків.

Так, краєзнавчий музей – результат колосальних зусиль дітей – став, як це і було задумано, одним із самих соціально-значущих центрів села. Сюди приносять сімейні реліквії, бо вже декілька десятиліть спільними зусиллями учні всіх поколінь увічнюють на сторінках «Енциклопедії Сахнівського роду» (рукопис 2000 сторінок готовий, автор і укладач книги – О. А. Захаренко) життєпис школи і села.

Тут записана історія роду кожного жителя села, а село це має давню історію – воно відоме ще з XII ст. Про те, щоб учні простежували свій родовід, задумується багато вчителів. Дехто свої наміри здійснив. Але на прикладі одного класу. Однак діти не сягали далі третього (зрідка четвертого) покоління. Захаренко замахнувся на таку глибочінь, яку не кожному дано пізнати. Сахнівський родовід досліджує вже не один рік і не одне покоління учнів школи.

Насамперед ця книга потрібна дітям і майбутнім поколінням сахнівчан. Це можливість усім пригадати, якого ми роду, де наше коріння, а нащадкам – пам'ять про наших предків. «Поняття “родинне гніздо” – ширше, ніж поняття “сім'я”, – каже Олександр Антонович. Учителям довелося немало працювати з топонімами, походженням прізвищ. Учні (а до роботи залучали і батьків) уже від педагогів дізнавалися, що родинний союз їх предків був міцним. Що в давні часи села часто називали одним із прізвищ, яких було найбільше саме в цьому населеному пункті, наприклад 50 або й 125.

У всі часи пошуками родовідного дерева займалися лише стосовно князів, привілейованих верств населення, видатних воєначальників. Сахнівські педагоги переконали своїх учнів, що люди середніх верств далеко не завжди асоціюються з поняттям «маси» – безликого ланцюжка людських доль. Із цього середовища вийшло немало яскравих особистостей. Тільки Черкащина їх дала не десятки – сотні. Генеалогічні дані так потрібні тепер, при вивченні історії України.

Книга «Енциклопедія Сахнівського роду» ще й про те, як створювали у дендропарку пам'ятник «Криниця Скорботи». Може, це найпечальніша сторінка в історії Сахнівки після монголо-татарської навали. За півтора року (1932–1933) штучно викликаного більшовиками голодомору загинуло понад тисячу жителів. В основному дітей і старих. Не маючи їжі, голодні люди йшли до криниці — напитись води, аби не так хотілося їсти. Тут вони і помирали.

Учні з батьками увіковічили пам'ять про цю трагічну подію. Над криницею звели дерев'яну альтанку (за проектом своїх же архітекторів). На кожній дощечці викарбували прізвища мешканців тих дворів, де вимерли цілі родини. Написи лаконічні: «Охтирець: батько, мати і шестеро дітей». Ось так іменами померлих списані дошки до самого даху. Всього – більш як тисяча, а село тоді було велике, налічувало близько 2000 мешканців. А скульптор із Москви (колишній учень Сахнівської школи пан Куц) увічнив цю подію скульптурною групою.

Таки не загубилося серед Дівочих гір – це гори над Россю – на карті Черкащини село Сахнівка, коли інші ставали неперспективними.

У дендропарку проводять уроки екології навіть для вчителів шкіл району. Незвичайно починається шкільний день – з музичної паузи, підняття Державного прапора і звучання Гімну

України. А потім шкільна лінійка. Вони тут тематичні. Кожна з лінійок — то праця, ще й яка, учнів, батьків, усього колективу, самого творця й укладача майбутньої книги. Це його Еверест. Ніяких лобових атак (дисципліна, навчання). Це такі ненав'язливі уроки етики і патріотизму, яких чекають освітяни. Тож недаремно колишні випускники (нині солідні люди) зізналися директору: «Ви зуміли зробити із шкільного життя свято. Чогось кращого в нашому дорослому житті було мало».

Побуваємо і ми на одній з лінійок (умовно), яка має назву «Живий пам'ятник».

«Усе далі відходять грізні роки Великої Вітчизняної, але час не владний стерти пам'ять про загиблих односельців. Подвиги синів України в тій страшній війні школа увіковічила по-своєму. 216 односельців не повернулися у Сахнівку. 216 кущів троянд посадили учні. Квіти і землю приносили з тих дворів, звідки пішли у вічність молоді хлопці. Несли полити й воду з тих криниць, з яких пили колись майбутні воїни, захисники Вітчизни. Уже кілька десятиліть цей живий пам'ятник — алея з троянд — прописаний на подвір'ї Сахнівської школи навічно».

Після лінійки гості йдуть до незвичної алеї. Вклоняються квітам і землі, яка символічно прийняла імена і прізвиська воїнів. Ці імена викарбувані тут біля кожного куща. Стоїш у зажурі і думаєш, яка трагічна доля, їм би кохати, розширювати своє сімейне дерево нащадками, щоб не переводився рід людський. Але вони будуть лише короткою згадкою в «Енциклопедії Сахнівського роду».

— Ми не розпорошуємося,— говорить Олександр Антонович.— Щороку якась нова ідея. Над нею і працюємо. Це ж так цікаво і дітям, і нам. Самі дбаємо про свою гідність. Майбутнє України в руках освіти, ну як цього не розуміти?

Своїм колегам-однодумцям постійно говорить: «Любіть дітей, переживемо і цю лиху годину». Школа — це ж маленька держава зі своїм парламентом, законами і традиціями, їй притаманна мрія, ідея, яку реалізують діти, вчителі, батьки. Без мети — то не школа, а лише побудований корпус з дверима і вікнами,— робить висновок Захаренко.

У Сахнівці практично неможливо провести чітку межу між школою і селом, вони зв'язані органічно. Події школи стають подіями села, і всім, чим живе село, живе і школа, вносячи в побут жвавість дитинства, видумку, яскравість, оптимізм. А допомагають учням школи в цьому засоби масової інформації.

Є в школі свій телецентр. Виходять в ефір щотижня з новинами, їх дивляться і слухають і сусідні села. Велику справу робить і преса. У чотирьохшпальтній шкільній газеті «Дівочі гори», здається, є все на допомогу сучасному школяреві та його батькам.

Праця як найголовніша ланка виховної системи О.А.Захаренка

Найголовнішою ланкою у виховній системі сахнівської школи є праця – праця творча, соціальне значуща, в якій виховують і мета, і сам процес, і його результати, що впливають не тільки на це, але й на наступні покоління школярів. Трудяться діти багато. Все, що створено в школі і біля неї, зроблено руками самих учнів, їх батьків і вчителів.

Безумовно, діти старанно вчаться, займаються спортом й естетично розвиваються. Дуже важливою у виховній системі Захаренка є організація емоційного життя учнів. Олександр Антонович вважає, що школа зловживає впливом на розум, і в результаті діти виростають або розсудливими педантами, або виходять із-під впливу школи і сім'ї у сферу неформального спілкування.

Треба, щоб життя учнів і в школі, і вдома було яскравим, красивим, наповненим радістю, сміхом, романтикою, щоб дітей оточували квіти, твори мистецтва, музика. При цьому необхідно, щоб школярі були не тільки слухачами і глядачами, а й активними учасниками. Організуючи наповнену працю і емоціями діяльність учнів, сахнівські педагоги розуміють, що це лише частина виховної системи – та частина, яка розрахована на всіх. Але не все, що розраховано на масу дітей, спрацьовує у відношенні до кожного. А значить, необхідний зворотний зв'язок і корекція.

У Сахнівці ці проблеми вирішувались на різних етапах і по-різному. Був час, коли про ефективність системи судили по наявності надзвичайних ситуацій у колективі. На них і реагували, але з часом прийшли до висновку: необхідно мати постійну інформацію про вихованість кожного і по цим даним робити висновки про стан системи. Так були введені табелі вихованості кожного учня школи. Метод їх заповнення – метод незалежних характеристик: оцінюють себе за визначеними параметрами самі школярі, оцінюють товариші, педагоги, батьки. Тут важливою є не сама підсумкова оцінка, а власне процес оцінювання, який вже виховує.

Розвивати систему тільки за рахунок укріплення її традицій і коректування відносин не можна. Потрібні нові ідеї. Це чудово розуміє педагог Захаренко і ставить виробництво ідей на перше місце у своїй роботі. Кількість шкільних новаторів росте, народження нової ідеї – свято для школи. Буває так, що нові ідеї беруться зі сторони, але якщо органічно вписуються в педагогічну концепцію виховання сахнівських учителів. І ні на один з методів, прийомів, засобів вони не дивляться як на «чарівну паличку», а тільки як на складову частину створеної системи.

Досвід роботи О. А. Захаренка може бути використаний в процесі вже складених виховних систем шкіл, або він може бути покладений в основу створення особистих виховних систем у школах, які працюють в умовах, близьких до сахнівських.

ВИХОВНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОГО КОЛЕЖУ ІМЕНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Колеж – це навчальний заклад англійського типу першого ступеня освіти, а український колеж – це середній навчальний заклад з ранньою профілізацією, де набуваються знання понад державний мінімум.

Сьогодні Український колеж – навчальний заклад відомий не лише в Києві, а й за межами України. Це добра школа, створена за ідеями В. О. Сухомлинського.

Колеж як середній заклад підвищеного рівня реалізує принципи неперервності освіти, в якому на демократичній основі здійснюються виховання й самореалізація особистості учня відповідно до його інтересів, нахилів, ціннісних орієнтацій. На основі впровадження елементів випереджаючої освіти, докорінного оновлення змісту, форм і методів навчання передбачається створення якісно нової системи формування творчої особистості колежанина.

Культуротворча функція школи

Які ж ідеї культивуються в колежі? Передусім — це ідеї культуротворчої функції школи. Колеж дає не лише знання, а передусім допомагає вихованцям засвоїти духовні цінності і норми. Суть навчання: для духовної дисципліни – розвиток душевних сил, здібностей, що дозволяє подолати життєві перепони; для характеру – формування морально-відповідальної особи; для життя – особистісного зростання і саморозвитку і самопізнання; самоактуалізації і самореалізації.

Сучасна школа потребує системного новаторського забезпечення виховної роботи, що ґрунтується на демократичних засадах, принципах особистісно-розвивальної взаємодії, залучення кожного учня до значущої для нього діяльності.

Школа покликана всіляко сприяти відродженню і утвердженню духовної культури, формувати фізично здорове, духовно багате покоління, яке шанує свою громадянську, національну і особисту гідність, виявляє працелюбність до самонавчання і самовдосконалення; формувати основи здорового способу життя, екологічного і економічного світогляду, необхідних для успішної соціальної орієнтації молоді; гарантувати для всіх школярів достатній загальноосвітній мінімум, розвиток природних задатків, їх повноцінну реалізацію у різних видах творчої діяльності. У школі нового типу поглиблюється гуманістичний характер освіти, пріоритети загальнолюдських цінностей, вільний розвиток особистості. Зміст освіти має враховувати різноманітність світоглядних підходів, допомагати реалізації права учнів на вільний вибір поглядів і переконань. Школа не обтесує і не обламає дитину, а сприяє розвитку її творчих сил, визнає право на свободу фізичного і духовного розвитку, поважає особистість, виховує в душі поваги прав людини.

Український колеж – це передусім виховний заклад, що сприяє духовному становленню особистості учня, створенню умов для його потреб та інтересів. Хто вчить, той і виховує, – дороговказ для кожного педагога. Щоб освіта перетворилася на фактор, який допомагає людині, повинні бути не вчителі та учні у вузькому розумінні слова, а вихователі і вихованці.

Проблеми становлення виховної системи у школах нового типу

Становлення виховної системи у школах нового типу відбувається у протиставленні консервативного і прогресивного. У деякі з них переноситься негативний досвід ігнорування виховної роботи. Все це зумовлює необхідність докорінного оновлення змісту, форм і методів виховання, забезпечення його гнучкості, диференціації, динамізму, оперативності, здатності адекватно реагувати на зміни в суспільстві, максимально враховуючи

інтереси і потреби здібних і обдарованих дітей. З урахуванням суспільних тенденцій, негативних процесів у школах нового типу осмислюються методичні аспекти досягнення нової якості формування особистості учнів. Триває процес становлення оригінальних виховних систем, що відповідають профілю навчального закладу, особливостям психічного і морального розвитку учнів, їхнім духовним потребам.

Комплекс заходів, які дають змогу сконструювати оптимальний варіант системи виховної роботи, включає:

- врахування результатів вивчення особистості дітей під час організації виховної діяльності;
- комплексне проектування завдань виховання, психічного розвитку учнів, їх конкретизації;
- вибір оптимального змісту виховання;
- комплексне використання індивідуальних і групових форм і методів;
- координацію впливів на особистість;
- організацію самовиховання школярів, розвиток їх самодіяльності і самоврядування;
- організацію діалогічного спілкування, що ґрунтується на принципах довір'я;
- інформаційно-методичне забезпечення виховного процесу, впровадження демократичних форм управління вихованням.

Деякі принципи організації виховного процесу

Принцип творчої діяльності, самодіяльності і самостійності

Школа розкріпачує творчі сили кожної дитини, максимально розвиває її самостійність у пошуку істини шляхом залучення до різних видів творчої діяльності, до розв'язання завдань в естетично збагаченому середовищі. Узгоджена з віком творча діяльність сприятиме підвищенню мотивації до праці, розвитку інтелекту, максимальному розкриттю здібностей. Школа допомагає формувати в учнів здатність до конструювання, до відкриття нового. Розвиток духовних сил означає розвиток конструктивних здібностей, вільний вияв свого «Я». З вербальної (словесної) школа перетворюється на школу дії, школу самореалізації особистості.

Принцип демократизації

Це передусім співробітництво вихователів і вихованців у розв'язанні завдань життєдіяльності останніх, усунення авторитарного стилю виховання, утвердження таких форм, які сприяють формуванню демократичної культури особистості.

Принцип гуманізації взаємин учителя і учнів

Сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на соціальний захист, на розвиток здібностей і виявлення індивідуальності, на самореалізацію фізичних, психічних, соціальних і духовних потенцій, на створення соціального фільтру до руйнівних впливів негативних факторів навколишнього середовища. Назріла необхідність у роботі педагогіки партнерства, виховання нового кодексу поведінки. Дух школи: виховання свободою і для свободи.

Принцип психологізації виховного процесу

Центром навчально-виховного процесу має стати дитина з її складним світом думок, почуттів, її «Я»-концепцією», а метою – формування такої позиції, котра, виявляючись у соціальній активності і гуманістичній спрямованості, детермінує її самоактуалізацію, самореалізацію можливостей.

Принцип індивідуалізації та диференціації виховної діяльності

Врахування рівнів фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку учнів, їх соціальної активності. Побудова на цій основі групової та індивідуальної програми розвитку, стимулювання пізнавальної, комунікативної, орієнтова-но-ціннісної активності дітей, їх саморозвитку. Педагогічний колектив стимулює мотивацію майбутнього в колежан, допомагає у систематичному плануванні власної діяльності.

Принцип врахування інтересів і потреб дитини

Сучасні психолого-педагогічні методи дають змогу максимально вивчити запити, інтереси учнів і на підставі цього коригувати виховний процес.

У практичній діяльності школа керується принципами, сформульованими у Законі «Про освіту в Україні». Це рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту; гуманізм; демократизм; пріоритет загальнолюдських цінностей над політичними і класовими інтересами; органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями, незалежність

освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій; науковий характер освіти; гнучкість і прогностичність системи освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування.

Виховна система школи – явище динамічне. Воно народжується, удосконалюється, оновлюється. Управління виховною системою здійснюється через конкретизацію цілей виховання, розширення провідних видів діяльності, запровадження новацій у виховний процес, діяльність соціально-психологічної служби, яка забезпечує коригування та удосконалення відносин, розширення взаємодії з середовищем. Виховні системи шкільного нового типу перебувають на початковому етапі становлення. Триває осмислення першого позитивного та негативного досвіду. Розпочато експерименти з різних напрямів розвитку творчої особистості, створення умов для їх реалізації.

В Українському колежі з метою цілісного підходу до виховання виділено провідну експериментально-пошукову проблему «Система роботи щодо самореалізації особистості учня». Увага звертається на виявлення факторів і умов самореалізації особистості, а також на розробку нових методик її вивчення.

Організація взаємодії дитячих колективів

Організація взаємодії дитячих колективів включає ряд етапів:

1. Вивчення відносин, інтересів і потреб.
2. Формування системи взаємодії, відносин організаційних форм.
3. Організація спільних форм дозвілля, взаємодії класів, гуртків і клубів, зустрічей з цікавими людьми, запрошення творчих колективів, взаємодії з батьками шляхом створення асоціацій, батьківських клубів, презентацій класів.
4. Консультування: психологічне – дітей, педагогічне – батьків, органів самоврядування учителів та учнів.

Триватиме робота по створенню комп'ютерного інформаційного банку даних про кожну дитину.

Ефективність діяльності колежу значною мірою залежить від досягнення інтегрованості, комплексності виховного процесу, концентрації педагогічних зусиль на системних, організаційних формах (клубах, інформаційно-консультативних центрах, центрах за інтересами, ключових справах, тематичних програмах тощо).

У становленні системи самореалізації особистості беруться до уваги такі **критерії оцінки результативності**:

1. Упорядкованість діяльності колежу: відповідність змісту, обсягу і характеру виховної роботи можливостям і умовам школи; скоординованість усіх шкільних виховних заходів; їх педагогічна доцільність, необхідність і достатність; узгодженість планів; чіткий ритм і чітка організація шкільного життя. Наявність зон вільного розвитку окремих класів, груп на противагу заорганізованості.
2. Інтегрованість виховних процесів у комплексі, концентрація педагогічних зусиль у великі «дози виховання», системні організаційні форми (клуби, інформаційно-консультативні центри, ключові справи школи, цільові творчі програми).
3. Адекватність системи поставленим цілям, реалізація педагогічної концепції. Спільність основних цінностей. Школа нового типу має виробити свій статус.
4. Загальний психологічний клімат школи, стиль відносин у ній, соціальна захищеність дитини, внутрішній комфорт, емоційна насиченість життя колективу.
5. Соціальна орієнтація особистості, зорієнтованість її та головні загальнолюдські цінності.
6. Розвинута самосвідомість, тобто сукупність уявлень про себе, на підставі яких особистість буде свою поведінку і взаємини з іншими людьми. Планування правильної життєвої стратегії.
7. Соціальна відповідальність як логічний наслідок виховання громадської активності.
8. Гуманізм, людяність, милосердя. Реалізація захисної функції особистості.
9. Здатність до творчості – важлива якість сучасної людини, суспільна потреба.
10. Інтелігентність, високий рівень загальної культури. Наявність мікрокультури – культури автономії школи. Традиції, які становлять духовну власність колежу.

Психолого-педагогічне проектування виховного процесу передбачає проектування розвивальної взаємодії вихователя і вихованця як системи, компонентами якої є:

- психолого-педагогічна діагностика фізичного, психологічного, соціального і духовного розвитку особистості учнів;

- постановка педагогічних завдань, внесення коректив до існуючих планів;
- організація (самоорганізація) діяльності вихованців;
- моніторинг динаміки рівнів їх соціальної активності;
- регулювання (саморегулювання) і корекція (самокорекція) відхилень у фізичному, психічному, соціальному і духовному розвитку та поведінці учнів;
- аналіз і прогнозування виховних ситуацій міжсуб'єктної взаємодії на індивідуальному і груповому рівнях.

З метою забезпечення реальних умов для виявлення, розвитку і реалізації потенціальних можливостей кожного учня в коледжі практикуються колективні творчі справи, участь учнів у малій академії наук, занурювання в улюблений навчальний предмет, уроки ерудиції, проведення предметних тижнів тощо.

Оновлення виховного процесу передбачає освоєння динамічних активних форм і методів, що відповідають інтересам і потребам учнів. Зростає роль діалогу як демократичного шляху пошуку істини. Без нього неможливо оволодіти цінностями духовної культури. Саме демократична культура потребує розуміння нових відносин у системі «людина – суспільство – держава», уміння вести дискусію, обстоювати свою думку, знання демократичних процедур, прав і обов'язків. Школа нового типу має стати місцем, де діти відкрито висловлюватимуть свої думки, що ґрунтуються на їхньому життєвому досвіді і спостереженнях. У школі нового типу реалізується механізм відповідей на запитання, які хвилюють учнів. З урахуванням цього зростає роль дискусійних клубів, клубів за інтересами. Педагогічний колектив має подбати про те, щоб коледж став справжнім клубом.

Ідеал будь-якого навчального закладу – перетворення його в **школу-клуб**, навчально-виховний комплекс.

Що таке клуб? Які його характерні ознаки?

Клуби як демократичні форми спілкування виникають на переломних етапах історії. Вони є характерним інститутом будь-якої цивілізованої держави, функціонують, зокрема, у багатьох сучасних школах Англії, США, Франції, Японії. Клуб – **самодіяльне об'єднання, яке сприяє задоволенню різнобічних інтересів і потреб школярів у підвищенні своєї духовної культури, формує уміння самостійно мислити, висловлювати, відстоювати свої почуття і погляди.** За тематичною спрямованістю можуть діяти економічні, історичні, політичні,

культурологічні, світоглядні, народознавчі, юридичні, інформаційні клуби, а також відеоклуби. Тут реалізується принцип добровільного членства, тематичного самовизначення, самоуправління і самоосвіти, колективного пошуку і реалізації прийнятих рішень, індивідуалізації форм і методів роботи, спрямованості на досягнення соціально значущого результату, самореалізації і самоосвіти особистості, реалізації пропозицій членів клубу.

Досягнення нової якості виховання, його спрямованість на розвиток і саморозвиток творчої особистості учня значною мірою залежить від актуалізації змісту виховного процесу, освоєння діалогічних форм спілкування. Постійний, конструктивний діалог, культура дискусії, врахування громадської думки – невід’ємні риси шкільного життя. Недооцінка творчих можливостей дітей, невміння або небажання враховувати їхні специфічні особливості, інтереси призводять до збіднення процесу соціалізації особистості, породжують формалізм, бездумне повторення загальновідомих істин.

Години спілкування як форма організації ціннісно-орієнтаційної діяльності учнів

Широкі можливості для творчої самореалізації відкривають години спілкування, якщо вони мають нестандартний, пошуковий, дискусійно-полемічний характер. В Українському колежі їх розглядають як форму організації ціннісно-орієнтаційної діяльності учнів, що сприяє самостійному становленню в них системи поглядів і поведінки. Врахування індивідуальних особливостей класу допомагає уникнути формалізму у виборі тем для спілкування. Важливо, що згадані педагоги до підготовки годин спілкування залучають школярів, особливо старшокласників, спираючись на їхню активність, знання, інтереси, поступово формують у них самостійність, ініціативу, творчий підхід до справи.

Оскільки справа ця нова, то, звісно, не в кожного все вдається. Дехто з класних керівників вбачає у цих годинах лише можливість компенсувати прорахунки в позакласній роботі, перетворюючи їх у невиразну розмову про «поточний момент», «прочуханку» двічників або порушників дисципліни. Слабо освоюється новий зміст уроків ерудиції, бесід морально-етичного спрямування, на

які варто частіше запрошувати цікавих людей, батьків. Не завжди використовуються багаті можливості бібліотек, книг, культурно-освітніх закладів. Недооцінюється значення годин спілкування у формуванні інформаційної та демократичної культури колеган.

Не нав'язуючи своєї думки, важливо підвести учасників розмови до правильних висновків, загострити їхню увагу на найсуттєвішому, навчити зіставляти різні точки зору, домагатися суворої аргументації тих чи інших позицій. Ефективність годин спілкування значною мірою залежить від актуальності теми, від того, чи одержують на них діти відповіді на гострі питання, які їх хвилюють. Основою проведення годин спілкування є цільові творчі програми: «Я – громадянин», «Я – киянин», «Я – колежанин», «Я – людина», «Я і культура», «Я і сім'я» тощо. При визначенні теми важливо враховувати думку колеган. Кожному класному керівникові доцільно мати свій банк тем для дискусій, диспутів, уроків ерудиції, де враховано вікові особливості, інтереси і потреби дітей. Визначивши тематику годин спілкування, можна заздалегідь подбати про їх інформаційно-методичне та бібліографічне забезпечення, скласти замовлення для бібліотек.

Головне у вихованні – створення умов для реалізації інтересів дитини, її права на здорове зростання і розвиток. Тому нашу роботу ми спрямовуємо на досягнення саме цієї мети. І починаємо з найважливішого – здоров'я. Кожен вихователь передусім повинен досконало вивчити особливості дитини: стан здоров'я, фізичний розвиток, психічний стан, особливості характеру, темперамент. Цю роботу проводить класний керівник разом з психологом та лікарем. За допомогою тестування, анкетування створюємо «Медичні картки» учнів, «Листи здоров'я», «Картки індивідуального розвитку дитини», «Картки інтересів». Обов'язковими є фізкультхвилинки, що їх проводять інструктори класу.

Знаючи нахили дитини, її здібності, риси характеру, фізичний та психічний стан, «генеалогічне дерево», стосунки в сім'ї, соціальну роль, можна формувати комунікативну культуру, створювати позитивний психологічний клімат у класі.

Створення виховного середовища в Українському колежі

Роками ми звикали йти до класу з вимогами: краще вчитись, добре поводити себе. У гуманістичному вихованні треба так будувати стосунки з дітьми, щоб кожному з них захотілося поділитися з вихователем класу своїми проблемами: чи то виникли труднощі з вивченням матеріалу, нерозуміння однокласників, учитель повівся несправедливо чи, може, щось трапилося вдома. Тільки в позитивному мікрокліматі дитина може розвиватися як творча особистість.

Цьому сприяють години спілкування у формі рольових ігор, розв'язання проблемних ситуацій, робота у групах, колективна праця, творчі справи, самоврядування, «круглі столи». Особливо подобаються дітям «круглі столи» у класах на паралелях з метою планування роботи на чверть, за підсумками подорожей до інших міст, екскурсій, обговорення кінофільмів, художніх виставок.

Діти мають можливість вільно висловлювати свої думки, вносити пропозиції, брати на себе відповідальність за ту чи іншу справу, вони самі розділяють ролі, відразу випускають інформаційні листки, бюлетені. Колежани пробують себе в ролі журналістів, акторів, художників, поетів. Цікаво, що творчі книжки є не тільки в кожного учня, а й ведуться літописи класів, оформляються куточки творчості і навіть музеї класу.

Діти з великим задоволенням придумують рубрики для своєї газети: «Шкільні новини», «У світі цікавого», «Наша творчість», «Вісті з уроків» та ін. Ретельно збирають матеріали, беруть інтерв'ю, конспектують цікаві лекції. Тричі на місяць збирається редакційна колегія, і після копіткої праці виходить у світ дитяча «ластівка».

Прагнемо, щоб діти відчули: кожний з них має цінність, ним пишаються, його поважають. Треба знати своїх спортсменів, художників. Для цього влаштовуємо виставки дитячих робіт у класах і школі; галереї портретів; залучаємо дітей до участі у святах, концертах.

У колежі зароджуються традиції: презентації класів, творчі звіти перед батьками, День колежу, «Поетичні свічки», бали. День колежу – це велике свято, до якого готуються всі: і дорослі, і малі. Починається воно з великої концертної програми, виступів гостей, нагородження кращих колежан та ін. Цього дня учні можуть поставити запитання будь-кому з учителів на будь-яку тему.

Працюють ярмарки, виставки, кафе, де діти пропонують тістечка, сувеніри. Проводиться посвячення в колежани. До цього свята створюються вірші, пісні, присвячені колегам.

Другою частиною свята є розваги, ігри, турніри ерудитів, конкурси, вікторини, які пропонують учні кожного класу. Переможці отримують призи, сувеніри в «магазині». Школа прикрашена газетами, рекламними оголошеннями. Дитячі голоси, сміх стихають тільки під вечір.

Важливим етапом створення умов для розвитку самоврядування, колективної творчої діяльності є організація дозвілля школярів, зокрема організація клубів. Уже створений фольклорний ансамбль «Василечки». Його тепло зустрічають і на підприємствах, і в музеях, і на відкритих майданчиках. І в програмах радіопередач лунають дитячі голоси.

Важко впізнати дітей, які відвідують заняття театру-студії «Вертеп»: змінилася хода, постава. Юні актори легко перевтілюються, з успіхом виступають у конкурсних змаганнях.

Полюбилися колежанам творча акторська майстерня, клуби «Ритор», «Діалог», «Добродії».

З метою залучення дітей до наукової роботи, розширення світогляду, поглиблення знань з природничих дисциплін створена дитяча кафедра природничих наук. На її засідання нерідко запрошуються вчені, діти відвідують музеї, проводять екскурсії, ігри, вікторини тощо.

Є в школі і шкільна газета, де можна ознайомитись із досвідом роботи вчителів, з їхніми роздумами, поглядами на вічні проблеми навчання та виховання, дізнатися про новини шкільного життя, одержати поради, зазирнути у «поетичний зошит», розв'язати кросворд або ребус. Готується збірник дитячих творів.

Одна з найцікавіших подій колежанської родини — відкриття **Міжнародного Клубу дитячої дипломатії**, що відбулося 31 травня 1997 року.

Клуб в Українському колегі – місце, де учні відкрито висловлюють свої думки, що ґрунтуються на їхньому життєвому досвіді і спостереженнях. Тут діти отримують відповіді на питання, які їх хвилюють, а також здійснюється інтелектуальний розвиток членів Клубу, утверджується співробітництво, двосторонній обмін досвідом та народними традиціями.

Дитячий клуб:

- поширює знання з проблем громадянської освіти, прав людини;
- вивчає технологію і методику проектів у школах та ліцеях світу;
- поширює знання з міжнародного права, теорії зовнішньополітичної діяльності, демократичних стосунків та форм спілкування.

Клуб у колежі існує для утвердження демократичних цінностей у людині, суспільстві і може допомогти утвердженню демократії світу і прав людини.

Клуб має інформаційний, культурологічний, світоглядний напрямки, які повинні забезпечити розвиток і саморозвиток творчої особистості учнів, актуалізацію виховного процесу колежу, освоєння діалогічних форм спілкування.

Клуб сприяє обміну інформацією з питань культури, освіти, народознавства між дитячими організаціями світу.

Діяльність МКДД спрямована:

- на трансформацію гуманітарної та суспільствознавчої освіти в середній школі;
- на оновлення виховного процесу, освоєння динамічних активних форм і методів, що відповідають інтересам і потребам учнів;
- на розробку спеціалізованих навчальних модулів та навчальних посібників;
- на підтримку культурних ініціатив;
- на підтримку діяльності молодіжних організацій;
- на вдосконалення знання рідної та іноземної мов (англійської, французької);
- на виявлення шляхів підвищення культури дискусії і політичної майстерності, комплексного використання виховних можливостей літератури і мистецтва.

Головна мета МКДД:

- створити якісно нову систему формування творчої особистості членів Клубу на основі впровадження випереджаючої освіти, докорінного оновлення змісту, форм і методів виховання;
- забезпечити переорієнтацію і психологізацію виховного процесу, оволодіти проектуванням розвитку особистості колежан, організувати інноваційну підготовку вчителів і стимулювання їхньої творчості, урізноманітнити зміст позашкільної діяльності;

- організувати співробітництво освітніх організацій з метою підвищення загального рівня освіти та поширення екологічних знань;
- розвивати дружні зв'язки між молоддю різних держав («народна дипломатія»);
- вивчати демократичні традиції у розвинутих країнах світу;
- сприяти організації цікавого і змістовного дозвілля молоді, всебічному розвитку колежан, підвищенню їхньої політичної культури;
- забезпечити зайнятість молоді, реалізацію особистості в умовах навчання і виховання, спрямувати на здоровий спосіб життя та його пропаганду.

Дитячий клуб:

- виконує функцію ціннісної орієнтації, допомагає світоглядне самовизначитись, продемонструвати власні цінності;
- поширює знання з міжнародного права, теорії зовнішньої політичної діяльності, демократичних стосунків та форм спілкування;
- поширює знання з проблем громадянської освіти, прав людини; вивчає ідеї освоєння зв'язків з громадськістю;
- вивчає технологію і методику проектів у школах та коледжах розвинутих країн світу.

Діяльність клубу включає:

- вивчення світової історії та дипломатії;
- отримання найсучаснішої інформації про демократичну освіту, суспільно-політичний лад, спосіб життя різних країн світу;
- вдосконалення знань з української та іноземних мов;
- обмін навчальними посібниками;
- проведення міжнародного конкурсу «Юний дипломат»;
- обмін учнями та вчителями.

ВИХОВНА СИСТЕМА ВЕЛИКОСОРОЧИНСЬКОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ

Дитяча організація „Козацька республіка”.

Сама ідея проведення експерименту в школі ґрунтувалась на реалізації концепції української національної школи, яка народжувалась у той час в освітянському суспільстві, й у своїй основі передбачає перебудову навчально-виховного процесу на основі національної матеріальної та духовної культури

українського народу, його справжній, а не фальшивій історії. Тому такою органічною складовою експериментальної роботи для педагогічного колективу стала ідея створення у школі-інтернаті демократичної дитячої організації «Козацька республіка», в якій можна було б повністю змодельювати суспільно-економічні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, і в такий спосіб виховувати у дітей почуття належності до рідного народу на самобутній і неповторній історії козаччини, на кращих зразках національно-етнічної культури, традицій, звичаїв української національної сім'ї, народу.

У цьому аспекті педагогічний колектив звернув особливу увагу на такі особливості творчої спадщини А. С. Макаренка:

- природовідповідність (це основа будь-якої педагогічної концепції. Вона завжди впливає з об'єктивної реальності життя, потреб суспільства і діалектичних законів його розвитку);
- народність (тисячами ниток реальне життя зв'язує старше і молоде покоління, відбувається суб'єктивно-об'єктивний зв'язок, через який передається життєва естафета досвіду поколінь. Саме в цьому полягає глибинна суть суспільного виховання);
- виховний вплив сім'ї на дитину (витоки будь-якої педагогічної системи лежать у сім'ї, в родинній педагогіці, адже нашими найкращими і першими педагогами є батько і мати, які ввібрали в себе моральні норми, традиції і звичаї рідного народу і передають їх своїм дітям);
- принцип різновіковості (об'єднання дітей різного віку, яке допомагає організувати середовище та атмосферу великої і дружної родини та змодельювати структуру первинного дитячого колективу за різновіковим принципом);
- принцип трудового навчання та виховання (в умовах школи-інтернату – це моделювання максимально наближеної до реальних умов ринкової економіки системи економічного навчання та виховання учнів).

Структура навчально-виховної роботи

Зміст експериментальної роботи полягає в суттєвій зміні структури навчально-виховної роботи, а саме:

- зміни в навчальному плані – збільшення кількості навчальних годин з основних навчальних предметів державного компоненту за рахунок годин виховної роботи, які раніше відводилися на самопідготовку учнів до уроків;
- виконання домашніх завдань на додаткових корекційних уроках під керівництвом і контролем вчителя-предметника, що забезпечує необхідний рівень індивідуалізації, диференціації та засвоєння учнями програмового матеріалу. Додатково в режимі дня школи передбачено 1–1,5 години для самостійної індивідуальної роботи з підготовки домашніх завдань;
- розподіл предметів навчального плану в школі протягом робочого дня на дві частини: в першу половину дня (до обіду) вивчаються предмети державного компоненту, в другій половині дня (після обіду і відпочинку) – предмети державного та шкільного компоненту (фізкультура, музика, образотворче мистецтво, трудове навчання, факультативи), проводиться гурткова робота;
- впровадження тематично-залікової форми контролю та обліку знань з метою дослідження якості засвоєння програмового матеріалу. Основні поняття, які обов'язкові для засвоєння учнями і передбачені навчальними програмами, поставлені під суворий контроль і облік учителів-предметників. Жоден учень не одержує підсумкової оцінки з теми, не здавши обов'язкові поняття, передбачені програмою, хоча б на задовільну оцінку.

Структурна перебудова виховної роботи у санаторній школі-інтернаті на основі запровадження різновікових виховних груп та перенесення центру виховної роботи саме у ці первинні дитячі колективи, які об'єднані в рамках дитячої громадської організації «Козацька республіка», створила взаємини, максимально наближені і характерні для великої дружної сім'ї, в якій панують взаємоповага і підтримка, захищеність, співпереживання і взаємодопомога.

Саме в різновікових групах напрацьовуються незабутні уроки і традиції сімейного виховання, створюються родоводи різновікових загонів. **Головне педагогічне завдання**, яке переслідує педагогічний колектив школи, – наблизитись до моделі санаторної школи-інтернату «школа-родина», відштовхуючись

від різновікової виховної групи, як структурної моделі «група-сім'я». Створені на основі різновікових виховних груп органи учнівського самоврядування представлені виключно учнями старших класів, які залучаються до виховної роботи як помічники педагогів, практично вирішують усі питання шкільного життя, побуту, дозвілля учнів у позаурочний час через добровільне дитяче об'єднання «Козацька республіка».

Перший експериментальний різновіковий загін був створений на добровільній основі у школі-інтернаті в 1995 році. Сферою виховного впливу різновікової групи були визначені: побут дітей, позакласна та позашкільна робота, дозвілля.

Організація дитячого колективу на основі різновікових загонів надає значно ширші можливості для змістовної роботи з дітьми:

- забезпечує тісну взаємодію дітей різного віку як у межах загону, так і в межах усієї школи;
- поєднує в школі-інтернаті два види структурування первинного дитячого колективу – класу (на уроках) і різновікового загону (у сфері побуту і в позаурочний час);
- дає чудову можливість організувати спілкування і взаємодію дітей як по горизонталі (в класах), так і по вертикалі (в різновікових групах), а це об'єднує і згуртовує шкільний дитячий колектив; дає змогу залучити до виховної роботи практично всіх учнів старших класів;
- формує на принципово нових засадах органи учнівського самоврядування;
- робить виховний процес у різновіковій групі безперервним і чітко зорієнтованим на особу вихованця;
- допомагає краще організувати побут дітей поза школою;
- забезпечує наступність виховної роботи у різновікових групах з року в рік (наступність поколінь);
- сприяє рівним, дружним, міцним, «сімейним» стосункам між дітьми;
- перетворює загальношкільний дитячий колектив у постійно діючий «соціальний організм».

Різновікова виховна група виявляє собою контактну єдність, де всі члени колективу пов'язані безпосередніми відносинами і залежностями.

Саме у різновіковій групі формується атмосфера спілкування, характерна для виховання дитини в міцній дружній сім'ї. Різновікова виховна група – це своєрідна школа майбутнього сім'янина. Це щоденна практика позитивних вчинків, стосунків, спілкувань і вражень між дітьми; це школа, що дає безцінні уроки, які діти не завжди одержують у своїх сім'ях.

Самоврядування Козацької республіки

На основі української народної козацької педагогіки педагогічний колектив розробив програму добровільного дитячого об'єднання «Демократична Козацька республіка школи-інтернату», яка була заснована 18 лютого 1993 року.

Щороку цей день святкується у школі-інтернаті як свято Козацької республіки.

Головною метою Козацької республіки є виховання в дитині почуття патріота України, мужнього громадянина своєї держави на основі національних державних традицій українського народу. Козацька республіка має свою Конституцію, Прапор, Гімн, Герб, «державні нагороди», органи самоврядування, які обираються на основі загального таємного голосування під час виборів до владних органів Козацької республіки другої неділі лютого щороку. Вибори проводяться на основі розробленого і затвердженого на Великій Козацькій Раді «Положення про вибори до Козацької Республіки» і стовідсоткове моделюють процедуру виборів, які проводяться в суспільстві до органів місцевого самоврядування та Верховної Ради України.

Виборча кампанія висунення кандидатів, довірені особи, агітація, процедура таємного голосування за бюлетенями – про все це учні не дізнаються з газетних сторінок чи екранів телевізора, а випробовують на власному досвіді. Це сприяє формуванню в дітей громадянської самосвідомості, виробляє відповідальність за загальношкільні справи, за власний вибір, а в майбутньому – за долю України. Таким чином – це школа формування почуття громадянина, патріота незалежної України.

Під час виборів до керівних органів Козацької республіки шляхом загального таємного голосування обирається: кошовий отаман, генеральний писар, повний склад Конституційного Суду Козацької республіки, Голова Суду Козацької честі, Голова Банку Козацької республіки, казначей Банку Козацької республіки.

Курінні отамани (це командири різновікових виховних груп) обираються зборами вихованців кожної різновікової групи.

Вони складають Малу Козацьку Раду – постійно діючий орган самоврядування Козацької республіки. Вищим органом Козацької республіки є Велика Козацька Рада, на якій щотижня, а при потребі – і частіше, вирішуються питання “шкільного життя. Розроблені функціональні обов’язки всіх ланок органів дитячого самоврядування санаторної школи-інтернату; вони постійно відповідають за організацію життя дітей у школі та поза нею, а оскільки комплектуються вони в повній відповідності до принципів самоврядування, розроблених А. Макаренком, вони практично втягують у безперервний виховний процес у школі всіх учнів старших класів, педагогізують їх і, що саме головне, перетворюють у надійних і відповідальних помічників вихователів, учителів.

Окремо слід визначити роботу, яку проводить педагогічний колектив з навчання дітей, що входять до складу органів шкільного самоврядування в рамках постійно діючого щотижневого семінару. План роботи семінару-практикуму, його тематика погоджуються на педагогічній раді і контролюються заступником директора з виховної роботи.

Розгляд «справ» дітей за поданням командирів різновікових виховних груп проходить на Малій Козацькій Раді та Суді Козацької честі. Вихователі виховних груп виступають на них як «адвокати» своїх вихованців, вболіваючи за долю дитини. Вихователі добровільно відмовилися від права на винесення покарання дітям, поклавши його на Суд Козацької Честі та Малу Козацьку Раду. У той же час педагоги школи мають право звертатися до них з різними поданнями на захист дитини чи якогось принципу, буває – власний захист. Це демократизує стосунки педагогів з органами дитячого самоврядування, надає їм додаткової ваги і авторитету, Конституційний Суд Козацької республіки розглядає виконання і дотримання законів, відбитих у їх Конституції, на подання педагогічної ради школи, Великої Козацької Ради, Малої Козацької Ради та окремих вихованців.

Педагогічний колектив неухильно дотримується макаренківських принципів керівництва органами дитячого самоврядування:

- створює всі умови для самостійної роботи органів самоврядування школи, забезпечує їм матеріальну базу;

- не дублює і не відмінює їх роботу з питань, які входять до їх компетенції;
- забезпечує право виносити покарання і заохочення вихованцям, проводити їх
- виконання через дитячі різновікові виховні групи та виконавчі органи Козацької республіки.

У випадку, коли органи дитячого самоврядування прийняли рішення до кінця не продумане, педагогічно не виважене чи однозначно невірне, дирекція не відмінює його адміністративно, а звертається до Великої Козацької Ради, Конституційного Суду Козацької республіки, або ж зі своїми пропозиціями повертається для розгляду на Малу Козацьку Раду. Така процедура може повторюватися три рази, і лише після третього схвалення рішення, прийнятого Великою Козацькою Радою, директор школи має право особисто відмінити його виконання.

У практиці школи-інтернату випадків неузгодження дій Великої Козацької Ради і дирекції немає. Органи учнівського самоврядування об'єктивно оцінюють і вірно реагують на всі питання шкільного життя.

Економічна система Козацької республіки

Колектив Великосорочинської санаторної школи-інтернату добивається значного педагогічного і виховного ефекту через працю, яку вихованці школи-інтернату виконують у полі, шкільному саду, на дослідних ділянках, свинофермі, під час самообслуговування.

В основу навчально-виховної роботи з трудового, економічного навчання і виховання педагогічний колектив поклав науково-методичні і практичні напрацювання, розроблені науковцями Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди під керівництвом ректора, доктора економічних наук, академіка І. Ф. Прокопенка.

Суттєвим недоліком виховання дітей в інтернатних закладах є формування у них стереотипу споживача. Діти звикають – держава дає їм все. Це проковує споживацьку психологію. Поза інтернатом вони розгублюються (як раби після відміни рабства). Моделюючи в санаторній школі-інтернаті максимально наближені до реальних умови ринкової економіки, в рамках експерименту запроваджено цілісну систему економічного навчання та

виховання учнів, а саме: в рамках Козацької республіки на основі відповідного Положення створено економічне товариство «Надія» з чіткою структурою:

- працює служба найму («Біржа праці»), звернувшись до якої, діти отримують пропозиції щодо роботи на тиждень;
- для оплати праці запроваджена шкільна валюта — «сорінт»;
- «економічний центр» веде контроль за найманням дітей на роботу та якістю її виконання, нарахування заробітної плати та її видачу;
- працюють шкільний магазин, кав'ярня, дискотека, відеосалон, де зароблені гроші «конвертуються»;
- створено шкільний банк та розроблено Положення про нього, згідно з яким невикористані гроші вкладаються в банк під проценти;
- опановується система авансування та продаж у кредит.

Результати виховної роботи

Педагогічний колектив санаторної школи-інтернату, використовуючи перспективний педагогічний досвід інтернатних закладів республіки, шляхом системного творчого підходу до практичної і теоретичної спадщини А. С. Макаренка:

- досяг більш високої якості навчально-виховної роботи;
- створив умови для глибокої структурної перебудови навчально-виховної роботи в межах санаторної школи-інтернату та зібрав матеріал для можливого застосування набутого досвіду в практиці роботи шкіл-інтернатів області;
- відродив практичний досвід роботи А. С. Макаренка в умовах сучасної санаторної школи-інтернату;
- виявив і відпрацював деякі моменти технології роботи вчителів та вихователів в умовах експерименту;
- максимально інтенсифікував роботу вчителя на уроці, забезпечив йому всі умови і можливості для проведення індивідуальної диференційованої роботи з кожним учнем і на цій основі підніс якість знань дітей та рівень їх домагань;
- у виховному процесі зосередив увагу вихователя на індивідуальній роботі з вихованцями, проаналізував процеси і явища, які відбуваються в дитячому різновіковому колективі з застосуванням психологічної та педагогічної науки; максимально використовував методику паралельної дії А. С. Макаренка;

- організував всю виховну роботу в школі, побуті, позашкільне життя дітей у ланках різновікових виховних груп і домігся керованості виховного процесу;
- забезпечив пріоритет економічної освіти та економічного виховання, економічної орієнтації учнів у підготовці їх до самостійного життя;
- сприяв більш ефективному використанню матеріально-технічної бази школи у навчально-виховному процесі;
- домігся значного поліпшення санітарно-побутових умов проживання дітей, чистоти приміщень та одягу;
- започаткував перспективну роботу зі створення моделі «школа-родина»;
- налагодив профілактику та домігся зменшення правопорушень і порушень правил поведінки учнів, поліпшення зовнішнього і внутрішнього порядку в школі, дисципліни, ввічливості, культури поведінки дітей.

АВТОРСЬКА ВИХОВНА СИСТЕМА В. А. КАРАКОВСЬКОГО (ШКОЛА № 825 м. МОСКВИ)

Школа № 825 – це типова масова школа в густозаселеному «спальному» мікрорайоні на окраїні Москви. Віддаленість від виробничих, наукових, культурних, політичних центрів великого міста створює своєрідний мікросоціум і робить актуальним не лише освітню, а й виховну діяльність педагогічного колективу.

Населення мікрорайону за соціальним складом, культурним рівнем, рівнем освітніх потреб різноманітне.

У 1978 році, коли школа працювала над створенням виховної системи, кожна третя сім'я була неповною; кожна друга мала лише одну дитину. Батьки бачать своїх дітей частіше сплячими; якщо в сім'ї є літні люди, то саме їм довірено виховання, нагляд та харчування дітей.

Педагогічний колектив школи складається з вчителів різного віку. Третину складають випускники даної школи. Склад педколективу постійно омолоджується за рахунок випускників. Учнів у школі більше тисячі.

Авторитет школи незмінне високий. Вона є базовим навчальним закладом Московського державного педагогічного університету, випускники школи складають випускні іспити, які одночасно є вступними до цього вузу.

15 років школа тісно пов'язана з наукою, бере участь у дослідницькій та експериментальній діяльності, працює у творчому режимі, має міцні міжнародні зв'язки.

У цій школі створена цікава система, в основі якої лежать ідеї творчості та наукового пошуку.

Протягом семи років у школі працює наукова лабораторія, яка досліджує проблеми моделювання та розвитку виховних систем.

У штаті школи – 1 доктор педагогічних наук, 4 кандидати педагогічних наук, 5 аспірантів та слухачів. 4 вчителі входять до складу проблемної ради «Теорія та практика виховних систем». На базі школи проводяться систематичні семінари, симпозиуми, конференції від місцевого до міжнародного рівня.

Тут захищено 5 докторських та 26 кандидатських дисертацій.

Школа № 825 – це науково-методичний центр, це школа-лабораторія.

Директор школи – Караковський Володимир Абрамович, народний вчитель СРСР, член-кореспондент РАО, доктор педагогічних наук, професор.

15 вчителів ведуть самостійну дослідницьку роботу, проведено 12 дисертаційних досліджень.

Базові цінності школи

Виховна система школи ґрунтується на загальнолюдських, вічних моральних інностях. Такими в школі є наступні поняття:

1. Земля – спільний дім людства, вступаючого в нову цивілізацію ХХІ століття. Земля людей та живої природи.
2. Вітчизна – єдина, унікальна для людини Батьківщина, наділена долею, яка передалась від його предків.
3. Сім'я – первинна структурна одиниця суспільства, перша людська спільнота дитини та природне середовище її розвитку.
4. Праця – основа людського буття, вид діяльності, який виділив людину із живого світу, адекватний сутності людини.
5. Знання – результат різноманітної і перш за все творчої діяльності, могутній
6. Культура – духовне багатство, накопичене розвитком людських цивілізацій.
7. Мир – спокій та злагода між людьми, народами та державами, головна умова існування Землі та людства.

8. Людина – найвища, абсолютна цінність, об'єкт, суб'єкт та результат виховної системи школи.

Річний цикл виховної системи школи № 825 концентрується навколо декількох ключових справ шкільного колективу. Це педагогічні комплекси, що інтегрують значну частину навчально-виховного процесу, охоплюючи як урочну, так і позаурочну життєдіяльність всього шкільного населення. Ключові справи – це, як правило, яскраві події, періоди підвищеної напруги, виховання «великими дозами». Головною структурною одиницею в них є клас, колектив, якому надається можливість для творчої самореалізації, достатньо свободи вибору змісту, форми його участі в загальній справі. При цьому клас одночасно відчуває себе частиною єдиного цілого і живе ідеями та настроєм усієї школи. Ключові справи аналізуються.

Все, що відбувається у школі, повинно бути педагогічне доцільним. Тобто таким, що в кінцевому рахунку корисно для розвитку людини. Цим і вимірюється у школі педагогічна мудрість та професіоналізм.

В основі організації навчально-виховного процесу у школі № 825 покладена ідея цілісності. Виховання, навчання та розвиток людини здійснюються в єдиній педагогічній, особистісно-орієнтованій системі. В її основу покладено пріоритет виховання як цілеспрямовану дію на процес розвитку особистості. Такий підхід дозволив зробити головною метою школи не знання, уміння та навички, а саму дитину. Виховна система стала основою для поєднання в єдине ціле різноманітних та різнорідних компонентів.

Головним композиційним вузлом системи є комунарський збір, який проводиться під час весняних канікул старшокласниками школи, вчителями та випускниками. Його важко віднести до якогось певного виду діяльності. Це складна педагогічна композиція.

Разом з тим, збір – самостійна духовна цінність, феномен шкільної культури, який передається від покоління до покоління. Умовно можна відзначити, що комунарський збір – діюча модель оптимальних людських відношень. Збір займає за часом менше 1% навчального року, є найсильнішим засобом об'єднання, створення почуття «ми». Збір – це постамент системи життя, в яку входять ключові комплекси загальношкільної справи, що внутрішньо пов'язані між собою. КТС вносять

організаційну упорядженість у життєдіяльність шкільного колективу, задають певний ритм.

У школі створена **система великих і малих традицій**, що, як правило, дотримуються.

У педагогічному колективі школи № 825, як у дружній, згуртованій родині, є власні традиції, свої особливості образу життя. Так, до Дня вчителя готується спеціальна творча програма, в якій беруть участь всі педагоги. Однією із складових частин її є урочистий ритуал посвяти в учителі школи № 825.

Безумовно, не обходиться без гумору. Тому нове поповнення педагогічного колективу (а це, як правило, колишні учні!) зобов'язано ознайомитись та прийняти **шкільні заповіді**:

1. Школа – твій рідний дім. Дорожи дахом дому свого, навіть якщо він протікає. і (У школі, дійсно, деякий час протікав дах шкільної будівлі. Зараз все гаразд, але редакція першої заповіді не змінилася.)
2. Нехай у нашому домі плачуть тільки від радощів, а зморшки будуть слідами колишніх посмішок. Хай буде сонце! Хай сховається темрява!
3. Не красива хата кутками, а красива пирогами. Але в кожному пирозі головне – начинка. Пирого з поганою начинкою або пирого ні з чим – це халтура і обман.
4. Говори, що знаєш, роби, що вмієш. При цьому пам'ятай, що знати і робити більше – нікому не завадить.
5. Шкільна справа – це і наука, і мистецтво, і художня самодіяльність. Сьогодні навіть у самодіяльності перш за все цінується професіоналізм.
6. Не відчуваєш любові до дітей – сиди смирно, не кажи багато. Право на голос у нас має тільки справжній друг дітей.
7. Пам'ятай, що адміністрація – друг людини. Копаючи, вона шукає свіжий, життєдайний струмок. Не плюй у колодязь: знадобиться...

Цим семи заповідям відповідають **сім добродійностей**, які повинен виховувати в собі кожен учитель школи:

1. Вірність школі.
2. Добронравність.
3. Чесне ставлення до справи.
4. Високий професіоналізм.
5. Потяг до самовдосконалення.
6. Любов до дітей.
7. Повага до адміністрації.

Говорять, що кожний жарт має долю правди, її частка велика в цьому жартівливому обряді. У будь-якому разі вона допомагає підтримувати в доброму робочому та психологічному стані шкільний колектив.

Форми, методи, прийоми, які поєднують навчання й виховання в спільному процесі.

Громадський огляд знань
Робота штабів знань
Міжпредметні, інтегровані уроки
Міжвікові уроки
Різноманітні творчі роботи учнів
Уроки творчості
Спільна (з активом учнів) підготовка, проведення й аналіз уроків
Створення ситуації вибору (багатоваріантність завдань і днів)
Партнерство учня в проведенні навчально-пізнавальних занять
Проведення уроків учнями педкласів
Інтегровані заліки
Нові форми іспитів
Ділові та рольові ігри
Мозкова атака
Університет старшокласників
Наукова конференція, брифінг
Використання комунарської методики
Зустрічі з захопленням
Оглядачі за круглим столом
Година питань і відповідей
Усний журнал «Надзвичайне поруч»
Що? Де? Коли?
Дидактичні казки
Подорож до предмету
Аукціон знань
П'ятихвилинки допитливих
Робінзонада
Дидактичний театр
Азбука дидактичних знань
Експерсії, поїздки, походи, експедиції
Подорож до Країни таємниць
Клуб «чомучок»
Читай-місто
Пізнавальна частина ТУ
Пізнавальний КВК
Історичні ігри
Педагогіада
Захист фантастичного проекту
Свято знань
Суд над предметом
60 секунд цікавої інформації

Предметний ринг

Посвята випусників початкової школи у п'ятикласники

Робота учнів 3-х класів на комп'ютерах

Організація персональних виставок учнів і вчителів

Робота на уроці довідкового бюро «Пряма лінія»

Практикум доброти

Навчальні зустрічі на уроці

Інтерв'ю з історичною особистістю

П'ятихвилинка рефлексії

Конкурс запитань

Тихе опитування

Захист ідей

Конкурс шпаргалок

Уроки під блакитним небом

Уроки трьох рівнів

Урок-бенефіс

Робота столу знахідок, знань

Експеримент за окремими темами в рамках залікової системи

Урок захисту знань

Використання прийому снігової кулі

Факультативи як прообраз профільного навчання

Додатковий урок за вибором

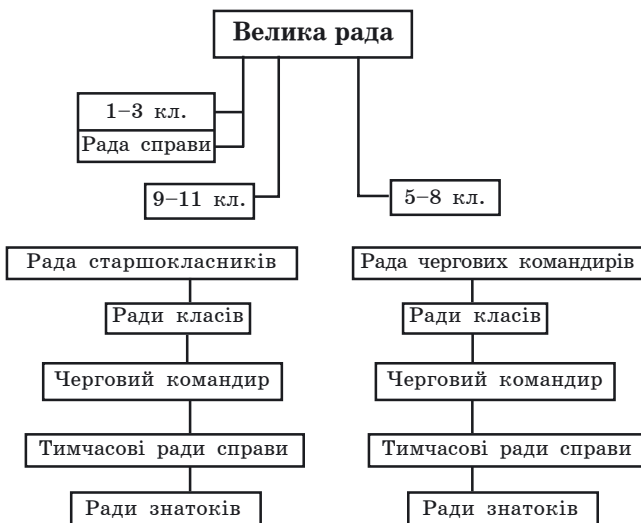
Уроки обміну

Взаємне навчання

Перенесення на сім'ю шкільних форм роботи

Навчально-виховна діагностика

**Структура органів учнівського самоврядування в школі №
825 м. Москви**

В. А. Караковський та його колеги вважають, що школа, по типу стосунків у ній, ближче до сім'ї, ніж до парламенту.

У школі з'явився смак до колективного планування, аналізу, педагогічних дискусій.

Педагогічний процес у школі підпорядкований трьом доцільностям:

- природній;
- культурній;
- педагогічній.

Авторська виховна система В. А. Караковського — це динамічне, розвиваюче явище. У школі склався дієвий механізм наукової корекції та регуляції.

В. А. Караковський та його колеги уважно слідкують за пульсом усього складного шкільного організму і при перших ознаках старіння системи оновлюють його компоненти.

ШКОЛА М.П. ЩЕТИНІНА

Перше, що вражає відвідувачів, – це унікальні корпуси і будинки. Декілька років тому хлопчики і дівчатка, учні Щетиніна, почали будувати цю маленьку державу в затишному місці, де були тільки ліс і гори. Тепер там є свій малий конференц-зал, хореографічний зал, спортивний майданчик, кухня-їдальня, пекарня, цех з виробництва соєвого молока та іншої продукції, лазня, столярні майстерні, свердловина для забору води, швейний цех. Країна на підйомі!

Щетинін відкрив шлях до поступу педагогічної думки подібно до славетного Вітторіо де Фельтре, котрий понад 550 років тому своєю «Школою радості» дав імпульс гуманній педагогічній думці. Потужність цього руху сягнула наших днів, не виснажиться і в майбутньому. Щетинін зі своїми думками і справами – виняток у нашому нинішньому освітньому просторі, і він же норма майбутнього. Кажучи про Щетиніна, зрозуміло, маємо на увазі тих, хто так само створює свої освітні варіації на тему педагогіки любові, педагогіки гуманізму, педагогіки душі і серця.

Що ж відбувається у школі Щетиніна?

- У школі Щетиніна немає класів і однікових груп дітей.
- Тут ніхто не зможе сказати, в якому він класі.

- Немає тут уроків у тому значенні, у тих формах, які склалися в масовій свідомості й практиці, немає дзвоників на урок, немає тем уроків.
- Не шукайте тут звичайних шкільних програм і підручників, їх теж нема, замість них є щось інше.
- Не шукайте тут педагогічного колективу з педрадами і педагогічними об'єднаннями, бо тут кожен є водночас і учнем, і вчителем.
- Не треба ходити по корпусах, аби відзначити, як обладнано класні кімнати і кабінети, скільки там комп'ютерів тощо; ви не побачите всіх тих принад, якими так пишаються звичайні школи.
- Не дивіться на дітей як на школярів, бо тут їх вчать мислити серцем, вирішувати розумом, створювати руками і всім життям.

Школа Щетиніна – справжня громада в найкращому розумінні цього поняття, у контексті російського історичного шляху, російської соціально-економічної та духовної культури. Саме обцинний спосіб життя стає для багатьох каменем спотикання під час ознайомлення зі школою Щетиніна. Устремління до мети, спільні інтереси та ентузіазм, відданість ідеалам і любов до ближнього, взаємна підтримка і взаємодопомога, висока організованість, що виключає такі поняття, як порушення дисципліни і правопорушення, піднесене розуміння почуття Батьківщини, творча праця кожного, підкреслена повага до родової пам'яті, предків, батьків, уникання нищих людських пристрастей – паління та алкоголізму, злості та марнославства, заздрості й ненависті. І все це винятково на основі добровільного вибору кожного учня. Тут живуть так: хочеш залишитися – поживи спершу зо два тижні, зроби вибір, а потім вирішуй остаточно. Тому що порушувати морально-духовні основи не можна.

Перша основа щетинінської педагогіки – морально-духовний розвиток кожного.

Тут живуть у любові й повазі одне до одного, працюють на спільне благо, вчать, щоб навчити інших, створюють красу, щоб радіти самим і втішати інших. Морально-духовний розвиток

кожного є результатом самого способу життя, а не моральних повчань і показів. Приймуть до школи, скажімо, якогось бешкетника, з яким не впоралася ціла армія наставників, – тут він враз стає стриманим, згодом — добрим і чуйним, а відтак і сам комусь допомагає. Хто його виховує і розвиває?

Нібито ніхто. Але насправді всі, бо кожен виявив до нього увагу, подарував любов, допоміг досягти успіху в усіх хороших починаннях. Що ж цьому бешкетникові залишається? Забути лихослів'я, викорінити в собі зло, повірити. Віра в Бога особливо виявляється в деяких унікальних якостях мислення щетинінців: вони люблять природу, вірять у родову пам'ять і заклик предків у мові, у духовній культурі, у традиціях; історію сприймають не як мертво минуле, а як джерело знаходження істини.

У контексті духовності, історизму і родової пам'яті в серцях молодих людей зароджуються витончене розуміння патріотизму і любов до Батьківщини. Любов до Батьківщини – це не абстрактне поняття, що, можливо, стане реальністю за особливих обставин, а звичайна конкретика. Починаючи з турботи про благоустрій тієї частини Батьківщини, яка довірена їм, і завершуючи накопиченням духовної і фізичної сили для захисту її цінностей і простору. Що отримують діти від такої морально-духовної основи життя? Очі кожної молодої людини сяють, а на обличчі вираз внутрішнього спокою і творчої радості, їм добре!

Друга основа – це прагнення до пізнання. Те, що в звичайних школах називають навчанням, тут можна означати тільки як прагнення до пізнання. Все, що діється в цій сфері, настільки незвичайне, що традиційна педагогіка заперечує його від порога. Однак результати справді вражаючі. Добровільно організована різновікова група «школярів» вирішує зануритися цього разу, скажімо, в анатомію і фізіологію з основами цитології і біохімії. Водночас інша подібно організована група може вивчати органічну хімію. Приїздять провідні фахівці, професори з Шуйського та Армавірського (або з інших) ВНЗ (вищі навчальні заклади). Після завершення етапу занурення починається період самопідготовки. Група розбивається на підгрупи з двох, трьох, п'яти осіб, їм допомагають у ролі вчителів та їхніх помічників ті, хто вже склав заліки з цієї науки і виборів право бути

вчителем. Вони вже мають усі наочні матеріали, схеми, їм уже відомі підручники й інформаційні джерела. Маленькі групи знаходять затишні куточки в навчальному та інших корпусах і з неабиякою завзятістю та інтересом засвоюють знання в повному обсязі, і самі вже готують наочні матеріали, щоб, одержавши право бути вчителем для інших, гідно впоратися зі справою. Бути вчителем – святе, високе право. Після того як у підгрупах завершиться період самопідготовки, діти складають заліки.

Нам довелося побувати на таких заліках з фізіології і хімії. Сидить перед нами 11-літній Максим і розповідає про хімічні реакції у крові, про систему кровообігу; ставте мені всі запитання, просить він і не заспокоюється, доки не пояснить нам, ніби ми його учні, суть складних фізіологічних процесів. І найважливіше, що розповідає Максим про фізіологію та цитологію, ніби читає вірші, немовби милується тим, як природа мудро створила все в людському організмі. Під час заліку фахівці оцінили знання Максима найвищим балом. Так само здають Петро (9 років), Сергій (16 років), Ярослав (8 років), Тетяна (12 років), Олена (16 років), Антон (10 років)... І коли кожен із них стане вчителем у підгрупах, він ще глибше засвоїть науку; допомагаючи пізнавати іншим, буде роз'яснювати собі фізіологію в синтезі з хімією. Потім знову прийдуть професори і прийматимуть іспити на рівні програм ВНЗ. Отак школяр стає студентом.

Базовою вузівською освітою для всіх вважається історичний факультет. Далі кожен може здобути (і здобуває) другу і третю вищу освіту. Багато таких, хто навчається відразу у двох ВНЗ, має два-три дипломи. В Армавірському педінституті навчаються (є студентами) 134 особи, у Ростовському будівельному університеті — 34, в Ростовському архітектурному інституті — 28, у Санкт-Петербурзькій академії фізичної культури — 33. Всього студентами різних ВНЗ є 229 чоловік, плюс до цього — 17 навчаються в аспірантурі. Іноземні мови, біологія, хімія, математика, фізика, географія, культурологія, психологія, архітектура, будівництво, фізична культура – такий набір спеціальностей майбутніх кандидатів, докторів наук, академіків...

Третя освітня основа – це праця, тобто любов до праці в будь-

яких проявах. Учні і студенти з величезним ентузіазмом будують корпуси: вони планують їх, складають архітектурні проекти, ведуть розрахунки; вантажать блоки і цеглу, роблять розчин, укладають паркет, будують мости через річку, прокладають дороги, беруть замовлення на ремонт будівель, будинків відпочинку і санаторіїв; поспішають допомогти в радгоспі зібрати врожай, обробляють свою землю, орють, сіють; обслуговують цехи і майстерні, чергують і готують найсмачніші обіди, чистять картоплю, тримають у бездоганній чистоті всі приміщення, двір. Кожен із них чистий і охайний, любить мати елегантний вигляд, а коли особливі дні, свята, хлопці надягають козацьку форму, всі вони – козаки.

Діти не навчаються тут працювати, немає уроків технології і домашньої праці. Хлопці й дівчата трудяться, і непомітно відбувається так, що всі все знають і вміють. Праця тут має ту особливість, що її довіряють без обмеження віку. Якби ви, читачу, бачили, як укладено паркет руками 6–8-літніх дітей, як він розмальований витонченою фантазією 8–10-літніх дівчаток, то, напевно, вигукнули б: «Незбагненне!». Праця, в основі якої – усвідомлений потяг до блага, до утвердження краси, до самовираження, здатна робити дива. Але найголовніше диво полягатиме в тому, як алмаз перетворюється на діамант: як кожна дитина, кожна молода людина стає одухотвореною, моральною, з доброю вдачею і характером, здобуває почуття власної гідності і рівноправності. «Як вам сир?» «Смакота!» – відповідають гості. «Це наш сир, соєвий, а молоко нашої соєвої корови». Але як це було сказано: «наш сир», «наша соєва корова», «торт спекли самі», «міст побудували ми», «це наш генератор, запустимо через місяць, потужність – вистачить на все селище». Говорили про все це знаєте як? З гордістю й радістю, що вони можуть поділитися всіма своїми благами з вами.

Четверта освітня основа – це почуття прекрасного, утвердження прекрасного в усьому: і в тому, як чистять і подають картоплю, і в тому, як укладають цеглину за цеглиною, щоб вийшов палац, і в тому, як розмальовують стіни приміщення, щоб кожному було затишно і добре, і в тому, як танцюють і співають, що читають, як розмовляють з людиною. І в думках, і в справах усе підпорядковується законам краси, одухотворення.

Про це вам скаже кожна цеглина, на якій намальовано чи то метелика, чи то пелюстку, чи то хмаринку – щось неповторне, бо цеглини теж як живі істоти, і стіни як живі істоти: на них увесь духовний світ мешканців цього гостинного будинку; і бездоганно чиста підлога змушує тебе ходити по ній обережно. Тиша і спокій – теж як сутність, котра створює загальний дух умиротворення, творчості й польоту. Зрозуміймо: дитяча безпосередність – це шлях самопізнання дорослих. Через дитячу творчість ми можемо збагнути чистоту прекрасного, його божественність. Великим художником стає той, у кому дивовижним чином збереглася дитяча безпосередність. Діти не можуть займатися мазаниною, як тисячі дорослих, що словом, фарбою, звуками породжують бруд, що ображає й принижує людську гідність, і, як це не прикро, багато хто сприймає це як мистецтво.

Не варто думати, що діти занурені в науки, як водолаз в океан, і не піднімаються звідти без відкриття скарбу. Хотілося б поправити таке враження.

Протягом дня діти «виринають» із занурень і самопідготовки, щоб поспівати, потанцювати, вдосконалити навички рукопашного бою. Збирається хор російської народної пісні (співають усі – і діти, і дорослі), ансамбль танцю (танцюють теж усі) – співають і танцюють з усвідомленням родової пам'яті, тому і пісні, і танці особливо виразні, а виконання – на рівні професіоналізму. Вечорами відбувається ще одна подія: кожен може відпочити як хоче, але от зберуться з п'ятнадцятеро учнів і з очікуванням зазирають до кабінету Михайла Петровича. «Не хочеться спати? Пісню? Гаразд, заходьте!» Загадковий Михайло Петрович бере свій баян і співає разом з ними. А іноді буває по-іншому, коли замовкають усі, крім баяна. Михайло Петрович, з усмішкою дивлячись на когось із присутніх, почне відразу складати про нього баладу і під баян тихо наспівувати її. Дивиться в очі людині і співає баладу: про те, скільки в ній мужності і відданості, скільки любові й таланту; про те, яка це прекрасна й чудова людина; як без неї усім нам буде порожньо тощо. Що в цей час переживає той малюк або дорослий, дівчинка або хлопчик, учень або вчитель? Поклади на людину великі

надії, і вона досягне великого — це закон Марка Фабія Квінтіліана, відкритий ним дві тисячі років тому назад.

П'ята освітня основа — це міцна фізична підготовка кожного: маленького й дорослого, учня і вчителя, дівчаток і хлопчиків. Хоча поняття «фізична підготовка» применшує значущість і зміст того, що відбувається в школі Щетиніна. Ця робота ґрунтується на основі російського рукопашного бою, пронизаного особливою філософією та естетикою. Філософія така: володіння російським рукопашним боєм потрібне тільки для самооборони і самозахисту. Важливо не вразити нападника, а своєю внутрішньою силою допомогти йому зняти агресію, озлобленість; якщо це не вдається, то застосовувати мистецтво рукопашного бою доти, доки нападник не зрозуміє, що немає ходу його намірам, тобто не добити його, а призупинити розвиток його злості. Заняття з рукопашного бою — це видовище, гідне подиву: спритність, миттєвість, несподіваність, точність, витонченість, пощада.

Якщо десь в аристократичних школах, у школах для багатих навчають підлітків карате або подібних видів боротьби, щоб розвинути мускулатуру, стати міцним, здоровим і безстрашно ходити вулицями, вміти захистити свою власність, то в школі Щетиніна навчають, що володіння способами російського рукопашного бою потрібне тільки для захисту слабких, для захисту Батьківщини. Ніхто зі школи Щетиніна ніколи не скористається своїм умінням вести рукопашний бій, щоб миттєво збити з ніг заради наживи, заради корисливої мети.

ВАЛЬДОРФСЬКА ПЕДАГОГІКА

Будь-яке навчання людини є не що інше, як мистецтво сприяти прагненню природи до свого власного розвитку.

Г. Песталоцці

Приймай дитину з благоговінням, виховуй її з любов'ю, випускай вільною.

Р. Штейнер

Історія виникнення технології

Ідеал виховання зазнавав історичних змін. Давні індійці намагалися підпорядкувати людську натуру школі йоги, за

допомогою якої виховувалися тіло, душа і дух. Давні греки піклувалися про те, щоб молоді тіла розвивалися за допомогою гімнастичних і танцювальних вправ, удосконалювалися і набували витонченої, гармонійної форми. Греків здивувала б дитина, яка тривалий час сидить на одному місці за партою. Для греків урок починався б із перерви, де вихованці гралися б і бігали. Давньоримським ідеалом були ритор, оратор (Цицерон, Цезар), в яких слово мало величезну силу, тому основна увага приділялася постановці дихання і голосу, розвитку здатності формулювати свої думки.

Давньогрецькі, давньоримські і середньовічні уявлення про ідеал виховання на сучасний погляд карикатурні. Оратор нагадує політика, замкненого у своїй ідеології, а середньовічний мудрець – експерта, що знає багато про все, але не здатний побачити світ як єдине ціле. На жаль, сучасні традиційні школи мають яскраво виражену тенденцію розвиватися як школи експертів. Однією зі спроб розв’язати цю проблему стало створення вальдорфських шкіл.

Засновником вальдорфської педагогіки по праву можна вважати мислителя, філософа, літературознавця, глибокого дослідника творчості Гете, творця філософського вчення – антропософії – Рудольфа Штейнера (1861—1925).

Рудольф Штейнер ще в дитинстві набув досвід надчуттєвого розуміння реальності. У 1919 році він заснував у Штутгарті першу вальдорфську школу. Своєю назвою вона завдячує цигарковій фабриці «Вальдорф-Асторія». Її директор організував школу для дітей робітників та службовців фабрики. Р. Штейнер втілює у цій школі розроблене ним філософське вчення — антропософію, відповідно до якого розвиток здібності до пізнання приводить людину до досконалості. Антропософія поєднує в собі елементи суб’єктивного ідеалізму (дійсність як самовиявлення духу), об’єктивного ідеалізму Гете, а також християнства.

Доктор Штейнер справді помічав за реаліями нашого фізичного світу невидимі явища надфізичних світів. Він вважав, що завдяки розвитку нових здібностей, наявних у зародку в усіх людей, суб’єкт може проникнути у ці світи. І головне завдання нової педагогіки

полягало в тому, щоб розвинути цей новий спосіб пізнання. Хоча для фізичних почуттів відкритий лише фізичний світ, людина, як істота духовна, має, крім фізичного тіла, ще й душу. Розвитку «духу» і «душі» дитини Штейнер надавав особливого значення. Розкрити здібності душі дитини, сприяти прояву її духу в житті – завдання глобальні і потребують великої самовіддачі педагогів. Дитина приходить на Землю з визначеною місією. Визволити душу дитини, дати здійснитися цій місії – основне завдання школи. Вальдорфська педагогіка є однією з різновидів втілення ідей «вільного виховання» і «гуманістичної педагогіки». Вона може бути характеризована як система самопізнання і саморозвитку індивідуальності за умови партнерства з учителем, у двоєдності чуттєвого і надчуттєвого досвіду духу, душі і тіла.

Вальдорфська педагогіка сьогодні — це міжнародний культурно-освітній рух. Під час гітлерівського режиму вальдорфські школи у Німеччині було закрито. Після Другої світової війни вони стали з'являтися у різних країнах, і кількість їх швидко зростала. Сьогодні їх понад 500 – у Німеччині, Австрії, Нідерландах, Швейцарії, Скандинавії, Великій Британії, США. З'явилися такі школи в Африці, Південній Америці, Японії. Вальдорфська педагогіка – це не тільки школи, а й дитячі садки і лікувально-педагогічні общини, це широка видавнича діяльність: книжкові серії із загальних питань виховання, література для психологів, лікарів, батьків. Постійно видаються журнали, серед найвідоміших – німецький журнал «Мистецтво виховання» і серія «Вчення про людину і виховання».

З'явившись на початку століття, вальдорфська педагогіка останнім часом переживає на Заході та в нашій країні друге народження. Про неї можна прочитати в періодиці, почути на курсах підвищення кваліфікації вчителів, побачити окремі прийоми у роботі колег.

Концептуальні положення

- Розвиток людини здійснюється стрибкоподібно, декількома щаблями. Перший з них — народження фізичного тіла. У віці семи років народжується перше духовне тіло, завдяки чому починається самостійне внутрішнє емоційно-образне

життя, У віці 14 років «народжується друге духовне тіло», що створює умови для самостійного емоційного життя і мислення, а у 21 рік відбувається народження людського «Я». Кожний із названих циклів життя у процесі виховання і навчання висуває свої завдання, цілком специфічні вимоги.

- Природовідповідність: розвиток дитини відбувається за задалегідь заданою, генетично детермінованою програмою, передує навчанню і визначає його; спонтанність вільного розвитку природних задатків; «ідучи за дитиною», створення максимально сприятливих умов для виявлення її природних здібностей. Вчителі мають враховувати: розвиток людини відбувається у ритмі семи років. Визнання індивідуальності дитини, таємничого у кожному.
- Вільне виховання і навчання, без примусу, насильства, духовного і тілесного. Відмова від влади над дітьми.
- Свобода як засіб виховання. Свобода навчання, виховання та творчості.
- Виховання і навчання пристосовуються до дитини, а не вона до них.
- Дитина у процесі навчання сама проходить, досягає всі етапи розвитку людства. Тому не треба забирати «дитинство», інтелектуалізувати розвиток завчасно.
- Навчання невіддільне від виховання; будь-яке навчання є одночасно і вихованням певних якостей особистості.
- Екологія і культ здоров'я.
- Культ творчої особистості, розвиток індивідуальності засобами мистецтва.
- Імітація як засіб навчання.
- Поєднання європейської і східної культур; вчення Христа та уявлення про особистість як сукупність фізичного тіла та ефірного, астрального.
- Єдність розвитку розуму, серця і руки.
- Опора на авторитет педагога, школа одного вчителя впродовж 8–9 років (щоб уникнути стресів).
- Школа для всіх.
- Єдине життя педагогів і учнів.

- Обережність, увага, дбайливість, ненасилля та допомога, але насамперед любов до дитини.
- Розвиток образного сприйняття світу.
- Збереження об'єктивності знань і прагнення зробити їх частиною реального життя.
- Важливість не результату, а процесу.
- Велика увага естетичному розвитку і трудовому вихованню.

Мета і завдання технології

В основі вальдорфської педагогіки лежить найцікавіше антропософське вчення про індивідуальність людини, основні компоненти якої – тіло, душа і дух. Р. Штейнер писав про чотири могутні галузі цивілізації – пізнання, мистецтво, релігію і моральність, які можуть гармонійно поєднуватися в одному корені – людському «Я». Це «Я» виступає у трьох головних функціях людської душі – волі, почуття та мисленні, які перебувають у стані безперервного руху.

Головна мета цієї педагогіки — розвивати новий спосіб пізнання. Адже для фізичних почуттів відкритий лише фізичний світ, а людина — істота духовна, яка має, крім фізичного тіла, ще й душу. Р. Штейнер надавав особливого значення розвитку «духу» та «душі», а також розкриттю здібностей душі дитини, сприянню її духу в житті.

Завдання вальдорфської школи в тому, щоб упродовж тривалого часу розвивати здібності, а не збирати знання; її **кредо** – це відмова від влади над дітьми.

Головне завдання вчителя вальдорфської школи — допомогти дитині в її духовному самовизначенні, створити максимальні умови для розвитку та закріплення її індивідуальності.

Дитина і духовного, її «Я» – це мікрокосм, який усією своєю істотою пов'язаний з макрокосмом, їй потрібна допомога в осягненні духовного, яке постає у вічній істині, доброті, любові. Вчителі вальдорфських шкіл намагаються допомогти своїм вихованцям оволодіти антропософським мисленням.

Понятійний апарат

Антропософія – філософське вчення, розроблене Рудольфом Штейнером, поєднує в собі елементи німецького ідеалізму (дійсність як поступове самовиявлення духу), світогляду Гете, в якому світові явища розглядаються як метаморфоза об'єктивного духу, а також християнства, згідно з яким розвиток здатності до пізнання приводить людину до досконалості.

Вільне виховання – напрям у педагогіці, що зародився в другій половині XIX ст. (Л. М. Толстой), відстоює вільний саморозвиток дитини в ході самодіяльних занять.

Головний урок – ранковий урок, на якому вивчається один предмет протягом кількох тижнів.

Евритмія (з грецької – чудовий ритм, чудове звучання) як мистецтво руху, мистецтво «видимої мови», «видимої музики» виникла в результаті вивчення законів руху гортані, піднебіння, губ, завдяки яким людина може говорити та співати. Закономірність рухів гортані, за Штейнером, можна поширити на весь людський організм. Особливо «промовистими» можуть бути руки і кисті рук, «завдяки чому створюється можливість побачити те, що ми чуємо у співах і мовленні». Евритмія подавалася не лише як сценічне мистецтво, а й як невід'ємна частина педагогічного процесу у вальдорфській школі.

Навчання «за епохами» («епохальна методика») – періодична система викладання. Математика, історія, фізика тощо викладаються не паралельно, а періодами, у здвоєних ранкових заняттях, щодня впродовж 3–5 тижнів. Здвоєні заняття з художньо-прикладного мистецтва відбуваються у другій половині дня. Денні години відводяться на заняття музикою, мовою, евритмією.

Ритм – поняття, введене Р. Штейнером для пояснення періодичності розвитку дитини. При цьому враховуються семирічний, річний і денний цикли в розвитку дитини.

Зміст технології

У центрі всієї вальдорфської педагогічної системи – дитина, її внутрішній динамічний, багатоколірний світ. За Р. Штейнером, організація життя дитини повинна бути максимально

зорієнтована на психофізичні та біологічні ритми живої душі – ритм дихання, сну і денної діяльності, голоду і ситості, ритм тижня, пори року.

Людське життя перейняте ритмами, виникнення яких у людини спостерігається з самого народження. Першим з'являється ритм дихання, що поступово стає дедалі чіткішим. Другим — харчування материнським молоком. Третій основний ритм у житті людини – ритм сну і відпочинку. Дитина поступово пристосовується до земного ритму. Таким чином, вважав Р. Штейнер, життя дитини повинне будуватися на основі чергування ритмів. Наприклад, чергування занять із вихователем («вдих») і часу, коли діти надані самі собі («видих»). Ритми не можна абсолютизувати для всіх і на всі часи. Вихователь повинен уміти вибрати такий ритм життя, який максимально підходить саме цій групі і цій дитині. Домашнє життя дитини теж вибудовується на основі дотримування ритмів. Оптимальний ритм надає дитині почуття впевненості. Ритм не можна плутати з режимом; це складніші взаємини людини з довкіллям.

Перший період життя дитини Р. Штейнер визначив як «імітацію і приклад» – у неспокійної людини діти теж будуть неспокійними. Дитина вчиться тільки шляхом імітації.

Перші сім років життя дитини – виховання волі, і ключові слова для вихователів, батьків і вчителів – «Я сам». У сім років настає глибока криза в розвитку дитини – зміна молочних зубів. Р. Штейнер вчить обережно ставитись у цей період до її психофізичного ресурсу і категорично забороняє до настання семи років нав'язане інтелектуальне навантаження – математику, читання, письмо.

Знайомство педагогів з дітьми відбувається ще перед вступом їх до школи – у дитячому садку, де вони разом займаються музикою, малюванням (мокрий метод та крейда), ліпленням з глини, воску, танцями та евритмією. Заняття в дитячому садку проводяться з групами по 12–20 дітей, тривають півдня, що є оптимальним.

До школи діти приймаються тільки в сім років. **Із 7 до 14 років** – інший період у житті дитини, коли йде інтенсивний процес формування почуттів, і тут ключова фраза – «Світ прекрасний!». Розклад у вальдорфській школі радикально

відрізняється від загальноприйнятого, орієнтованого, як правило, «вертикально». У звичайних школах щодня проводяться різні уроки. Учнів доволно перекидають з одного предмета на інший, а це перешкоджає глибині розуміння досліджуваного матеріалу.

Розклад дня у вальдорфській школі ритмічно повторюється і складається з трьох частин. Перша частина – «головний урок», та дисципліна, що поглиблено вивчається тепер і охоплює перші два уроки. Ця дисципліна визначається з гуманітарної або природничо-наукової галузі (література, фізика, історія), її вивчають 3–4 тижні підряд як цілісну «епоху». Коли закінчується цей період («епоха»), діти починають вивчати інший предмет.

Особливості змісту навчання «за епохами» по класах:

- 1-й: прообрази і казки; від образу до букви; співи, евритмія; в'язання спицями;
- 2-й: чудеса і легенди; письмо; арифметика; флейта, малювання, ручна праця;
- 3-й: створення світу і Старий Завіт; ноти, малювання форм; в'язання гачком;
- 4-й: розрив загального і приватного; дріб; європейські міфи; орнамент, канон, вишивка;
- 5-й: гармонія та античність, Греція; десятковий дріб; оркестр, робота з деревом;
- 6-й: середні віки, боротьба добра і зла; Рим; фізика, проценти, геометрія, стругання;
- 7-й: простір і Ренесанс; алгебра, вірші, гаптування;
- 8-й: революція, XIX століття; економіка, хімія, композитори, робота з металом;
- 9-й: екологія, технічний прогрес і моральність, історія мистецтв, тесярна справа;
- 10-й: політика, історія, суспільство, фізика, драматургія, кераміка;
- 11-й: суспільство, література, музика, скульптура, палітурна справа;
- 12-й: історія культури; імпровізація у всіх сферах.

Серед дня, у другій його частині, школярі займаються предметами, які активізують дихання і будуються як процес

вправ: іноземна мова, музика і евритмія. З першого класу діти вивчають дві іноземні мови.

Музика має таке саме значення, як і вивчення мови. З першого класу діти співають і грають на музичних інструментах. Діапазон музичного навчання розширюється, потім організуються оркестри і різноманітні ансамблі.

Евритмія – це мистецтво руху, розроблене Р. Штейнером. У ній мова і музика перебувають у гармонії з рухом виконавця. Це захоплює всіх оточуючих, залучає діяти разом. Евритмія служить для встановлення гармонії душі й організму, що росте.

Підсумкова й обов'язкова частина шкільного дня – виховання ремеслом. Учні молодших класів вчать в'язати спицями, гачком, шити, виготовляти одяг.

У вальдорфській школі дитину не підганяють в її розвитку і не влаштовують хронометражів, зрізів, контрольних тощо, тому діти не знають страху перед оцінками. Відсутній і директор – це не педагогічна монархія, а республіка рівноправних громадян – учителів, учнів, батьків, пов'язаних спільною діяльністю і взаємною відповідальністю.

I, нарешті, **третій період — із 14 до 21 року**. У це семиріччя відбувається розвиток мислення, і головне у вихованні – «пошук істини, рух до правди».

Один учитель веде дітей з 1-го по 8-й клас майже з усіх предметів. Тут немає традиційного розкладу уроків, за яким через кожні 40–45 хвилин – новий предмет. Викладання певної теми здійснюється впродовж 3–4 тижнів щоденно (з 7.45 до 9.45). За цей час учні практично вивчають весь матеріал з певного предмета. Це змушує вчителя дуже ретельно добирати матеріал, відсіяти непотріб, вичленити те, що підлягає обов'язковому засвоєнню. Використовується такий підхід: спершу концентроване ознайомлення учнів з новим матеріалом, далі – його розгортання і закріплення.

Особливості організації вальдорфської школи

Вальдорфські педагоги ніколи не кажуть дитині «ні» та «не можна». Вони ніколи не критикують, не фіксують уваги на тому,

що вона зробила щось не так. Важливішим є процес, а не результат. Тому що дитина пізнає світ. Ось чому у вальдорфських школах ніколи не виставляють оцінок, не принижують дитину порівнянням. А наприкінці року діти пишуть вірш чи картину. Це і є характеристика їх розуму і душі. Вчитель не має підручників, програми, годинного плану. І предметів теж немає в їх звичайному розумінні. Один педагог веде всі предмети, тобто розповідає дітям про різні галузі людського знання.

Одна з особливостей в організації школи – роль батьків, тому що фундаторами школи звичайно виступають вони. У спільних учительсько-батьківських об'єднаннях вирішуються питання будівництва, проведення спільних свят, стосунків з державними організаціями тощо. У багатьох школах один день на тиждень – батьківський. Батьки приходять сюди, щоб займатися евримією у залах, ручною працею – у шкільних майстернях, малюванням і музикою разом зі своїми дітьми. Потім буває лекція або бесіда про життя школи, невеличкий концерт спільними зусиллями батьків і дітей.

Оскільки вальдорфські школи не залежать від держави, навчання у них платне. Проте плата диференційована: бідні батьки можуть бути від неї взагалі звільнені, а багаті вносять значні суми, що перевищують плату за навчання їхньої власної дитини.

Відрізняються й оклади педагогів: на учительській колегії викладачі самі вирішують питання про розподіл фонду заробітної плати, при цьому враховуються не тільки заслуги, а й потреби конкретного вчителя на цей час. У багатьох країнах держава надає значну фінансову допомогу вальдорфським школам, не претендуючи при цьому на втручання у шкільне життя і навчальний процес.

Випускники вальдорфської школи легко адаптуються в умовах ринкової економіки та швидко зростають у професійному плані. Вони вчаться разом з учителями, і питання «як жити в цьому світі?», напевне, ніколи їх не турбуватиме.

Вимоги до особистості педагога впливають із позиції учня в школі:

- дитина в центрі педагогічної системи; дитина має право вибору всього: від форми уроку до його плану;

- дитина має право на помилку;
- дитина має право на вільний творчий пошук.

Зрозуміло, вкрай важливим є те, якою людиною є педагог. Р. Штейнер любив повторювати: «Суть виховання полягає у вихованні самого вихователя». Відвідуючи вальдорфські дитячі садки і школи, помічаєш їхню різку відмінність від традиційних, робота педагога в них – не служба, не засіб заробити гроші, а спосіб життя. Вона не перетворюється в рутину, оскільки пов'язана з прагненням зрозуміти кожну дитину, розібратися у її темпераменті, можливостях. Потрібно щодня звертатися до основ педагогіки, психології, і це, природно, впливає на власний особистісно-фаховий розвиток педагога.

Багато чого педагогу потрібно вміти робити власними руками шити ляльки, бути ляльководом у ляльковому театрі, грати на музичних інструментах.

Вихователь повинен дуже любити свою роботу і дітей, бо вони добре відчують це.

У кожній дитині необхідно роздивитися її майбутнє. Для цього потрібна не тільки і не стільки освіта, скільки висока культура, широкий світогляд, мудрість.

Вальдорфський педагог повинен бути справжнім екологом, адже кожна дитина – це цілий космос, в якому існують усі діти землі.

Педагог повинен допомогти дитині перетворити її любов до життя в інтерес до всього світу.

Вчитель вальдорфської школи повинен яскраво уявляти процеси, що відбуваються в кожному віці, знати, що означає кожний прийом, яким він користується.

Це людина щонайширше освічена, яка має всебічні інтереси (і головне – інтерес до довкілля), несе в собі бачення загальної картини світобудови.

До того ж учитель має бути добре підготовленим естетично (вміти малювати, грати на музичних інструментах, ритмічно рухатись).

Це друг своїх вихованців, він грає з ними, жартує, ходить у походи і живе в літньому таборі, проводить веселі свята.

У Р. Штейнера немає методик. Якщо педагог сам не привів

себе до порядку, якщо не знає, як підійти до дитини і що їй казати, то ніякі методики не допоможуть.

Вальдорфський педагог – це ерудит, автор і тонкий психолог.

ШКОЛА С. ФРЕНЕ. Особливості організації

У школі С. Френе:

- немає навчання, а є рішення проблем, проби, експериментування, аналіз, порівняння;
- немає домашнього завдання, але постійно задаються питання – вдома, на вулиці, у школі;
- немає оцінок, але відзначаються особисті просування – через самооцінювання дітей і педагогів;
- немає помилок бувають непорозуміння, розібравши які разом з усіма, можна їх не допускати;
- немає програм, але є індивідуальні і групові плани;
- немає традиційного вчителя, але учать самі форми організації загальної справи, проєктовані педагогом разом з дітьми;
- педагог нікого не виховує, не розвиває, а бере участь у рішенні загальних проблем;
- немає правил, але класом правлять прийняті самими дітьми норми гуртожитку;
- немає повчальної дисципліни, але дисциплінує саме відчуття власної і колективної безпеки і спільного руху;
- немає класу в загальному значенні, а є дитячо-доросла суспільність.

Особливості методики

Метод проєктів. Група вибудовує колективні проєкти, що обговорюються, приймаються, вивішуються на стінах (це можуть бути будь-які, навіть найфантастичні плани). Педагог втручається тільки тоді, коли проєкти порушують волю інших. У процесі виконання проєкту кожен учень може виступити стосовно іншого як учитель.

Клас – відкрита для спілкування й участі інших система: діти запрошують до себе, самі ходять до інших, листуються,

подорожують. Заохочуються кооперація і співробітництво, але не конкуренція і змагання.

Самоврядування. У школі створюється кооператив, на чолі якого стоїть виборна рада, що керує самоосвітою учнів. Процедура підведення підсумків спирається на дитяче самоврядування і самоорганізацію і відбувається регулярно: у молодших щодня, у старших – рідше, у міру потреби.

Культ інформації. Важливо мати знання, але ще важливіше знати, де і як їх добути. Інформація є в книгах, аудіовізуальних і комп'ютерних засобах, перевага віддається особистому спілкуванню з власником інформації.

Самовираження особистості дитини також зв'язано з інформацією: діти пишуть вільні тексти-твори, самі роблять типографський набір, виготовляють кліше, видають книжки.

Письмова мова і навички читання формуються на основі дитячих вільних текстів, що кожна дитина пише і привселюдно читає. Клас вибирає «текст дня», фіксує його, і усі переписують цей текст, при цьому кожний може внести свої доповнення і «редакторське виправлення».

Планування. Підручники в школі замінені особливими картками, що містять порцію інформації, конкретне завдання чи контрольні питання. Учень вибирає для себе визначений набір карток (індивідуальну програму навчання). Френе створив прообраз програмованого навчання – навчальну стрічку, до якої прикріплювалися послідовно картки з інформацією, із вправою, питанням чи задачею і контрольним завданням. Кожний складає за допомогою вчителя індивідуальний навчальний план, в якому відбиваються усі види його роботи.

Культ праці. У школі створюється шкільний кооператив, членами якого є всі учні. У режимі дня передбачена робота в майстернях, саду, скотарні. Кооперативом керує виборна рада, раз у тиждень проходять загальні збори. Велика увага приділена гласності. Кожний заповнює чотири стовпчики загального листа-газети: «Я зробив», «Я хотів би», «Я хвалю», «Я критикую».

Культ здоров'я. Турбота про здоров'я дитини включає заняття, пов'язані з рухом, фізичною працею, вегетаріанським режимом, методикою. Вища планка тут – гармонія відносин із природою.

Свої практичні рекомендації С. Френе адресував малокомплектній сільській початковій школі. Однак ідеї, пафос боротьби з рутиною і відсталістю традиційної системи навчання роблять технологію Френе актуальною для усіх видів навчальних закладів.

На даний час у Франції «за Френе» працюють тисячі шкіл. У Росії організована Асоціація педагогів Френе, що поширює його ідеї.

ВСТУП	3
МОДУЛЬНА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ	
„СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ”	8
ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ	11
<i>Змістовий модуль 1. Особистісно орієнтований підхід як умова інноваційної діяльності педагога</i>	11
<i>Лекція 1. Інноваційна діяльність педагога</i>	12
<i>Лекція 2. Особистісно зорієнтоване навчання і виховання</i>	23
<i>Змістовий модуль 2. Загальна характеристика сучасних педагогічних технологій</i>	33
<i>Лекція 3. Виховні технології</i>	33
<i>Лекція 4. Навчальні технології</i>	47
<i>Лекція 5. Системні педагогічні технології</i>	66
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ	76
<i>Практичне заняття 1. Готовність педагога до інноваційної діяльності</i>	76
<i>Практичне заняття 2. Педагогіка співробітництва як основа інноваційних процесів</i>	78
<i>Практичне заняття 3. Технології формування творчої особистості</i>	80
<i>Практичне заняття 4. Технології розвивального навчання</i>	82
<i>Практичне заняття 5. Технології кооперативного навчання</i>	86
<i>Практичне заняття 6. Технології колективно-групового навчання та опрацювання дискусійних питань</i>	88
<i>Практичне заняття 7. Технології ситуативного моделювання</i>	90
<i>Практичне заняття 8. Системні педагогічні технології</i>	91
<i>Практичне заняття 9. Підсумкове</i>	93
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	98
ДОДАТКИ	104
Додаток 1	104
Додаток 2	118
Додаток 3	120
Додаток 4	128
Додаток 5	138
Додаток 6	144
Додаток 7	155
Додаток 8	160

ФЕДОРЧУК Е.І.

СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Навчально-методичний посібник

Здано в набір 17.08.06. Підписано до друку 29.08.06.
Формат 60x84/16. Папір офсет. Друк трафарет. Гарнітура Шкільна.
Ум. друк. арк. 12,32. Зам. З-124. Тираж 300.

Видавничо-поліграфічна фірма "Абетка"
32300, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області.
вул. Кн. Коріатовичів, 9; а/с 83; тел.: (03849) 2-73-84, 3-06-20.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру від 19.06.01 серія ДК № 495.